

Caert Thresoor

De weergave van
Suriname in de Bosatlas

The Mirror of the Worlde
van Elizabeth Tanfield Cary

Nouveau Plan de la Ville
d'Amsterdam

Inhoud

- Ferjan Ormeling
- 25 **De weergave van Suriname in de Bosatlas 1877-1940**
- Lesley Peterson
- 33 ***The Mirror of the Worlde* van Elizabeth Tanfield Cary: een vroege Engelse vertaling van Ortelius**
- Paul van den Brink en Marc Hameleers
- 41 **Nouveau Plan de la Ville d'Amsterdam de toeristische kaart van Amsterdam, gegraveerd door Willem Cornelis van Baarsel en uitgegeven door Johannes Guykens (1837-1850)**
- 49 **@ la Carte**
- 50 **Varia Cartographica**
- 53 **Besprekingen**
- 55 **Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven**

Afbeelding omslag

Kaart van het Scheldeland door Jacob van Deventer, ca. 1560 (Brussel, Koninklijke Bibliotheek van België).

Redactie

Dr. Patricia Alkoven, dr. Henk Deys, Capt. Hans Kok
dr. Peter van der Krogt, drs. Sjoerd de Meer, drs. Lida Ruitinga,
ing. Henk Schipper, drs. Martijn Storms.
Correctie summaries: Francis Herbert (Londen)

Peer-reviewers

Dr. Marcel van den Broecke, Prof.dr. Frans Depuydt, Prof.dr. Paul Hoftijzer,
Prof.dr. Ferjan Ormeling en Prof.dr. Günter Schilder

Internet

<http://www.maphist.nl/ct> (inhoud en samenvattingen vanaf 1982, aanwijzingen voor auteurs, enzovoort).

Secretariaat en Stichting Ondersteuning Caert-Thresoor

H. Schipper, Faculteit Geowetenschappen, Postbus 80.115, 3508 TC Utrecht;
e-mail: redactie-ct@maphist.nl
Stichting Ondersteuning *Caert-Thresoor*: ABN Amro te Lisse
Rek.nr.: 53.33.43.798
SOC postadres: p/a J.D.A. Kok, Poelwaai 15, 2162 HA Lisse

Abonnementen en administratie:

Abonnementen (alleen per hele jaargang van vier nummers)
€ 23,00; België € 27,00; buitenland € 35,00. Losse nummers € 8,00.
Betaling EU-landen middels bankoverschrijving.
Overige landen d.m.v. Visa of Mastercard
Opgave van abonnementen, adreswijzigingen en bestellingen van losse nummers aan: *Caert-Thresoor*, Postbus 68, 2400 AB Alphen aan den Rijn,
telefoon 0172-444667, fax 0172-440209, e-mail: info@drukkerij-vis.nl
Postbank 5253901, IBAN: NL02PSTB 0005253901, SWIFT/BIC: PSTBNL21

ISSN 0167-4994

Copyright

Het overnemen of vermenigvuldigen van artikelen is slechts geoorloofd na schriftelijke toestemming van de redactie.

Advertentietarieven

Op aanvraag.

De uitgave van dit nummer is mede mogelijk gemaakt door een subsidie van de Stichting Historische Cartografie van de Nederlanden.

P.J. KIPP

RESTAURATIE-ATELIER

Abstederdijk 309
3582 BL Utrecht
Telefoon (030) 2516010

Archivering, conservering en restauratie van kaarten en collecties

- Conservering en restauratie van kaarten met behoud van authenticiteit
- Verzorging van grote formaten, inclusief passepartout en lijstwerk
- Vervaardiging van zuurvrije dozen
- Beschrijving en restauratie van tekeningen, kaarten, atlanten, reisverslagen, boeken etc.
- Doen van onderzoek en maken van een inventaris of catalogus van kleine collecties

Restauratie-Atelier Helmond bv

Restauratie en conservering van papier, leer en perkament

- Boeken, in leer en perkament
- Charters en zegels
- Prenten en tekeningen
- Kaarten en affiches
- Massaconservering
- Inbinden van rapporten en tijdschriften

Ondersteuning bij calamiteiten

- Brand- en waterschade
- Schimmelbestrijding
- Uw rechtstreekse partner voor gammastraling

24 uur bereikbaar op: +31 (0)6 - 53 65 00 07

Tijdens kantooruren: +31 (0)492 - 55 39 90

Uw waardevolle documenten gaan bij ons door vakkundige handen.

Panovenweg 40, 5708 HR Helmond (NL)

Tel. : +31 (0)492 - 55 39 90

Fax : +31 (0)492 - 55 24 42

E-mail: info@restauratie-atelierhelmond.nl
internet: www.restauratie-atelierhelmond.nl

Als voorbereiding op een omvangrijker studie van de Nederlandse cartografie van West-Indië wordt hierbij een onderzoek gepresenteerd naar de weergave van Suriname in de Bosatlas, als belangrijkste pendant van de Nederlandse commerciële cartografie. Voor veel Nederlanders waren de kaarten in deze atlas de enige bron van beeldvorming over dit rijksdeel. Dit artikel wil aangeven wat er door deze kaarten aan informatie werd overgedragen in de periode 1877-1940.

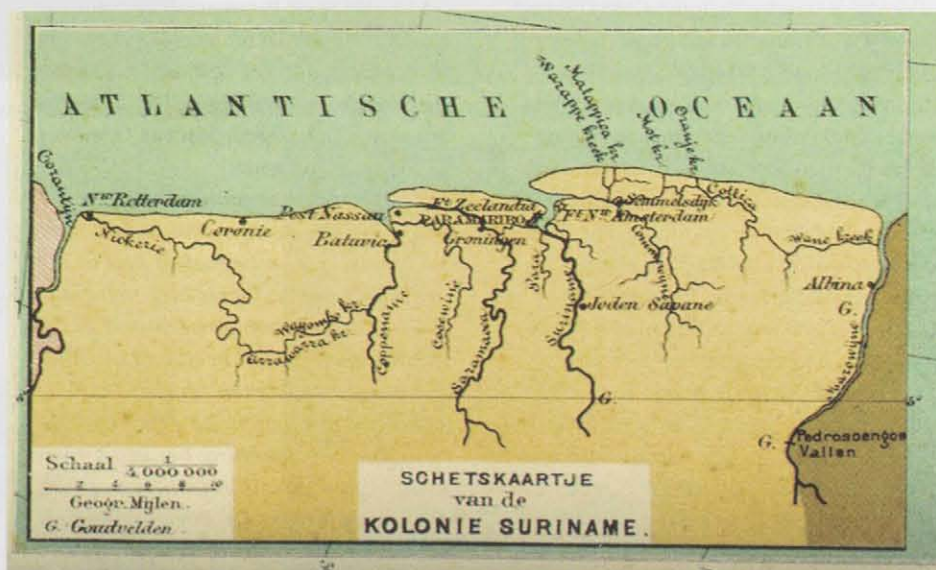
Goudwinning in Suriname

In de eerste druk van de Bosatlas, van 1877, komt geen aparte kaart voor van de Nederlandse Antillen, noch van Suriname. Dat is misschien niet verwonderlijk, want er stond überhaupt geen kaart in van de koloniën. Maar in de tweede druk, van 1879, was er wel een aparte kaart van de Nederlands Oost-Indië, en niet van de West. Pas in de derde druk, 1881, zou er een Schetskaartje van de kolonie Suriname in worden opgenomen van 6x9 cm (zie afb. 1). Het betreft slechts een weergave van de kuststrook. De kaart bevat 8 plaatsen, 3 forten, 17 riviernamen, 1 waterval en 3 signaturen voor goudvelden.

De eerste goudvelden werden in 1876 ontdekt in Suriname, langs de Sarakreek, dichtbij het punt waar deze bij Brokopondo in de Surinamerivier uitkomt. Onmiddellijk na de ontdekking ervan werd op initiatief van gouverneur C.A. van Sijpestein door gouvernements-landmeter W.L. Loth een weg getraceerd (Loth 1879) van de goudvelden naar de Pedrosoengoe-vallen aan de Marowijne, om de toegang tot de goudvelden te verbeteren. In 1882 bereikte het uitgegeven areaal aan goudconcessies zijn grootste uitge-

strekteid, met 587 000 ha (zie ook afb. 2). De Suriname-kaart in de negende druk (zie tabel 2 voor de vermelding van het uitgeeftejaar van de verschillende drukken van de Bosatlas tot 1940) geeft een prachtig overzicht van de percelen die ten behoeve van de goudindustrie in concessie waren uitgegeven, met tevens de locatie van 'bekende rijke placers'. In die dagen van veelvuldige 'gold rushes' wist iedereen blijkbaar wat dat waren. In 1885 komt ook de goudwinning in het gebied van de Lawa (= Marowijne) op gang. Eerst was er nog een grensgeschil met Frankrijk op te lossen; Frankrijk claimde dat de Tapanahoni de bovenloop van de Marowijne vormde in plaats van de Lawa, maar Tsaar Alexander III deed daarover in 1891 uitspraak ten gunste van Nederland. De bemiddeling van buitenlandse vorsten bij het oplossen van grensconflicten was voor de instelling van het Internationaal gerechtshof in Den Haag vrij gebruikelijk. De Tsaar gold in deze als een onafhankelijke partij. De toekomstige gouverneur van Suriname, C. Lely, ontwerpt in 1896 een plan voor een spoorweg tussen Paramaribo en de goudgebieden aan de Lawa, in 1897 wordt er een begin ge-

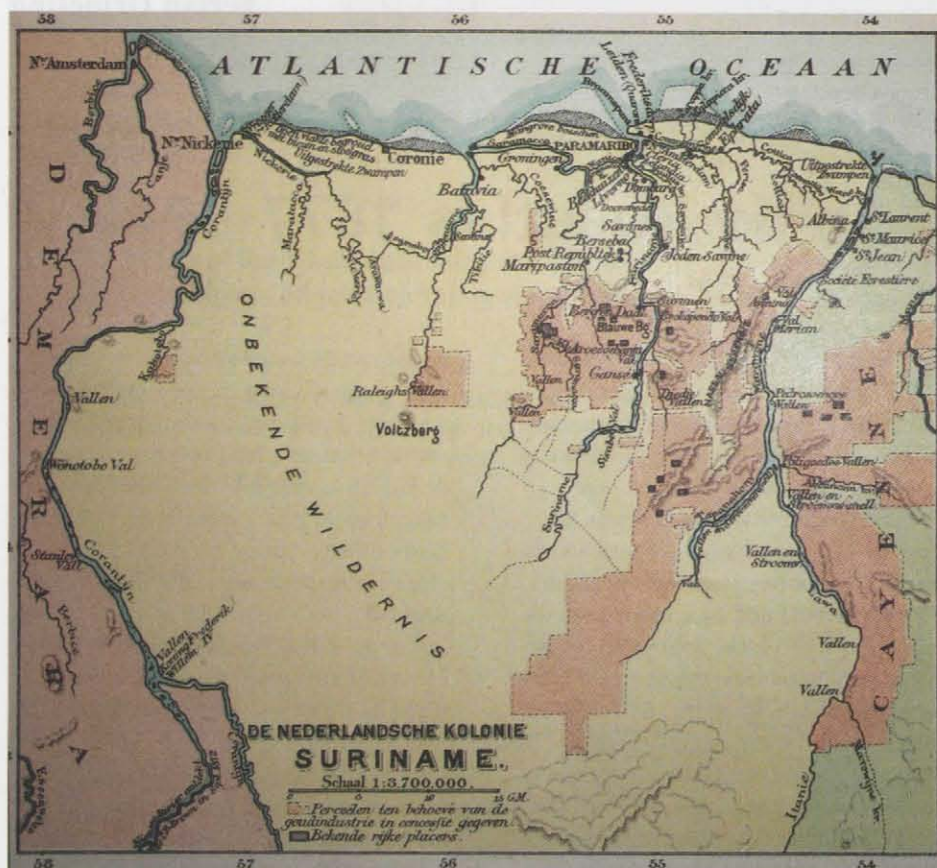
maakt met het vaststellen van het tracé, en de aanleg begint in 1903. De spoorweg bereikte Kabel aan de Suriname-rivier in 1908; de plaats is genoemd naar de kabelbaan die hier over de rivier werd aangelegd, in plaats van een veel duurder spoorbrug. Aan de overzijde van de rivier continueerde men de aanleg van de spoorweg die uiteindelijk in 1912 in Dam aan de Sarakreek eindigde (zie afb. 12); van doortrekken tot aan de Lawa of althans de Gomini - zoals op de kaart van Loth uit 1899 is ingetekend - is dan al geen sprake meer. De goudwinning loopt na 1908 namelijk in omvang terug. In het belangrijkste productiejaar, 1908, werd ca 1200kg goud geproduceerd in de kolonie, nauwelijks genoeg om de goudwinning zo'n belangrijke plaats in het kaartbeeld van het gebied te gunnen. In 1936 acht men de exploitatie van het deel Dam-Kabel niet langer rendabel, en wordt dat traject stilgelegd, waardoor natuurlijk ook de kabelbaan niet meer nodig is. Later vervallen delen van de spoorweg door de aanleg van het Brokopondo Stuwmeer. Thans bestaat alleen nog het traject van de spoorweg tussen Onverwacht en Brownswey aan het Brokopon-

Afb. 1. Deel van het eerste kaartje van Suriname in de Bosatlas, opgenomen in de derde tot en met de achtste druk (1881-1890).

Prof.dr. F.J. Ormeling is hoogleraar cartografie aan de Faculteit Geowetenschappen van de Universiteit Utrecht.

Afb. 2. Tweede kaart van Suriname, opgenomen in de 9de tot en met 13de editie (1890-1899). Deze afbeelding is uit de 13e druk van de Bosatlas (1897).

do Stuwmeer, maar het wordt niet meer geëxploiteerd. Heel beeldend vermeldt de kaart in afb. 2 voor het grootste deel van het land Onbekende Wildernis, Mangrove-boschen, Open vlakte begroeid met biez en stoelgras, vele Vallen en Stroomversnellingen, en Uitgestrekte Zwampen. Nu Suriname is toegetreden tot de Nederlandse Taalunie (2004) wordt 'zwamp' ook een officieel Nederlands woord! De kaart lijkt qua inhoud praktisch volledig te zijn overgenomen, inclusief reliëftekening, vegetatie-aanduiding en modderbanken van de kaart van Loth van 1889, inclusief ook de schrijffout in de Raleighsvallen die pas in de 16e druk verbeterd wordt tot Ralleighvallen. Op de eerste Suriname kaart (afb. 1) staat in het westen nog de plaats Nieuw Rotterdam aangegeven aan de rechteroever van de Nickerie Rivier. Het is tevens de hoofdplaats van het district Nickerie. Omdat de kust wordt weggeslagen (op de Surinamekaart van Cateau van Rosevelt (1879) is te zien dat de oude wijk van Nieuw Rotterdam al door de zee verzwolven is, de nieuwe wijk nog niet, maar Nieuw Nickerie is dan al gebouwd) en de plaats regelmatig onderloopt, be-

sluit men in 1879 de districtshoofdplaats te verleggen naar de linkeroever van de rivier; de nieuwe plaats krijgt de naam Nieuw Nickerie. Op de Bosatlas zien we in de zesde (1884) tot en met achtste (1887) druk nog op de oude plaats staan 'Nickerie of Nieuw Rotterdam'; pas in de negende druk (1890) is ook in de Bosatlas de oversteek gemaakt naar Nieuw Nickerie en staat op de plaats van de weggeslagen hoofdplaats 'Vroeger Nieuw Rotterdam'. Het voormalige fort Leiden was aangewezen als quarantaineplaats. Passagiers voor Paramaribo die met van besmetting verdachte zeeschepen kwamen moesten in dit desolate oord eerst drie maanden bivakkeren. Uit de memoires van mijn oudoom Maurits Ormeling (1903) het volgende:

Bij al deze onaangenaambeden nog gevoegd het ergste van alles, n.l. de muskietenplaag, dan behoef ik niet te zeggen dat 3 weken logies hier niet tot de uitspanningen behoort. Iemand die nog nooit ondervonden heeft een muskietenplaag, zooals men op Post Leyden er van kan profiteren, kan niet voorstellen welk eene kwelling het is wanneer gedurig een zwerm muskieten op een mensch afkomen. De Engelschman en ik, beide versch bloed, droegen de sporen van muskieten beten op ons gebeelte body, wij zagen er uit alsof wij 'de roode hond' hadden en ook vol met gal-

bulten, terwijl de overige menschen hier geene lidteekens hadden; zoals ik reeds gezegd heb, komt zulks hoofdzakelijk door ons versch bloed, waar de muskieten schijnbaar meer trek in hebben. En deze bulten veroorzaakten een ondragelijke jeuk, zoodat ik het niet kon laten te krabben, waardoor mijn body en beenen vol met wondjes kwamen; de wond op mijn arm werd ook slimmer en was het zeer lastig voor mij die wond telkens te verbinden. Er was toch niemand hier die mij helpen kon;.... Deze plaats was in hoofdzaak ongezond omdat op eenige meters afstand van ons huis een groote kuil was gegraven waaruit slecht ruikende dampen opstegen, dit was vóór ons huis, en achter ons huis was een privaat, dat nooit gezuiverd werd en een gemeene lucht afwierp, pal hiernaast was onze badkamer, n.l. een smerig vierkant bok, waar men een emmer water over z'n body kon gooien, anders was er geen waschgelegenheid, in dit bok echter krioelde het van insecten, waardoor ik dikwijls er tegen opzag daar binnen te gaan.

Weergave van de grenzen

De eerste tekstuele vermelding in het voorwoord van een Bosatlas van de Nederlandse kolonies in de West vond plaats in de zesde druk ('De kaart van Zuid-Amerika is voorzien van een bijkaartje, voorstellende Curacao op de schaal van 1 : 100 000'), Suriname werd daarin pas in de negende druk vermeld, wanneer verwezen wordt naar de nieuwe kaart, gebaseerd op een kaart van W.L. Loth (1889). Loth was behalve gouvernements-landmeter ook majoor-commandant der schutterij, chef van het Bouwdepartement en Administrateur van Financiën in Suriname. Hij maakte zich, volgens zijn necrologie (hij stierf in 1916 op 71-jarige leeftijd), ook zeer verdienstelijk op het gebied van het verkeerswezen door het begaanbaar maken van wegen, evenals door zijn deelneming aan expedities tot onderzoek van den bodem in het belang van de goudindustrie, zoals aan de Coppename-expeditie van 1901. Hij publiceerde in 1876 en 1879 een *Schetskaart van de kolonie Suriname... met aanwijzing van de terreinen tot goudontginning*, in 1889 een *Kaart van Guiana, Engelsch, Nederlandsch en Fransch*, en in 1899 een *Kaart van Suriname*, bedoeld als aanvulling op de kaart van Cateau van Rosevelt (1879); verder

detailkaarten van geplande rivierdoorsteken, een *Plan van Paramaribo*, en schreef daarnaast ook een *Beknopte aardrijkskundige beschrijving van Suriname* (1898).

Die nieuwe kaart van Suriname in de negende druk van de Bosatlas gaat al een stuk zuidelijker, tot 2°30' noorderbreedte, en is getekend op de schaal 1:3,7 miljoen (zie afb. 2). Er blijkt uit dat men niet erg alert is op de weergave van de territoria-

le claims ten opzichte van de buurlanden van Suriname. Het algemeen aanvaarde volkenrechtelijke principe van grensbepaling langs rivieren stroomop is, dat men de belangrijkste bronrivier aanhoudt. Daar blijken Suriname's buurlanden moeite mee te hebben.

In 1843 had de Duitse ontdekkingsreiziger in Britse dienst Robert Schomburgk de bovenloop van de Corantijn, de Coeroeni-Koetari, verkend, en daarbij vastge-

steld dat dit de grensrivier moest zijn; de New River had hij bij zijn verkenning vanuit Brits Guyana niet opgemerkt. De naamgeving van de Frederik Willem IV vallen (koning van Pruisen 1840-1861) op het punt waar de Coeroeni en de New River samenvloeien, stamt ongetwijfeld van hem. In 1871 werd het grensgebied in groter detail onderzocht door Charles Barrington Brown, en die moest vaststellen dat de New River bijna twee-

Afb. 3 en 4. Deel van de kaart van Zuid-Amerika uit de tweede druk (1878) resp. 10de druk (1891) van de Bosatlas.

afb. 5 en 6. Deel van de kaart van Zuid-Amerika uit de 15de druk (1902) resp. de 17de druk (1906) van de Bosatlas.

Afb. 7 en 8. Deel van de kaart van Zuid-Amerika uit resp de 19de druk (1910) en de 23ste druk (1916) van de Bosatlas

maal zoveel water voerde als de Coeroeni, en dus als de hoofdrivier aangemerkt moest worden. De eerste die het belang van deze waarnemingen van Brown inzag, was de verderop nog te noemen inspecteur van Onderwijs Dr. H. D. Benjamins. Die heeft zich toen direct naar de Gouverneur gehaast om deze te melden dat Suriname een stuk groter was dan tot dusver werd verondersteld. (<http://www.suriname.nu/301ges/west-grens04.html>). De informatie wordt overgenomen door Loth op zijn kaart van 1889 (waarop ook staat: met goedkeuring van de gouverneur), pas op zijn kaart van 1899 worden daar echter de staatkundige consequenties uit getrokken en gevisualiseerd. Op de kaart van Suriname in de 9^e druk van de Bosatlas staat de New River ofwel 'Nieuwe Rivier, ontdekt door C.B. Brown in Sept. 1872' ook aangegeven.

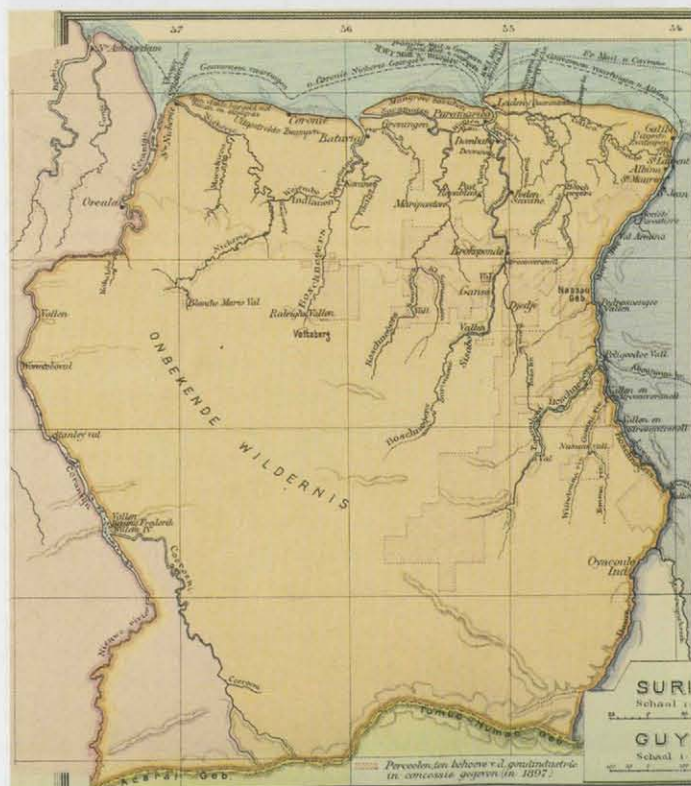
Bos begint in de eerste editie van zijn atlas (1877) met een grensweergave waarbij de buurlanden er het best van af komen (zie afb. 3). De grens met Brits Guyana volgt de Coeroeni, die met Frans Guyana ligt midden tussen de bovenloop van de Marowijne/Lawa en de Tapanahony. In de tiende druk (zie afb. 4) verandert dat beeld, en worden in elk geval ook de New River en de Litani (de laatste als grensrivier) ingetekend. Ook op de detailkaart van Suriname geeft Bos de betwiste gebieden niet als Nederlands aan (zie afb. 2). In de 15de druk (zie afb. 5)

wordt de New River wel als grens geclaimd, met een stippellijn langs de Corantijn om de Britse claim te tonen, en wordt met de volle en gestippelde lijn aangegeven dat het beter is de Litanie als grensrivier aan te houden dan de Marowijnekreek of Marowini. Dat spoort niet met de detailkaart van Suriname, waar Bos de Nederlandse claims alleen met een biesje aangeeft (zie 14de druk, 1899, in afb. 9). Niermeyer moet daar blijkbaar niets van hebben. In de tweede druk die hij begeleidt (de 17de druk van de Bosatlas van 1906, zie afb. 6) verandert hij dat beeld ten gunste van Brits Guyana, door alleen de Corantijn als grens aan te geven, zij het gestippeld. Ook op de detailkaart verdwijnt de oranje bies. In de 19de druk (1910, zie afb. 7) wordt door Niermeyer van alle claims afstand gedaan. Pas in de 23ste druk (zie afb. 8) wordt met een volle kleur de New River weer als grensrivier geclaimd (en de Britse aanspraken met een roze bies langs de Corantijn gehonoreerd), en wordt met een oranje bies de Nederlandse aanspraak op de Marowijne als grensrivier ondersteund. Daar is de detailkaart dan al op vooruitgelopen: in de 22^e druk (1915) zijn de betwiste gebieden al vol oranje ingekleurd, en worden alleen biesjes voor claims anderen getoond. Diep in het binnenland wordt in de 22ste druk niet de Koetari maar de Amaratau als grens van de Britse claim aangegeven (dat komt gunstiger uit voor Nederland); in de 23^e

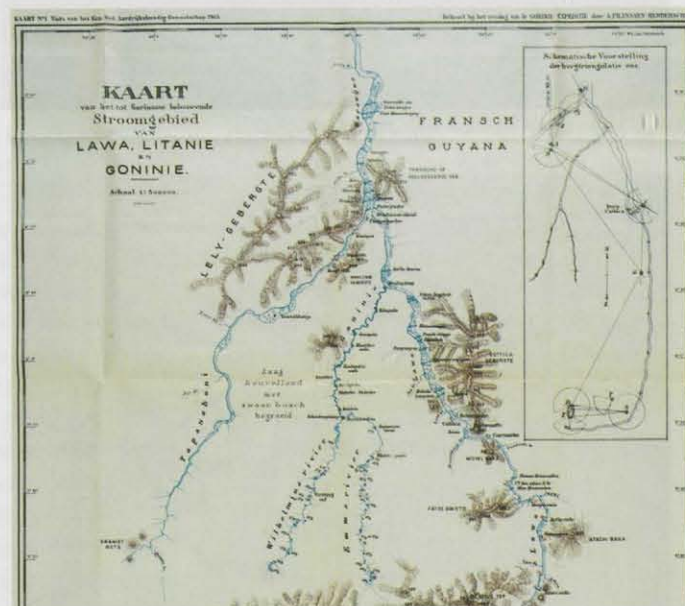
druk wordt op de detailkaart de Nederlandse claim op de Marowini als grens opgegeven. Op de nieuwe detailkaart in de 29^e druk (1924) wordt voor de Britse claim toch weer uitgegaan van de Koetari, maar zijn wel weer de Nederlandse claims op New River en Marowini in beeld. Die situatie blijft op de detailkaarten gangbaar tot de huidige dag, met uitzondering van de periode 1947-1968, toen weer een 'klein Suriname' in de Bosatlas stond.

'Herstel van een verzuim'

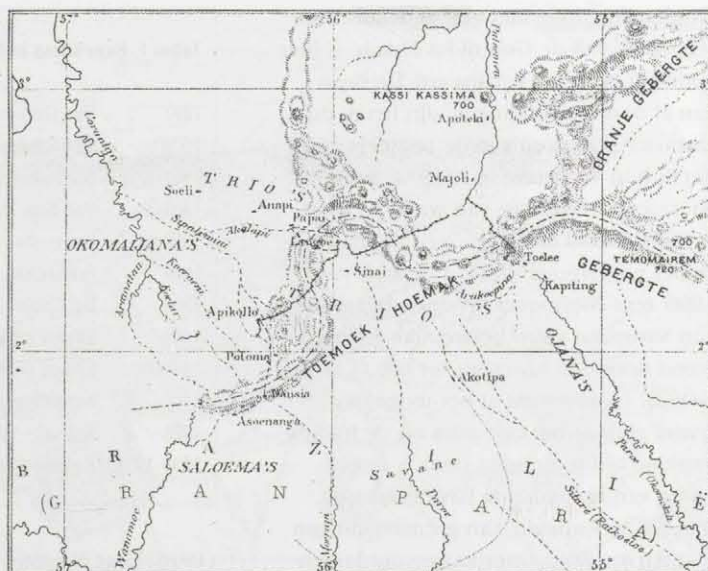
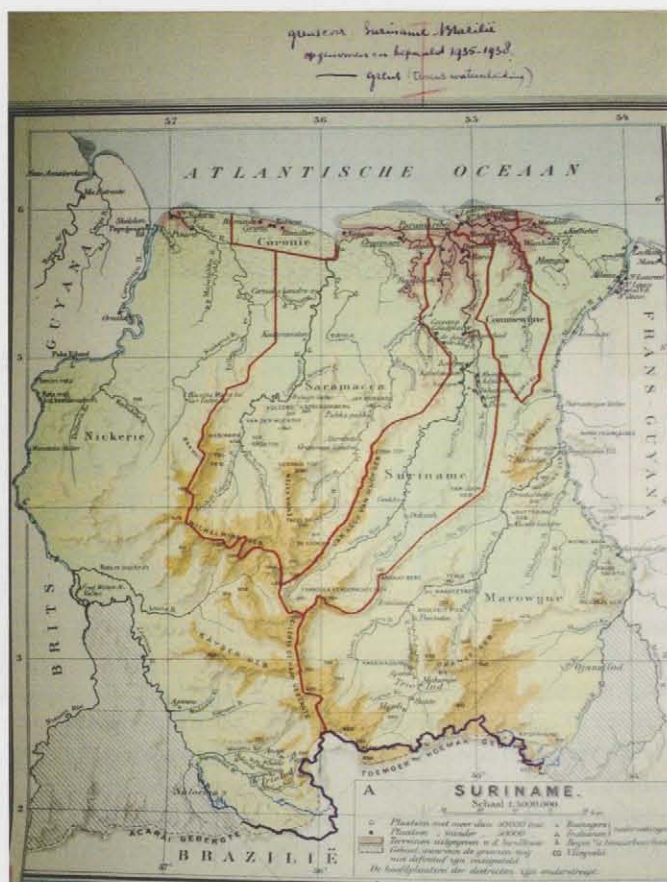
In de 14de druk van 1899 geeft Bos toe dat er sprake was van een stiefmoederlijke behandeling van de West: 'Aan het getal bladen werd verder toegevoegd een geheel nieuw blad voor Suriname, de Guyana's, Middel-Amerika en West-Indië, waardoor ik heb getracht een verzuim tegenover onze kolonie Suriname en hare omgeving eenigermate te herstellen.' en verderop: 'Het is mij eene aangename taak hier mijn hartelijken dank te betuigen aan hen, die mij hoogst welwillend hunnen opmerkingen deden geworden en hunne hulp verleenden. In het bijzonder gevoel ik mij in dit opzicht verplicht aan de Heeren DR. H.D. BENJAMINS, Inspecteur van het onderwijs in Suriname, tijdelijk in Den Haag, en F.H. DELACHAUX, leeraar aan de Hoogereburgerschool te Alkmaar. De eerste was mij met de meeste be-

Afb. 9. Derde kaart van Suriname, opgenomen in de 14de tot en met 28ste druk van de Bosatlas (1899-1924).

Afb. 10. Bovenste helft van de kaart van Franschen Herderschee van de resultaten van de Gonini-expeditie in 1903. TAG 1905.

Afb. 11. In het voorwoord van de 18de druk opgenomen detailkaart met de resultaten van de expeditie voor het vaststellen van de grens met Brazilië, geleid door De Goeje.

Afb. 12. Vierde kaart van Suriname, opgenomen in de 29ste tot en met de 39ste druk van de Bosatlas (1924-1959); deze opname is uit de 36ste druk (1939), en bevat in handschrift een indicatie van de nieuwe zuidgrens.

reidwilligheid behulpzaam in het verkrijgen van gegevens voor de kaart van Suriname, ter aanvulling van de bekende kaart van den heer W.L. Loth. Door zijne hulpvaardigheid heeft het mij o.m. mogen gelukken voor het eerst gebruik te kunnen maken van een toen nog onuitgegeven kaart van een gedeelte der Boven-Nickerie, vervaardigd door den heer C. VAN DRIMMELEN en berustende bij het Departement van Koloniën. Hoe een leraar aan de HBS in Alkmaar Niermeyer met de kaart van Suriname helpen kon, heb ik niet kunnen ontdekken, maar m.b.t. Benjamins is de connectie wel duidelijk. Herman Daniel Benjamins (Paramaribo, 1850-1933) promoveerde in 1875 in Leiden in de Wis- en Natuurkunde en keerde in 1876 terug naar zijn geboorteland waar hij het volgende jaar benoemd werd tot onderwijsinspecteur. Samen met J.F. Snelleman redigeerde hij de in 1914 gepubliceerde *Encyclopaedie van Nederlandsch West-Indië* (volgens de Encyclopedie van Suriname, 1977), een monumentaal standaardwerk over Suriname en de Nederlandse Antillen. De gegevens die Benjamins aan Bos kon doen toekomen had de laatste wellicht ook via het Tijdschrift van het KNAG (TAG) kunnen verkrijgen want in het TAG van dat jaar verscheen daarin het expeditieverslag met

kaart. Het geeft aan dat Bos in Groningen toch wel erg ver van de redactie afzat. Als resultaat van Benjamins' bemoeienis zien we nu in de bovenloop van de Nickerie voor het eerst de Blanche Marie val, zo genoemd door expeditieleider Van Drimmelen naar zijn vrouw (Drimmelen en Van Cappelle 1899). Deze Surinamekaart uit de Bosatlas van 1899 (afb. 9), op de schaal 1:3 miljoen, is de eerste die het land helemaal tot aan de zuidgrens afbeeldt! Het is de laatste waarop de goudwinningconcessies zijn aangegeven, en de eerste waarop de bewoners van het binnenland ook figuren: er zijn zes vermeldingen van woongebieden van Boschnegers en twee van Indianen. Na de goudwinning en de vermelding van de vegetatie zullen de verschillende groepen bewoners in het binnenland dus sterker figureren. Mogelijk had Bos in 1899 de datzelfde jaar in Amsterdam verschenen nieuwe Surinamekaart van Loth nog niet gezien, anders had hij wellicht ook de daarop aangegeven balata-concessies overgenomen in zijn atlas. Dit is een interessant verschil met de weergave van Nederlands Oost-Indië, waar nooit delfstoffen, vegetatiebeschrijvingen of inwoneraanduidingen op de overzichtskaarten voorkomen. Het feit dat het gebied zo dunbevolkt was en er (nog) zo weinig benoembare objecten

voorkwamen heeft hier waarschijnlijk mede toe geleid. Deze kaart van 1899 is ook de eerste waarop Suriname's isollement doorbroken wordt: de routes van de scheepvaartverbindingen langs de kust, met de buurlanden en met Amsterdam (verzorgd door de Koninklijke Westindische Mail) zijn opgenomen. Het zuidwesten van het land is op deze kaart nog 'ONBEKENDE WILDERNIS'; in de komende 17 jaar zal deze het decor vormen waartegen de vele ontdekkingsreizen zich afspelen (zie tabel 1).

De kaart volgt de expedities

Bij de nieuwe redacteur Niermeyer, die vanaf 1902 het werk overneemt, zijn de contacten met ontdekkingsreizigers directer. Het voorwoord van de 16de druk zegt: 'Onder de nieuwe aangebrachte resultaten van ontdekkingsreizen moet ik hier die in Suriname vermelden, omdat ik den leider der Coppename-expeditie, den majoor b.d. L.A. BAKHUIS, voor zijne hulp daarbij te danken heb.' De bovenloop van de Coppename staat dan ook uitgebreid aangegeven op de detailkaart Suriname in de 16de druk, maar hetzelfde geldt voor die van de Saramacca, waar Van Stockum zijn expeditie heen leidde in 1902/3. Ook de resultaten van de

Gonini-expeditie, met een gedetailleerde weergave van de Gonini en Litanie is hier voor het eerst gevisualiseerd. De bron van al deze uitbreidingen zijn hetzij de manuscriptkaarten van de reizigers zelf, hetzij hun weergave in het TAG waar Niermeyer redacteur van was. Zie voor een voorbeeld afb. 10.

In het voorwoord tot de 17e druk van 1906 zegt Niermeyer: 'Voor de herziening van Suriname werd belangrijke hulp verleend door den luitenant ter zee C. H. DE GOEJE... Dat voorts al het mogelijke wordt gedaan om den atlas op de hoogte van den tijd te houden door... in teekening van opkomende havens en van nieuwe spoorlijnen, van grensregelingen (o.a. Afrika, Zuid-Amerika) en ontdekkingen (Afrika, Suriname, enz.) zal bij 't gebruik opnieuw blijken.' Op deze kaart zijn de resultaten van de Tapanahoni expeditie, waar De Goeje aan deelnam, verwerkt, ook is een en ander wat in de vorige editie met grote stelligheid was weergegeven nu gestippeld getekend.

In het voorwoord tot de 18de druk (1908) heet het: 'Zoo lang mogelijk wachten wij steeds met de bladen van de Oost en de West. Toch kon op het laatste (XLV) nog geen gebruik gemaakt worden van de kaart der expeditie-DE GOEJE, die thans in bewerking is. Evenwel hebben wij, met vriendelijke toestemming der Heeren DE GOEJE en BISSCHOP VAN TULNEN, en met hulp der firma SMULDERS, hieronder een karton kunnen plaatsen, waarop de voornaamste uitkomsten der reis zij voorgesteld, ontleend aan bedoelde kaart.' Het voorwoord, dat alleen in zwart gedrukt werd, was qua reproductie veel flexibeler, en hier konden gemakkelijk op het laatste moment gegevens aan worden toegevoegd. De aan gegevens van De Goeje ontleende zwart-wit kaart in het voorwoord (zie afb. 11) vormde een zeer goede aanvulling op het kaartbeeld van de detailkaart.

Op de Surinamekaart in de 19de druk (1910) worden de resultaten van de Toemoek Hoemak-expeditie wel verwerkt; datzelfde geldt voor die van de eerste en tweede Suriname-expeditie van 1908 en 1910, onder leiding van Eilerts de Haan en Kayser, die de leiding overnam na het overlijden van de eerste. Hun bedoeling was de Surinamerivier op te varen en dan via de Lucierivier en Corantijn weer terug te keren. De Lucierivier is waarschijnlijk genoemd naar een nichtje van Eilerts de Haan die hem ontdekte (*Suralco magazine* 2004).

In het voorwoord tot de 23ste druk

Tabel 1. Expedities in Suriname

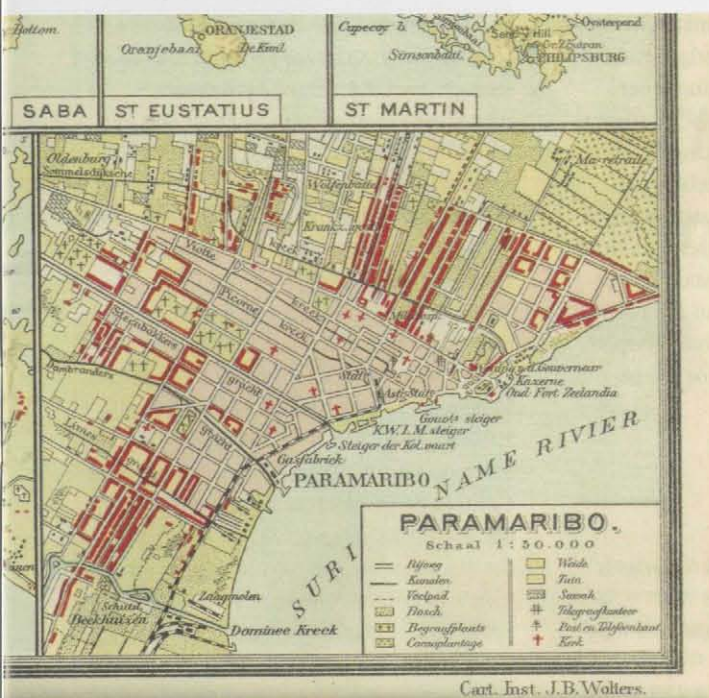
1897	Van Drimmelen en Van Cappelle – Boven-Nickerie expeditie
1900	Van Cappelle – Nickerie-expeditie
1901	Bakhuis – Coppename-expeditie– eerste expeditie KNAG
1902/3	Van Stockum - Saramacca-expeditie - tweede expeditie KNAG
1903/4	Franschen Herderschee - Gonini-expeditie derde expeditie KNAG
1904	Franschen Herderschee - Tapanahony-expeditie– vierde expeditie KNAG
1907	De Goeje - ToemoekHoemak– vijfde expeditie KNAG
1908	Eilerts de Haan -Eerste Suriname-expeditie - zesde expeditie KNAG
1910/11	Eilerts de Haan en Kayser - Tweede Suriname-expeditie of Corantijn-expeditie– zevende expeditie KNAG
1926	Stahel – Wilhelminagebergte-expeditie
1935-1938	Kayser - expeditie naar Zuidgrens

(1916) zegt Niermeyer: 'Tal van kleinere correcties voorbijgaande, wijs ik op de vele verbeteringen, op de kaarten van Nederland en Koloniën aangebracht. Vooral Borneo en Celebes zijn sterk gewijzigd, terwijl Suriname geheel nieuw werd gegraveerd en daarbij aanmerkelijk verbeterd zal blijken.' Of dat inderdaad zo is, staat te bezien; er is een veelvoud van riviertjes opgenomen die de kaart veel moeilijker leesbaar maakt. Wel zijn de terreinbeschrijvingen (zoals Zompen, Savannes) weggelaten. Aan de nederzettingen in het binnenland is nu een code toegevoegd die aangeeft door welke bevolkingsgroep ze bewoond worden. De Saramaccapolder, die nog op initiatief van Lely gerealiseerd was, staat opgenomen. In de volgende, 24ste druk (1918) is de overmaat aan zijriviertjes gelukkig weer weg-gegeneraliseerd. In plaats van de goudwinningconcessies is getracht in deze druk meer informatie te geven door de verbreiding van de nog operationele plantages op te nemen. Het areaal daarvan blijkt echter niet erg indrukwekkend meer te zijn.

Er verandert verder niets in de Surinamekaart tot de 28ste druk (1923), die onder redactie van Kwast uitkomt, en waarin in plaats van plantages de rode vlaksigatuur nu de voor de landbouw uitgegeven gronden markeert. Hiermee wordt Suriname vooral als agrarisch productiegebied op de kaart gezet (zie ook afb. 12). Die 28ste druk heeft ook weer een nieuwe terreinschaduwing. Die zal echter maar kort gebruikt worden: in de 29ste druk van 1924 wordt de kaart van Suriname nieuw geconcipeerd. De staatkundige tint wordt vervangen door hoogtetinten, gecombineerd met een nieuwe schaduwering. Deze kaart is veel gedetailleerder dan alle vorige, en bevat veel tijdens eerdere expedities (Gonini, Tapanahoni, Toe-

Tabel 2 - Aanduiding van het jaar van uitgave van de vermelde drukken van de Bosatlas (1877-1940)

druk	jaartal	nieuwe/ongewijzigde Suriname-kaart
1e druk	1877	geen
2e druk	1879	geen
3e druk	1881	nieuwe kaart (zie afb. 1)
4e druk	1882	ongewijzigd
5e druk	1883	ongewijzigd
6e druk	1884	ongewijzigd
7e druk	1885	ongewijzigd
8e druk	1887	ongewijzigd
9e druk	1890	nieuwe kaart (zie afb. 2)
10e druk	1891	ongewijzigd
11e druk	1893	ongewijzigd
12e druk	1896	ongewijzigd
13e druk	1897	ongewijzigd
14e druk	1897	nieuwe kaart (zie afb. 9)
15e druk	1902	ongewijzigd
16e druk	1904	ongewijzigd
17e druk	1906	ongewijzigd
18e druk	1908	ongewijzigd
19e druk	1910	ongewijzigd
20e druk	1912	ongewijzigd
21e druk	1914	ongewijzigd
22e druk	1915	ongewijzigd
23e druk	1916	ongewijzigd
24e druk	1918	ongewijzigd
25e druk	1919	ongewijzigd
26e druk	1921	ongewijzigd
27e druk	1922	ongewijzigd
28e druk	1923	ongewijzigd (m.u.v. nieuw reliëf)
29e druk	1924	nieuwe kaart (zie afb. 12)
30e druk	1925	ongewijzigd
31e druk	1927	ongewijzigd
32e druk	1929	ongewijzigd
33e druk	1932	ongewijzigd
34e druk	1934	ongewijzigd
35e druk	1936	ongewijzigd
36e druk	1939	ongewijzigd

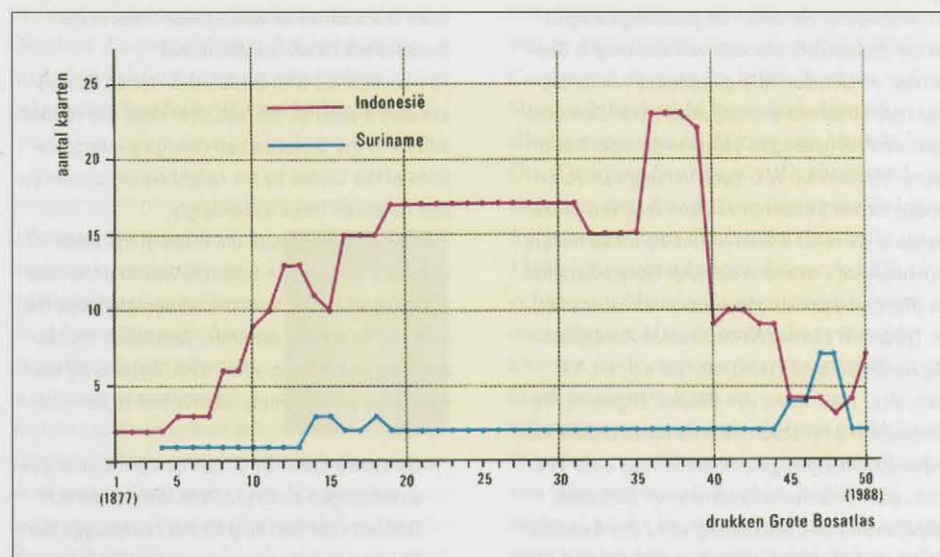
Afb. 13. Plattegrond van Paramaribo, 29ste druk Bosatlas (1924).

Afb. 14. Kaart van de Guyana's uit de 14de druk (1899) met alle territoriale claims in de Guyana's. Het zuidwesten van Brits Guyana wordt door Brazilië, Venezuela en Groot-Brittannië geclaimd!

moek Hoemak) gegeven namen die nog niet eerder in de atlas waren opgenomen. De kaart bevat nu ook voor het eerst districtsgrenzen en -namen. Hij zal tot ver na de oorlog (1959) gebruikt worden. In het werkexemplaar van de 36ste druk (1939) van de Bosatlas van redacteur Eibergen vinden we nog het door hem aangegeven nieuwe grensverloop en een verbeterde weergave van de bovenloop der rivieren ingetekend, dat bij de expeditie van 1935-38 was vastgesteld (zie afb. 12)

Afb. 15. Aantal kaarten in de Bosatlas gewijd aan Suriname in vergelijking met het aantal kaarten over Indonesië.

Overige kaarten van Suriname in de Bosatlas

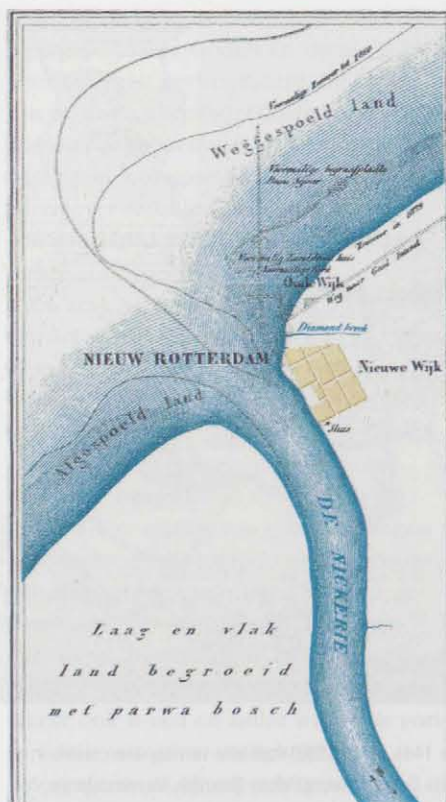
In de 29ste druk van 1924 werd ook een plattegrond van Paramaribo opgenomen, op de schaal 1:40 000; deze kreeg een vaste plaats in de atlas, zij het later teruggebracht tot 1:50.000. Het is een vertrouwd stukje Tropisch Nederland, met een schutsluis in de Domineekreek, de uit de Indische kaarten vertrouwde sawah-signatuur; de woning van de gouverneur met plein ervoor en park erachter is nog goed te onderscheiden, evenals de steiger van de Koninklijke West-Indische Mail. In de latere edities wordt het

enige verschil met Nederlandse steden aangegeven, zoals dat ook op plattegronden van Oost-Indië gebeurde: men gaat dan differentiëren tussen houten en stenen gebouwen, en het grootste deel van de bebouwing blijkt dan in de eerste categorie te vallen.

Van de 14de tot de 28ste druk is er in de Bosatlas een kaart van de Guyana's opgenomen, ter illustratie van de grensproblematiek. De conflicterende claims van Groot-Brittannië, Venezuela, Brazilië, Nederland en Frankrijk werden hier uitgebeeld (zie afb. 14). De weergave van de Nederlandse claims spoort over het algemeen met die op de overzichtskaarten van Zuid-Amerika.

Epiloog

Suriname wordt aanvankelijk gebracht als kustgebied, waar in het binnenland goud te halen is; dat beeld wordt versterkt door het indrukwekkende areaal aan goudwinning-concessies vanaf de 9de druk. Mogelijk om het lege gebied op te vullen wordt verder veel tekstinformatie over de natuurlijke gesteldheid opgenomen en, vanaf de 14de druk, over de inwoners van het binnenland en de scheepvaartverbindingen met het buitenland. Geleidelijk aan wordt genoeg informatie verzameld om een volwaardige geografische overzichtskaart mee te vullen;

Afb. 16. Nieuw-Rotterdam op de kaart van Cateau van Rosevelt (1878). Een deel van de stad is weggeslagen,; omdat ook het nieuwe deel regelmatig onderloopt is de verhuizing naar de overzijde van de rivier, naar Nieuw-Nickerie, in 1878 al een feit.

dat geldt vanaf de 29ste druk (1924) als ook hoogtezones kunnen worden weergegeven naast de schrapjes van de reliëfweergave en de administratieve indeling. Vanaf de 28ste druk wordt het land ook als agrarisch productiegebied op de kaart gezet. Belangrijkste verschil met het beeld van Nederlands Indië zijn waarschijnlijk de plaatsnamen: de vele Nederlandse namen geven het rijksdeel een vertrouwd beeld.

Een nog niet opgeloste vraag is wat redacteur Niermeyer ertoe bracht om de betwiste grensgebieden tussen 1906 en 1916 niet meer als Nederlands aan te geven. Heeft de Nederlandse regering tijdelijk berust in de claims van de buurlanden, of was dit een autonome actie van de redacteur? Nader onderzoek moet dat uitwijzen. Hetzelfde, het niet weergeven van de Surinaamse claims op de overzichtskaart van Zuid-Amerika, zal in de periode 1947-1967 trouwens nogmaals optreden. Na 1967 neemt het aantal kaarten voor Suriname gestaag toe. De toename, in vergelijking met het aantal aan Indonesië gewijde kaarten, is ook te zien in afb. 15. Er komt van de 45ste tot en met

de 48ste druk een aantal thematische kaarten, plantengroei en grondgebruik, mijnbouw, verkeer en bevolking, neerslag, landschappen en geologische formaties, Samenstelling der bevolking, Noord-Suriname Economie, Bodemgebruik in het district Nickerie. In de laatste drukken wordt het aantal thematische kaarten weer kleiner. Daartegenover staat dat er in de 52ste druk een kaart van heel Suriname op de schaal 1:2,5 miljoen is opgenomen, de grootste schaal voor dit gebied in de atlas ooit.

Literatuur

(TAG = *Tijdschrift van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap*)

Bakhuys, L.A. 1902. *Verslag der Coppename-expeditie*. Leiden, E.J. Brill.

Cateau van Rosevelt, J. F.A., en J.F.A.E. van Lansberge. 1879. *Kaart van Suriname naar de opmetingen gedaan in de jaren 1860-1879*. Den Haag: Smulders. Herdruk Den Haag: Smulders 2004.

Cappelle, H. van. 1899. De Boven-Nickerie onderzocht en in kaart gebracht: en naar diens verslag en bijeengebrachte gronden en gesteenten beschreven. In: *TAG 2e Serie*, 16, blz. 1-36.

Cappelle, H. van. 1901. De expeditie van Cappelle naar Suriname's binnenland. In: *TAG 2e Serie*, 18, blz. 80-88.

Encyclopedie van Suriname. Amsterdam: Elsevier 1977.

Franssen Herderschee, A. 1905. Verslag van de Goni-Expeditie. In: *TAG 2e Serie*, 22, blz. 1-174.

Franssen Herderschee, A. 1905. Verslag van de Tapanahoni-Expeditie. In: *TAG 2e Serie*, 22, blz. 847-1032.

Goeje, C.H. de. 1908. Verslag der Toemoekhoemak-expeditie (Tumuc-Humac-expeditie). In: *TAG 2e Serie*, 25, blz. 945-1169.

Loth, W.L. 1879. *Schetskaart van de kolonie Suriname: behorende bij de geschiedenis van Suriname 1853 door Jhr. C.A. van Sijpesteijn; met aanwijzing der terreinen tot goudontginning in pacht uitgegeven, alsmede van den weg in September en October 1876 getraceerd van de Brokopondo stroomversnelling in de rivier Suriname naar de Pedrosoengoe-vallen in de rivier Marowijne*. Behoort bij: W.L. Loth, Verslag van de expeditie tot het traceeren van een weg van Brokopondo in de rivier Boven-Suriname tot de hoogte van het Awara-eiland in de rivier Boven-Saramacca (Rapport aan den gouverneur van Suriname), in: *Tijdschrift van het Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap* 3 (1879), blz. 332 e.v., krt. 13.

Loth, W.L. 1889. *Kaart van Guiana, Engelsch, Nederlandsch en Fransch naar de beste bronnen en eigen opnemingen geteekend in 1888 door W.L. Loth, gouvernements-landmeter in Suriname; uitgegeven met goedkeuring van Zijne Excellentie Mr. H.J. Smidt, gouverneur der kolonie Suri-*

name. Amsterdam: J.H. de Bussy.

Loth, W.L. 1899. *Kaart van Suriname naar de opmetingen van J.F.A. Cateau van Rosevelt en J.F.A.E. van Lansberge, aangevuld tot 1898 met die van- en getekend door W.L. Loth (1:500 000)*. Amsterdam: J.H. de Bussy.

Ormeling, M. 1903. *Reisbeschrijving van M. Ormeling van zijn reis met hindernissen naar Suriname*. Amsterdam (manuscript).

Stahel, G. 1926-27. De expeditie naar het Wilhelmina-gebergte (Suriname) in 1926. Leiden, 1926-27. In: *TAG 2e Serie*, 43, blz. 111-112, 429-430, 545-595, 651-668, 757-797, en *idem* 44, blz. 16-65, 209-264.

Stockum, A.J. van. 1904. Verslag van de Saramacca-Expeditie. In: *TAG 2e serie*, 21, blz. 88-122, 227-310, 651-721, 822-878 en 1022-1058.

Suralco Magazine. 2004. De naamgeving van Districten, Gebergten, Rivieren en Plaatsen in Suriname. *Suralco magazine* 26-1, 2004 (32 blz.).

Summary

Rendering Suriname in the Bosatlas 1877-1940 / Ferjan Ormeling

The way in which Suriname was depicted in the foremost school atlas of the Netherlands, the Bosatlas (1st edition 1887), now in its 52nd edition, changed considerably over time. Initially just a narrow coastal strip was rendered since the 3rd edition, and this was gradually extended southwards, in tune with the exploration for gold of the eastern part of the country. The western part of the country was explored only in the period 1900-1910 by expeditions organised by the Royal Netherlands Geographical Society. In the maps the various phases of exploitation of the interior are reflected: after the gold rush there was the balata rush, and the second phase of the agricultural exploitation. The infrastructure for these various type of exploitation has been depicted as well, such as the railway line to the interior, that originally was planned to link up with the supposed gold fields along the Marowijne river. The sources on which these maps in the Bosatlas are based are discussed.

The boundaries with British and French Guyana are also a point of interest; over time, the various editors of the Bosatlas had changing interpretations of the claims by the neighbouring countries, and rendered these accordingly.

The big difference with the maps of the other Dutch colonies in the Bosatlas was that the map of Suriname (apart from the topography) was the only one to portray minerals, vegetation characteristics, and ethnographic data. Apparently the otherwise almost empty interior had to be filled!

*) De auteur dankt Dr. P. van den Brink voor zijn aanvullingen en Drs. J.W.H. Werner en R.P. Oddens voor hun hulp bij het raadplegen der 19de-eeuwse kaarten.

The Mirror of the Worlde van Elizabeth Tanfield Cary: een vroege Engelse vertaling van Ortelius

Elizabeth Tanfield Cary, Viscountess Falkland (1585-1639), was vooral bekend door haar bekering tot het Rooms-Katholieke geloof in 1626 en schandelijke ruzies die als gevolg daarvan ontstonden met haar man, haar moeder, haar oudste zoon en koning Karel I. Er zijn vele biografieën over Cary geschreven (de eerste door een van haar dochters), maar pas de laatste tientallen jaren wordt ook recht gedaan aan haar werkzaamheden als auteur. Thans is ze voornamelijk bekend door haar Senecaanse leesstuk *The Tragedy of Mariam* (ca. 1605), de eerste in het Engels geschreven oorspronkelijke tragedie door een vrouw. Voor historisch-kartografen is zij van belang door een andere 'eerste': als schrijfster van de eerst bekende Engelse vertaling van Ortelius.

Elizabeth Tanfield Cary (afb. 1) was het enige kind en erfgenaam van Lawrence Tanfield, een rijke advocaat die in 1607 Chief Baron of the Exchequer werd.¹ Op vijftienjarige leeftijd, in 1602, trouwde Elizabeth met Henry Cary, een militair en hofdignitaris die de functie van Master of the Jewel House uitoefende; later werd hij de eerste Viscount Falkland en Lord Deputy van Ierland. Volgens hun dochter was hij alleen maar met haar getrouwd om nakomelingen te krijgen en spraken ze nauwelijks met elkaar.² 1602 is ook het meest waarschijnlijke jaar waarin John Norton in London de eerste Engelse uitgave van Ortelius' *Epitome* drukte.³ Vóór haar huwelijk schreef Cary in een in leer gebonden handschrift van 53 bladen⁴

haar vertaling van de tekst bij de kaarten in een Franse uitgave van Ortelius' *Epitome*. Dit manuscript levert waardevolle gegevens over de ontvangst van Ortelius en de humanistische opleiding in de late zestiende eeuw in Engeland, en bovendien een vroege aanwijzing van Cary's schrijverstalent en haar belangstelling voor alles wat Romeins was. De tekst van deze vertaling is nog nooit gepubliceerd.⁵ Het wordt door een paar recensenten genoemd, nog minder citeren eruit, en niemand heeft Cary's bron juist geïdentificeerd.

De misleidende titelpagina (afb. 2) heeft ongetwijfeld de onjuiste identificatie veroorzaakt. Cary noemde haar werk: 'The mirror of the Worlde translated Out of French into Englishe by ET' (f. 2). Tot op heden namen de onderzoekers deze titel letterlijk en namen aan dat Cary een tekst getiteld *Le Miroir du Monde* vertaald had. Maar dit is niet het geval. Deze traditie begint met Kenneth Murdock, die in 1939 schreef dat Cary tussen 1598 en 1602 een vertaling maakte van Abraham Ortelius' *Le Miroir du Monde*, uitgegeven in Amsterdam toen zij dertien was.⁶ Cary werd dertien in 1598; de door Murdock bedoelde bron kan daarom alleen maar zijn *Le Miroir du Monde; Ou, Epitome Du Theatre D'Abraham Ortelius*, een 80 uitgave gepubliceerd in Amsterdam door Zacharias Heyns in 1598.⁷ Bij controle met dit werk blijft er echter van Murdock's identificatie niets over: Heyns' *Miroir* bevat de verkeerde kaarten in de verkeerde volgorde, en heeft te weinig kaarten. Ofschoon zowel Cary's *Mirror* als Heyns' *Miroir* met gelijksoortige beschrijvingen van 'The universall worlde' beginnen, blijkt al snel - als we verder dan de eerste paar bladzijden van elke tekst kijken - dat

Afb. 1. Elizabeth Tanfield Cary.

de inhoud volledig van elkaar verschilt. De vertaling bevat beschrijvingen van 91 kaarten;⁸ Heyns' *Miroir* bevat slechts 80 kaarten. De mogelijkheid dat Cary aan de vertaling van Heyns' *Miroir* elf teksten uit een andere bron toevoegde is uit te sluiten zoals tabel 2 bij dit artikel aantoon. De kaarttitels die gelijk zijn, komen niet in dezelfde volgorde voor. Bijvoorbeeld, in Cary's manuscript wordt

L. Peterson, PhD, voltooide onlangs haar proefschrift in de Engelse literatuur aan de University of Alberta (Edmonton, Canada). Haar onderzoek richt zich vooral op de manier waarom vroegmoderne Engelse schrijfsters zich bezighielden met de artistieke en culturele bewegingen uit die periode. Thans werkt ze aan de wetenschappelijke uitgave van Elizabeth Cary's manuscript, *The Mirror of the Worlde*.

The mirror of the Worlde translated
Out of French into English
by E. F.

To the right honorable my singular good
knighte Sr Henry Lee knight
of the most noble order of
the garter.

Receive here honorable Sir my humble presents the
fruits and endeours of my younge and tender yeares
an acknowledgement of my bounden duty to you for
thoughe I can no way sufficiently expresse my gratefulli-
nes for many your great favours and presents to you
any thing worthy of your selfe yett your mee leave I hu-
mily beseeche you to presente to you this little treatise the
viewe of the whole worlde as a thing beste aduocatur
to your moste noble disposition leauinge to your conde-
rate iudgements & hope requere the controule of what
is heretofore to be printed by the experience of our many
eares translated by many the worlde has as yett not
afforde me better fruit then greater and more I shall be
your ready to present you with the best of my trauctes.

Your ever obediente
Nephew

E. F.

Dep. d. 17

Afb. 2. Titelpagina van Cary's manuscript.

Afb. 4. Opdracht aan Sir Henry Lee.

EPITOME
DV THEATRE DV MONDE
D'ABRAHAM ORTELIVS:

Auquel se represente, tant par figures que caracteres, la vraye
situation, nature, & propriété de la terre vniuerselle.

Reuenu, corrigé & augmenté de plusieurs Cartes, pour la troisieme fois.

A ANVERS,
De l'imprimerie de Christoffe Plantin, pour Philippe Galle.
M. D. LXXXVIII.

'The universall worlde' (3) gevolgd door
'Europa' (3^v), 'Asia' (4), 'Africa' (4^v), en ver-
volgens 'The new worlde' (5). In Heyns'
Miroir wordt daarentegen 'Le Monde
Vniuersel' (17^v) gevolgd door 'Le Nouveav
Monde' (18^v), 'Afriqve' (19^v), 'Asie' (20^v),
en dan 'Europe' (21^v).

Vanaf hier wordt het snel veel ingewik-
kelder: terwijl Engeland, Schotland en
Ierland in Heyns' 1598 *Miroir* op één
kaart staan (26), vinden we een afzonder-
lijke kaart voor elk gebied in de *Mirror*
(5^v, 6, 6^v). Bovendien wordt Europa in de
twee teksten geheel verschillend
gevormd: Heyns' *Miroir* bevat veel kaar-
ten die geen direct equivalent in de
Mirror hebben (bijv. 'Twenta et
Benthem', 'Valqvebovg' en 'Le Territoire
de Rome'). De *Mirror* bevat zelfs een gro-
ter aantal kaarttitels waarvoor geen equi-
valent aanwezig is in Heyns' *Miroir*, waar-
onder ook een aantal niet-Europese
gebieden (bijv. 'China', 'Turkie', 'Ægipte'
en 'Barbaria'). Er zijn slechts veertig kaart-
titels in de *Mirror* waarvoor correspon-
derende titels in Heyns' *Miroir* voorko-

Afb. 3. Abraham Ortelius, *Epitome du Théâtre du Monde* (Antwerpen: Plantijn, 1588).

men - minder dan de helft van het totaal aantal kaarten.

Wat de tekst van de kaartbeschrijvingen zelf betreft, die komen in de gevallen dat beide teksten hetzelfde gebied beschrijven tamelijk goed overeen, maar niet altijd helemaal. Vergelijk bijvoorbeeld Cary's beschrijving van Italië met die in Heyns' 1598 *Miroir* (tabel 1).

Voor de overeenkomsten moeten we beseffen dat, welke bron Cary ook gebruikte, alle Epitomes van Ortelius verschillende uitgaven van hetzelfde werk zijn. Maar, hoe belangrijk zijn de verschillen? Men kan beweren dat deze alleen laten zien dat een vertaler zich vrijheden veroorlooft. Gezien het feit dat de beschrijvingen van een bepaald gebied in de uitgaven van Ortelius soms aanzienlijk van elkaar verschillen en dat de inhoudsopgaven van de beide werken niet met elkaar overeenkomen, zoals hierboven reeds gezegd, geven de verschillen zoals we die in de geciteerde beschrijvingen vinden een extra stimulans om elders naar de bron te zoeken.

Deze bron is mogelijk de uitgave van het *Epitome* uit 1588 of 1590 (afb. 3) (verder 1588/90),⁹ die op werkelijk alle punten met Cary's manuscript overeenkomt. Zij veroorloofde zich weinig vrijheden, zoals blijkt. Van de dertien Franse uitgaven van Ortelius uitgegeven voor of in 1602,¹⁰ bevatten alleen deze twee dezelfde kaarten in precies dezelfde volgorde als die in Cary's manuscript. Het *Epitome* van 1588/90 telt 94 kaarten, één per bladzijde, met een beschrijving in proza op de tegenoverliggende bladzijde; Cary geeft volledige, zeer nauwkeurige, en soms stijlvolle vertalingen van vrijwel elk van de 94 beschrijvingen (zie tabel). Ze wijkt alleen aanmerkelijk af van haar bron waar zij de beschrijving van Henegouwen met die van Luxemburg combineerde (19^v), en waar zij de beschrijvingen van Indië en Perzië weglaat.¹¹ Deze omissie komt voor aan het eind van het manuscript, waar ook andere aanwijzingen zijn voor haastwerk,¹² en deze zijn vrijwel zeker het gevolg van dezelfde kleine vergissing die we in het geval van Henegouwen vinden: een pagina overgeslagen, een weggevalen woord of zin, een te laat gemerkte fout.

Zulke afwijkingen van haar bron zijn echter uitzonderingen. De vergelijking van de beschrijvingen van Italië kan als voorbeeld dienen (zie tabel 1). Het enige in deze tekst waarvoor we geen direct equivalent zien is de verdeling in paragrafen. De ongeregelde toepassing van nieuwe

alineas is typerend voor haar werk in de *Mirror*, maar dat soort onverschilligheid is niet ongebruikelijk voor jonge schrijvers, zelfs voor getalenteerde.

Ofschoon haar vertaling het *Theâtre* van 1588/90 volgt, zal dit niet het enige kaartenboek geweest zijn dat zij kende, de keuze voor de titel is een aanwijzing voor haar bekendheid met het genre. Met de verwijzing naar de *Miroir* nodigt Cary haar lezers uit de mogelijkheid te veronderstellen dat zij de keuze had uit meer dan één uitgave van deze atlas. Omdat de uitgaven aanzienlijk verschillen geeft deze keuze ons inzicht in haar interesses, connecties en toekomstplannen. We kunnen echter niet aannemen dat ze naar een bepaalde uitgave verwijst. Er was een *Miroir du Monde* uitgegeven in 1579, en een in 1583; er zijn Nederlandse *Spieghels* verschenen in 1577 en 1583. De term werd ook niet alleen gebruikt voor epitome-uitgaven van Ortelius. In 1578 publiceerde De Jode zijn *Speculum Orbis Terrarum*, een tweede uitgave verscheen in 1593 als *Speculum Orbis Terrae*, en in 1584/85 gaf Lucas Jansz Waghenaeer zijn tweedelige zeeatlas de titel *Spiegel der Zeevaerdt*. Een Engelse uitgave verscheen in 1588 met de titel *The Mariners Mirrour*. Het was dus in de jaren 1570 en 1580 een algemeen gebruik om kaartenboeken *spiegels* te noemen. Het *Theâtre* van 1588/90 is zelf ook een bewijs van deze praktijk, alhoewel het woord *Miroir* nergens in de titel of voorwerk verschijnt. Maar op de laatste pagina is het 'Privilege' afgedrukt: 'Il est permis à Philippe Galle tailleur on cuire, de pouoir imprimer ou faire imprimer vendre en ces pais bas, *Le Miroir du Monde*'.¹³ Cary's titel mag dus misleidend zijn, maar is zeker niet misplaatst.

Het achterhalen van Cary's bron mag dan één probleem oplossen, het schept een nieuw want omdat de *Epitome* van 1588 verscheen toen zij slechts drie jaar oud was, lijkt het nu mogelijk te zijn dat Cary de vertaling vrijwel op elk moment vóór haar huwelijk heeft kunnen maken en we moeten dus elders zoeken naar informatie die ons aan een datering van het manuscript kunnen helpen. Gelukkig kunnen we deze aantreffen in Cary's opdracht: 'To the righte honorable my Singular good Uncle Sr Henry Lee knighte of the moste noble order of the garter' (fol. 2). Sir Henry Lee (1533-1611) was de oom van Cary's moeder Elizabeth Symondes Tanfield; hij was tevens bevriend met dichters, een doorgewinterd reiziger, een

diplomaat en een invloedrijke hoveling aan het hof van Elizabeth I. Tot aan zijn pensionering in 1590 was hij 'Champion' van de koningin, een prestigieuze maar hoofdzakelijk ceremoniële functie. Lee presenteerde zichzelf jaarlijks op de toernooien van 'Accession Day' in volledige wapenrusting, gereed om uit naam van de koningin de strijd aan te binden. In 1597 beloonde Elizabeth haar Champion voor zijn langdurige dienst door hem de Orde van de Kouseband te verlenen, en Lee luisterde de gelegenheid op door 200 manschappen, allen in blauw gekleed, hem te laten volgen in de ceremoniële processie bij nieuw geslagen ridders.¹⁴ Aangezien Cary in haar opdracht Lee betitelt als 'knighte of the most noble order of the garter', weten we dat het manuscript niet vóór 1597 kan zijn geschreven. Ik acht het bovendien waarschijnlijk dat zo'n ambitieus en tijdverslindend project als deze vertaling geschikt is als een gift kan zijn ter ere van dit gebeuren.

Alle biografen zijn het er mee eens dat Elizabeth Tanfield een begaafd en vroegrijp kind was; een werk zoals deze vertaling zou rond 1597, toen zij de leeftijd van elf of twaalf jaar had bereikt, goed binnen haar mogelijkheden hebben gepast. Op deze leeftijd waren haar talenten zelfs reeds herkend door de dichter Michael Drayton, die al in 1597 twee gedichten aan haar opdroeg in zijn *Englands Heroicall Epistles* en haar loofde vanwege haar wijsheid, belezenheid en vaardigheid in talen.¹⁵ In de *Mirror of the Worlde* van deze jonge schrijfster treffen we een voorbeeld aan van het werk, waar Drayton zo door geïmponeerd was, en in haar opdracht aan de invloedrijke hoveling Lee proeven we het bewijs van een sociaal verband dat mede ook Draytons lof zal hebben gemotiveerd. Hoewel ze nog een kind was, was Cary verre van naïef aangaande het belang van affiliatie; opdracht, titel, genrekeuze en keuze van de uitgave geven alle blijk van een bekwaamheid om haar eigen positie met opmerkelijke wereldwijsheid en finesse te regelen.

Voor zover Cary's onderneming zou dienen om haar algemene vertrouwdeheid met de materie betreffende atlassen ten toon te spreiden, legt het ook een claim op vertrouwdeheid met een mannelijk taalgebruik dat men associeert met militaire verdediging, de overheid, handel en toerisme. Het was mogelijk onverstandig voor een welopgevoed meisje om al te duidelijk zulke pretenties te hebben, en

Cary's aanspraken veroorloven haar het op een dusdanige manier te doen dat alleen ingewijden dit kunnen bevatten. Hier valt ongetwijfeld Sir Henry Lee onder, maar waarschijnlijk niet Cary's strenge, half-literaire moeder. Wat Lady Tanfield misschien zou hebben gedacht op te moeten merken is de manier waarop haar dochter genres aanwendt die bij uitstek geschikt waren voor het gebruik door jonge meisjes: devotieele teksten en opvoedende werken als *The Mirror of Simple Souls* en *A Mirror of Modestie*. Vermoedelijk moeten Cary's aanspraken haar echter identificeren met een onkreukbaar rolmodel, koningin Elizabeth I, wier eigen humanistische opvoeding diende als een voorbeeld voor aristocratische Tudor-huishoudens. Als kind van elf of twaalf jaar (dezelfde leeftijd waarop Cary haar eigen vertaling ondernam) vertaalde prinses Elizabeth Marguerite de Navarres devotieele tekst, *Le Miroir de l'âme pecheresse*.

Hoewel aanvankelijk gepresenteerd als een gift aan haar stiefmoeder koningin Katherine Parr¹⁶ werd Elizabeth Tudors vertaling vijf keer gedrukt tussen 1548 en 1590 met als titel *A Godly Medytacyon of the Christen Soule*.¹⁷ Het is waarschijnlijk dat Elizabeth Cary het als kind heeft gekend. De keuze van de titel voor haar eigen Franse *Mirror* draagt dus bij aan de legitimatie van haar werk door zo'n spirituele tekst als *Le Miroir de l'âme* op te roepen en zo'n exemplarisch voorbeeld als Elizabeth Tudor. Daar komt bij dat, hoewel het onvrouwelijke karakter van Cary's vertaling niet het voorbeeld volgt, zoals dat werd neergezet door de jonge prinses Elizabeth, het kaartenboek een genre is waar tegen 1597 de volwassen koningin aanmerkelijke belangstelling voor had gekregen, een belangstelling die door Lee gedeeld werd.

Het was een van Lees neven, de machtige William Cecil, Lord Burghley, die Christopher Saxton opdroeg ieder graafschap in Engeland in kaart te brengen. Saxton publiceerde 'de eerste nationale atlas van enig land' in 1579, spoedig gevolgd door een grote wandkaart van Engeland. Koningin Elizabeth autoriseerde dit initiatief en zij bezat een exemplaar van Saxtons wandkaart, die zij ophing in de Queen's Gallery in Whitehall.¹⁸ En het is op een kaart van Saxton¹⁹ waar Koningin Elizabeth afgebeeld staat in het befaamde portret door Ditchley, een portret dat rond 1592 werd

Afb. 5. Titel van de tekst over Italië.

Afb. 6. Titel van de tekst over Engeland.

besteld door niemand minder dan Sir Henry Lee (zie afb. 4), Cary kon nauwelijks een geschikter geschenk voor zo'n oom hebben gekozen dan een kaartenboek.

Het is echter minder eenvoudig voor te stellen of Lee de inhoud van dit kaartenboek wel voldoende geschikt zou achten. De uitgave van de *Epitome* van 1598/90 bevat de meest flatterende beschrijving van Italië die ik tot nu heb gezien in een zestiende-eeuwse atlas, terwijl de beschrijving van Engeland met karige lof wordt gekraakt. In haar presentatie onderstreept Cary zelfs de superioriteit van Italië. Voor zover haar *Mirror* een wereld weergeeft waarin Italië oppermachtig regeert, schijnt het een vreemd geschenk voor diens ontvanger te zijn, een uiterst onvolkomen spiegel van Sir Henry's wereld van Engels protestants nationalisme. Toch geloof ik niet dat we Cary's gemengde signalen moeten zien als bewijs van naïviteit of slecht beoordelingsvermogen, of dat we te verrast moeten zijn door haar tegelijk respect en afkeuring met dezelfde overtuiging toe te dichten. Het is een strategie die zij zal blijven volgen en de noodzaak ervan voor een vrouw om haar fysieke en morele integriteit te handhaven zal zij regelmatig dramatiseren.

In elk geval schijnt het dat Cary's respect voor Rome en Italië, en haar weigering om aan te nemen dat de Engelse manier de beste weg is, op een veel eerdere leeftijd begon dan haar biografen tot nu toe aannemen. Terwijl de *Miroir* van 1598

aanvangt met Italië's politieke zwakte en verdeling onder diverse verschillende krachten uiteen te zetten (een onderwerp dat in verschillende andere edities van Ortelius eveneens aan de orde komt), is de tekst, die de toekomstige opstandige als haar bron heeft gekozen opmerkelijk door het vermijden van al dergelijke thema's.

Italië's religieuze en culturele autoriteit zijn het enige dat hier van belang is, en zij zijn absoluut. Cary's vertaling roemt Engeland ook, door het 'The best ile of all Europe' te noemen, maar alleen omdat het 'very rich of sheepe, the which (because be no wolves in all the ile) feede securely in the fieldes. These sheepe have the best wooll' (p. 5v), wordt ons verzekerd. Culturele en politieke macht zijn het noemen niet waard.

Ik kan echter niet bewijzen dat zij in staat was om de *Epitome* van 1588/90 te verkiezen boven een andere, even goed verkrijgbare editie, die dichter kwam bij de Engelse protestantse gedragslijn. Zij laat echter duidelijk blijken dat zij onderschrijft wat zij vertaalt, door middelen te gebruiken waarover zij, als vertaler, beschikt.

De titel van haar pagina over Engeland, bijvoorbeeld (fig. 5), heeft weinig gemeen met die welke zij voor Italië creëert (fig. 6). De naam voor haar eigen land wordt bescheiden weergegeven, niet meer versierd dan passend. De naam van Italië daarentegen heeft zij ongebruikelijk sierlijk weten te maken. Dit verschil in titels geeft zowel bewustzijn en respect weer voor het verschil tussen de teksten die erop volgen.

De versies van Italië, die wij in de twee

Tabel 1. Beschrijving van Italië

Cary (f. 34)

There is no man that houldeth not his own Countrie in greate accounte[,] but this Countrie of Italy hath alwaies bene highlie esteemed by people of straunge nations; and not without cause: for, it is the Queene of Christendome, and the princesse of the world which by her force and poure haith bene reduced under her obedience and by her learning and doctrine haith bene instructed and trained up in politique manners, lawes and customes. In such sorte that this region of Italy haith alwaies bene highelie commended by all wise and learned men. And what is he at this present tyme that professeth learninge that after he haith studied all those thinges which he thinketh may serve for the attaining of some science as the knowlege of many tongues, languges, Physick, Lawe, Astronomy or Theologie &c: that besides all this will not goe se Italy being of opinion that this voyage maketh up the perfection of this arte & knowlege. This region by nature is of a good situacon and well fortified especially by the Sea and the reste of the mountaines which are as walls unto it. It is divided in the middle (beginninge at the mountaines called Alpes, above the towne of GENUA unto the Countrie of Puglia upon the Sea) by the mountaines APPENIM from wch there runne many rivers wch on both sides yeelde themselves into the Sea. There is no Province in all Christendom wch is better garnished with somptuous and magnificent townes, amonge wch these are most famous and they wch the authors and vulgars honour with these titles or surnames. Holy ROME, gentil NAPLES, faire FLORENCE, rich VENICE, proude or statelie GENUA, greate or populous MILAN, fatt or fruitfull BOULOGNE, and auncient RAVENNA.

Heyns *Mirroir* 1598, f. 81v.

L'Italie est gouverné pour le jourd'huy de ces Superieurs-cy: Premièrement y a le Pape de Rome, qui tient les païs appartenants a l'Eglise, appellé le Patrimoine de S. Pierre: Le Roy d'Espagne, qui tient le Royaume de Naples, & le Duché de Milan; lesquelles deux parties font la moitié de l'Italie: Puis y a le Prince de Piedmont, & encore cinq Ducs, à sçavoir, le Duc de Florence, de Ferrare, de Mantouë, d'Vrbain, & de Parma; puis encore deux villes & Republiques, à sçavoir, celle de Venise, & celle de Gennes. Toute l'Italie donques est pour le jourd'huy partagée entre ces dix Princes. Si par dessus ceux-là il y en ait encore des autres, ils sont de petite estime, ou ce sont vassaux, estans sous la subjection des susdicts. Il n'y a Province en toute la Chrestienté, qui soit mieux ornée des villes magnifiques, & bien cultivées; entre lesquelles celles-cy sont les plus fameuses, & que les Auteurs & la commune, honorent de ces tiltres, ou surnoms: Rome la sainte, Naples la Gentile, Florence la belle, Venise la riche, Gennes la superbe, Milan la grande, ou la populeuse, Boulogne la grasse, & Ravenne l'ancienne. De sorte que nous estimons, que celui qui n'a veu l'Italie, ne sçait que c'est de richesse, d'orgueil, de sumptuosité, ny de plaisir charnel, ou des yeux. Et pource qu'il ne semblast point qu'en cedit pais y manquast quelque chose, c'est luy seul, entre tous les autres de la Chrestienté, qui nous donne la Manne, que l'on appelle, le pain celeste, lequel y tomber du Ciel au païs de Calabre. Mais celui qui prend plaisir de cognoistre tout ce païs -cy, ensemble toutes les belles villes & places, sans les aller voir, qu'il lise ce que Leandre Albert en a écrit, qui en a faict une description tres-diligente.

Theâtre 1588/90, f. 60v

Il n'y a celui qui ne prise sa propre patrie: mais ce païs d'Italie a tousiours esté hautement loué des gens d'estrange nation, & non sans cause; car c'est la Royne de la Chrestienté, & la Princesse du Monde, qui par sa force & puissance a esté réduit sous son obeissance, & de son sçavoir & doctrine l'a enseigné & policé de bonnes meurs, loix, & coutumes. De maniere que ceste Region d'Italie a tousiours esté en grande recommandation à tous hommes sçavants. Et qui est celui, pour le temps present, faisant profession de lettres, lequel apres avoir apprins tout ce qu'il pense pouuoir seruir pour venir à quelque science, comme de la cognoissance de plusieurs langues, de la Medicine, des Droits, de l'Astronomie, ou Theologie, &c. ne veuille encore par dessus cela aller voir l'Italie? estant d'opinion que ce voyage luy default pour parvenir à la perfection de son art & sçavoir. Ceste Region est de nature de bonne situation, & bien remparé, principalement de la Mer, & le reste de montagnes, qui luy sont comme des murs: diuisée par le milieu (commençant aux montagnes appellées les Alpes, pardessus la ville de Gennes, iusques au païs de Puglie sur la mer) par le mont Appenin; duquel sourdent plusieurs riuieres, qui des deux costez du païs se viennent rendre dans la Mer. Il n'y a Prouince en toute la Chrestienté, qui soit mieux ornée des villes magnifiques & bien cultivées: entre lesquelles celles-cy sont les plus fameuses, & que les auteurs & la commune honorent de ces tiltres, ou surnoms; Rome la sainte, Naples la gentile, Florence la belle, Venise la riche, Gennes la superbe, Milan la grande ou la populeuse, Boulogne la grasse, & Ravenne l'ancienne.

vroegst gepubliceerde Engelse vertalingen geschilderd zien leveren verder bewijs van hoe veel Cary's waarderingen afwijken van die van haar Engelse tijdgenoten. In de Engelse *Epitome* van 1602 is de beschrijving van Italië opmerkelijk kort, korter dan de versies in andere edities, en ongeveer half zo lang als de beschrijving van Engeland in dezelfde editie. De anonieme vertaler verklaart deze beknoptheid met de standaard formule van bescheidenheid: 'This famous countryes praise would rather requyre a large volume then so brief a description as a page of paper wil admit' (pag. 60v). Door zich te beperken door alleen het klimaat en de bodem te roemen, de 'faire & ancient citties', en het 'ingenious' volk,

laat hij niettemin vele potentieel controversele aanprijzingen van Italië's politieke historie en religieuze overmacht weg, die in andere edities ruimte vinden op een enkele 'page of paper'. En hoewel deze editie van de *Epitome*, zoals die van 1588/90 'The principal citties of Italie' opsomt en de aspecten noemt waarvoor ze 'are comonly ... praised' (pag. 60v), wordt Rome hier als 'maiestical' (pag. 60v) gekarakteriseerd, een uitdrukking zonder openlijke religieuze betekenis. Daarentegen nodigt de *Epitome* van 1588/90 de lezer uit 'Rome la sainte' (pag. 60v) te loven, een zinsnede die Cary zonder blikken of blozen vertaalt als 'Holy Rome' (fo 34).

De Engelse *Epitome* van 1603²⁰ veroorlooft zich veel meer woorden aan het thema Italië dan zijn concurrent, en blijkt overvloedig in lof voor die natie, maar vermijdt weer de vermelding van elke associatie met de rooms-katholieke kerk. Het is ook de moeite waard om de manier te vergelijken waarop de vertaler van deze tekst Italië's ervaring met veroveringen bespreekt met die van Cary's behandeling van hetzelfde onderwerp. In de tweede helft van Cary's wijdlopijge openingszin, onderstreept zij, zoals we gezien hebben, ondubbelzinnig dat Italië 'is the Queene of Christendome, and the princesse of the world which by her force and poure haith bene reduced under her obedience' (fo 34). De tweede

Tabel 2

Tanfield's <i>Mirror</i> . Index to Map Descriptions	1588 <i>Theatre</i> . Index to Map Descriptions	1598 <i>Miroir</i> . Index to Map Descriptions
3 The Universall Worlde	viii ^v LE MONDE VNIVERSEL	17 ^v LE MONDE VNIVERSEL
3 ^v Europa	1 ^v EVROPE	18 ^v Le Novveav Monde
4 Asia	2 ^v ASIE	19 ^v Afrique
4 ^v Africa	3 ^v AFRIQUE	20 ^v Asie
5 The new worlde	4 ^v LE NOVVEAV MONDE	21 ^v Evrope
5 ^v Englande	5 ^v ANGLETERRE	22 ^v Cadiz
6 Scotlande	6 ^v ESCOSSE	23 ^v Espagne
6 ^v Ireland	7 ^v HIRLANDE	24 ^v Portvgal
6 Tercera	8 ^v TERCERA	25 ^v Angleterre, Escosse et Irlande
7 ^v Spaine	9 ^v ESPAGNE	26 ^v France
8 Portingall	10 ^v PORTVGAL	27 ^v Bovrgongne
8 ^v Andalusia	11 ^v ANDALVSIE	30 ^v [sic] Limagne
9 Valentia	12 ^v VALENCE	29 ^v Calais et Bovlongne
9 ^v Cadis	13 ^v CADIZ	28 ^v [sic] La Gavle Belgique [Belgia Antiqua]
10 France	14 ^v France	31 ^v Le Pays Bas [Germania Inferior]
Gascoine	15 ^v GVASCOGNE	32 ^v Flandres [Flandria]
10 ^v [Gascoine continued] Poitoue	16 ^v POICTOV	33 ^v le Pays dv Franc [Flandris Liberae Territotium]
11 Britanye	17 ^v BRETAGNE	34 ^v L'imperiale ov Pays d'Alost
11 ^v Normandy	18 ^v NORMANDIE	35 ^v Pays de Waas et Bevre
12 Anioy	19 ^v ANIOV	39 ^v [sic] Flandres Maritime
12 ^v The Countrie of BERRY	20 ^v LE PAIS DE BERRY	37 ^v Zelende
13 [Berry continued] LIMAINIE	21 ^v LIMAIGNE	38 ^v Walchre
13 ^v The principalltie of ORANGE	22 ^v PRINCIPAVTÉ D'ORANGE	39 ^v Zvydvebant
14 SAVOY	23 ^v SAVOYE	40 ^v Dvvelandt et Vorne
14 ^v LANGVEDOC & Provence	24 ^v LANGVEDOC ET PROVENCE	41 ^v Hollande
15 The Earldome of Bourgoigne	25 ^v BOVRGONGNE, COMTE	42 ^v Le Fort Britannique [Bvrgvndia, Com.]
15 ^v The Duchie of Burgundy	26 ^v BOVRGONGNE, DVCHÉ	43 ^v Nort-Hollande [Bvrgvndiæ Dvcats]
16 Loraine	27 ^v LORAINIE	44 ^v Frise Orientale et Occidentale
16 ^v Calais & Boilogne	28 ^v CALAIS ET BOVLONGNE	45 ^v Frise Occidentale
17 Vermandois	29 ^v VERMANDOIS	46 ^v Grovningve
17 ^v Picardy	30 ^v PICARDIE	47 ^v Ovtre-yssel ov Trans-ysselane [Transisalanía Et Veluanía]
18 Alemany	31 ^v ALEMAIGNE	48 ^v Tvvente et Benthem
18 ^v The Lowe Countries	32 ^v L E PAIS BAS [Belgica]	49 ^v Vtrecht
19 The Bishopricke of Liege	33 ^v L'EVESCHÉ DV LIEGE	50 ^v Zvtphen
19 ^v Lucembourge* ²³	34 ^v LVCEMBOVRG	51 ^v Le Pais de Geldres
20 Artois	35 ^v HAYNAVLT [Hannonia]	52 ^v L'Isle de Bomomel
20 ^v Namir	36 ^v ARTOIS	53 ^v Brabant
21 Brabante	37 ^v NAMVR	54 ^v Piel, Cvyc et Kessel
21 ^v Flaunders	38 ^v BRABANT	55 ^v Horne
22 The Countrie of GVELDERlande	39 ^v FLANDRES	56 ^v Valqvebovrg
22 ^v ZELANDE	40 ^v LE PAIS DE GVELDRES	57 ^v Territoire de Malines
23 [Zelende continued] Hollande	41 ^v ZELANDE	58 ^v Partie Meridionale de Brabant
23 ^v [Hollande continued]	42 ^v HOLLANDE [Hollandia]	59 ^v Hainavt et Namvr
24 Friselande	43 ^v PHRISE [Frisia]	60 ^v Givey, ov Gives
24 ^v [Friseland continued] Westphalia	44 ^v WESTPHALIE	61 ^v Lucembovrg
25 [Westphalia continued] Ditmars	45 ^v DITMARS	62 ^v L'Evesché de Coloigne et Dvché de Ivliers
25 ^v [Ditmars continued]	46 ^v DANEMARCH	63 ^v Dvché de Cleves
26 DENMARKE	47 ^v SAXE	64 ^v Partie de Westphale [Westphalia]
26 ^v [Denmark continued] Saxony	48 ^v BRANDEBOVRG	65 ^v Alemaigne
27 [Saxony continued]		
27 ^v Brandebourge		

zin van de Engelse editie van 1603 doet weer denken aan Cary's zinsbouw (en die van de Franse *Epitome* van 1588/90, hier boven aangehaald), maar de inhoud is heel anders: 'Italie is the moste renownedst parte of Europe, well knowne vnto all forraine nations, as those which haue often attempted to conquer the same' (60^v). Wat met een loftuiting begint eindigt met een zweem van afkeuring. Het verschil tussen Cary's beschrijving van Engeland en die welke wij vinden in de edities van 1602 en 1603 van de Engelse *Epitome* is al even kenmerkend. Beide Engelse edities zijn veel langer en overvloediger in de lofprijzing van die natie dan de nogal weinig indrukwekkende tekst die Cary koos voor haar vertaling. De editie van 1602, niet tevreden met het roemen van de 'fyne fleeces' van 'english wooll', beweert dat het 'may wel be called the *Golden fleece*' (5^v). De uitgave van 1603 voegt aan haar lof een expliciete uitspraak over politieke belangrijkheid toe, door te stellen dat 'THIS Ilande ... aboute all other Ilands of Europe is esteemed cheefest, as wel in power as in Bignesse' (5^v). Het gaat verder door te beschrijven hoe 'At sea they [de Engelsen] are moste redoubted and famous' (5v). Cary's *Mirror* maakt dergelijke aanspraken niet.

Toch was het in deze tijd, ondanks hun nationale trots, voor de Engelsen even karakteristiek om de Italiaanse cultuur te omarmen als het was om de Roomse religie af te wijzen; het is juist de lof van de *Epitome* van 1588/90 voor dit laatste, dat deze editie zo ongebruikelijk maakt tussen de andere van Ortelius. Zowel trots en de ambivalente houding jegens Italië zijn evident in de Engelse *Epitome* van 1603, waarin, tussen vele andere bewonderenswaardige details over 'this famous kingdom' Engeland, ons verteld wordt dat 'The people [are] of a commelie and tal stature, very white and most likest vnto th'Ittallians' (5^v).

Hoewel de inhoud van de vroegste gepubliceerde Engelse edities duidelijk opgezet zijn om beter verteerbaar te zijn voor Cary's landgenoten dan haar vertaling zou hebben kunnen zijn, is haar vertaling louter stilistisch gezien vaak verreweg superieur. Ondanks het feit dat haar tekst een soort van verlengde schoolklas oefening is, en het dus als gevolg daarvan meer opvalt door nauwkeurigheid dan door creativiteit, en ondanks het feit dat (zeker tegen het eind) de vertaling soms domweg mechanisch aandoet, zijn er vele

Vervolg tabel 2

28 Pomeran	49 ^v POMERAN	66 ^v Avtre Alemaigne [<i>Hessia, Saxonia, Silesia, Suevia, Misnia</i>]
28 ^v Slesia	50 ^v SLESIE	67 ^v Ditmars
29 Austrich	51 ^v AVSTRICHE	68 ^v Danemàrqve
29 ^v [Austrich continued]		
30 The Countrie of Bohemia	52 ^v LE PAIS DE BOHEME	69 ^v Pomerane
30 ^v The Bishoprik of Salsbourg	53 ^v L'EVESCHÉ DE SALTZBOVRG	70 ^v Prvsse
31 The Countrie of Bavaria	54 ^v LE PAIS DE BAVIERE	71 ^v Livonie, ov Liflande
31 ^v Nortgou or the Palatiny of Bavaria	55 ^v NORTGOEV, OV PALATINÉ DE BAVIERE [<i>Noricum</i>]	72 ^v Gazarie et Moscovie
32 Franconia	56 ^v FRANCONIE	73 ^v Le Pays de Boheme
32 ^v The Douchie of Wartenberge	57 ^v LE DVCHÉ DE WIRTEMBERG	74 ^v Franconie
33 The Earldome of Tirol	58 ^v TIROL COMTÉ	75 ^v Esclavonie
33 ^v The Countrie of Swetland	59 ^v LE PAIS DES SVISSES	76 ^v Le Pays des Svisses
		77 ^v La Partie Septentrionale des Svisses et le Lac Lemane
34 Italye	60 ^v ITALIE	78 ^v Ergav av Pays Des Svisses
34 ^v Frioul	61 ^v FRIOVL	79 ^v Piedmont
35 The Douchie of Milan	62 ^v LE DVCHÉ DE MILAN	80 ^v Friovl
35 ^v Piedmonte	63 ^v PIEDMONT	81 ^v Italie
36 The lake of Como	64 ^v LE LAC DE COMO [<i>Larivs Lacvs</i>]	82 ^v La Marche Trevigienne
36 ^v Tuscany	65 ^v TOVSCANE	83 ^v Tovscane
37 The realme of Naples	66 ^v LE ROYAVME DE NAPLES	84 ^v La Marche d'Anconne
37 ^v Sicilia	67 ^v SICILE	85 ^v Le Territoire de Rome
38 Sardinia	68 ^v SARDAIGNE	86 ^v La Partie Maritime de Rome
38 ^v Malta or Melita	69 ^v MALTHE OV MELITHE	87 ^v Chasteav Saint Ange
39 Corfu	70 ^v CORFV	88 ^v Corsiqve
39 ^v Candia	71 ^v CANDIE [<i>Creta nunc Candia</i>]	89 ^v Sardaigne
40 Cipres	72 ^v CYPRES	90 ^v Sicile
40 ^v The Countrie of Greece	73 ^v LE PAIS DE GRECE	91 ^v Malthe ov Melithe
41 Esclavonia	74 ^v ESCLAVONIE [<i>Illyricvm</i>]	92 ^v Rhodes
41 ^v Hungaria	75 ^v HONGRIE	93 ^v Cypres
42 [Hungaria continued]		
42 ^v The Duchie of Oswicz & Zator	76 ^v LE DVCHÉ D'OSWIECZ ET DE ZATOR	94 ^v Grece
43 Transylvania or the 7 Suburbes	77 ^v TRANSILVANIE OV LES SEPT-BOVRGS	95 ^v Natolie ov Asie Minevre
43 ^v Prussia	78 ^v PRVSSE	96 ^v La Terre Sainte
44 Polonia	79 ^v POLOIGNE	
44 ^v [Polonia continued]		
45 Livonia or Livflande	80 ^v LIVONIE, OV LIFLANDE	
45 ^v The Northern Countries	81 ^v LES PAIS SEPTENTRIONAVX	
46 The Empire of Russia or Moscovia	82 ^v L'EMPIRE DE RVSSIE, OV MOSCOVIE	
46 ^v Tartaria or the greate Chams Country	83 ^v TARTARIE OV LE PAIS DV GRAND CHAM	
47-8 China	84 ^v CHINA	
	85 ^v INDE	
	86 ^v LE PAIS DV SOPHI, OV LE ROYAVME DE PERSE	
	87 ^v TVRQVIE	
47 ^v Turkie		
49 [Turkie continued]		
49 ^v The Holy Lande	88 ^v LA TERRE SAINCTE [<i>Palæstina</i>]	
50 [The Holy Lande continued]		
50 ^v Natolia or little Asia %	89 ^v NATOLIE OV ASIE MINEVRE	
51 Ægipte	90 ^v ÆGYPTE	
51 ^v [Ægipte continued]		
52 The Porte of Carthage or Tunis	91 ^v LE PORT DE CARTHAGE OV THVNIS	
52 ^v Abissina or the Empire of Presbyter John	92 ^v ABISSINNE, OV L'EMPIRE DE PRESTE JEAN	
53 [Abissina continued]		
53 ^v BARBARIA	93 ^v BARBARIE	

* Het merendeel van de tekst op deze bladzijde beschrijft Henegouwen.

Voor de index van het *Théâtre* uit 1588 is gebruik gemaakt van het exemplaar in de British Library, Maps C.2.b.1. De Latijnse titels van de kaarten zijn toegevoegd als me dat zinvol leek.

Voor de index van de *Miroir* uit 1598 is het exemplaar British Library, Maps C.2.b.5, gebruikt. De Franse titels van de boekdruktekst komen uit KAN III, blz. 334:01, blz. 359-62.

flitsen waar te nemen van de subtiële, gevoelige en intelligente schrijver die Cary later zou worden. De allereerste zin van haar vertaling geeft een voorbeeld: in het originele Frans staat: 'CESTE carte

represente toute la Terre avec la Mer, ainsi qu'elle l'environne & traverse'.²¹ De Engelse vertaling van 1603 geeft hier een bruikbare maar weinig fantasievolle versie van: 'In this mappe is expressed the

whole terrestiall [*sic*] globe' ([4]^v). Cary biedt ons daarentegen een levendige en gemeenzame vertolking die veel concreter is dan welke ook: 'This table sheweth the figure of the earthe and the sea with every crooke and angle' (fo 3). Haar versie verlegt de nadruk van de invloed van de zee (het onderwerp van de werkwoorden omringen en doortrekken) naar de vorm van het landschap ('every crooke and angle'), een nadruk die uiterst geschikt is bij het onderwerp dat aan de orde is, namelijk kaarten. Hier zijn we attent gemaakt op een actieve, originele en uitgesproken scheppende aanwezigheid.

Dat het hier gaat om een auteur die zich bijzonder inlaat met de gevolgen van het geboren te zijn in een vrouwelijk lichaam wordt gesuggereerd door een andere interessante Engelse vertaling, waarin Cary Europeanen beschrijft als mensen die 'excell in pregnancy of understanding' (fo 3^v). Door dus te kiezen voor het Franse 'subtilité d'entendement'²², wendt Cary brutaalweg de taal van het vrouwelijk lichaam aan om een krachtig begrip te beschrijven, waarbij zij dus de machiavellistische bijbetekenissen van haar meer voor de hand liggende optie 'subtlety' vermijdt. In de Engelse editie van 1603 is er geen passage die direct overeenkomt met de discussie over Europese 'subtilité d'entendement', maar we vinden wel een behoorlijke standaard verwijzing naar de 'ingeniosite of the people' (1^v). Cary's bewoording komt voor de dag als zijnde origineel.

Haar bewoording is ook, zou ik willen zeggen, een passende beschrijving voor een jong wonderkind zoals Cary zelf. De uitdrukking 'pregnancy of understanding' wijst niet op een snelle en inventieve geest, doch tegen het eind van de zestiende eeuw heeft het ook een meer bijzondere betekenis gekregen, die speciaal gebruikt werd om de intellectuele kracht van de jeugd mee aan te geven. *The Oxford English Dictionary* geeft het jaar 1599 aan als het vroegst bekende gebruik van de uitdrukking in deze betekenis. Wanneer Cary deze betekenis in gedachte had toen zij haar vertaling in 1597 schreef, wanneer zij de uitdrukking 'pregnancy of understanding' gebruikte om haar lezers er fijntjes aan te herinneren dat zelfs een jonkie als zijzelf een vernuftige Europeaan kon zijn, dan is dit stilistisch juweeltje wederom een pluspunt voor Elizabeth Cary.

Noten

Vertaald door Peter van der Krogt en Henk Deys. Een kortere versie van dit artikel in het Engels is eerder gepubliceerd als 'The Source and Date for Elizabeth Tanfield Cary's Manuscript *The Mirror of the Worlde*' in *Notes and Queries* 51, No. 3 (September 2004), 257-263.

- 1 Barry Weller en Margaret W. Ferguson, eds, *The Tragedy of Mariam, the Fair Queen of Jewry*, by Elizabeth Cary, with *The Lady Falkland: her Life*, by one of her daughters (Berkeley and Los Angeles, 1994), 4.
- 2 Heather Wolfe, ed., *Elizabeth Cary Lady Falkland: Life and Letters* (Cambridge and Tempe, AZ, 2001), 109.
- 3 *An Epitome of Ortelius, his theatre of the world* (London, ca. 1602). Peter van der Krogt, *Koeman's Atlantes Neerlandici*, vol. III (hierna KAN) ('t Goy-Houten, 2003), 332:31, blz. 326.
- 4 Elizabeth Cary, *The Mirror of the Worlde*. Bodleian Library, Oxford, shelfmark: dep. d. 817. Fo 48 ontbreekt.
- 5 Dit zal naar ik hoop spoedig veranderen, omdat ik thans een kritische uitgave van het manuscript voorbereid.
- 6 Kenneth Murdock, *The Sun at Noon* (New York, 1939), 10. Onderzoekers die Murdock volgden zijn o.a. Weller and Ferguson, *op. cit.*, 4; Stephanie Hodgson-Wright, in Elizabeth Cary, *The Tragedy of Mariam*, ed. Hodgson-Wright (Peterborough, Ont., 2000), 39; en Wolfe, *op. cit.*, 26n.
- 7 KAN, vol. III, no. 334:01, blz. 359-362.
- 8 Om precies te zijn, de atlas bevat 91 beschrijvingen voor 92 kaarten; de tekst 'LVCEM-BOVRGE' combineert een deel van de beschrijving van Luxemburg met die van Henegouwen (zie hierna).
- 9 Abraham Ortelius, *Epitome du Théâtre du monde* (Anvers, 1588); Abraham Ortelius, *Epitome du Théâtre du monde* (Anvers, 1590). De

inhoud van beide uitgaven is identiek, alhoewel de tekst in 1590 geheel opnieuw gezet is (zie KAN III, nrs. 332:01 en 332:02, blz. 293-7). Ik gebruik de term 1588/90 om aan te geven dat wat ik beweer voor beide uitgaven waar is, maar dat er wel aan gedacht worden dat het twee verschillende uitgaven zijn.

- 10 Zie KAN III, par. 31:3, 331:11/12, 332:01-04, 333:11 en 334:01.
- 11 Henegouwen volgt Luxemburg in het *Théâtre* van 1588/90; Cary heeft geen afzonderlijke beschrijving getiteld 'Hainault' in haar manuscript. Murdock zegt dat het manuscript een beschrijving van Indië bevat (*op. cit.* 11), wat thans niet het geval is; dit kan betekenen dat het ontbrekende blad (fo 48) nog aanwezig was toen Murdock het manuscript bestudeerde in de jaren dertig van de vorige eeuw, en dat het een of twee beschrijvingen bevatte. Murdock is echter niet de meest betrouwbare bron, en het is mogelijk dat hij naar een uitgave van Ortelius verwijst in plaats van naar het manuscript. Cary's beschrijving van 'Turkie' begint op f. 47v en gaat verder op f. 49r, wat een aanwijzing kan zijn dat Cary zelf folio 48 verwijderd heeft tijdens het schrijven.
- 12 Op de laatste bladzijden van het manuscript begint Cary bijvoorbeeld de ampersand te gebruiken in plaats van het woord 'and' voluit te spellen; ook komen kleine fouten (weglatingen, invoegingen, verbeteringen) vaker voor.
- 13 1588 *Epitome*, *op. cit.*, M6v.
- 14 E.K. Chambers, *Sir Henry Lee: An Elizabethan Portrait* (Oxford, 1936), 172; Roy Strong, *The Cult of Elizabeth* (Great Britain, 1977), 135, 173.
- 15 Murdock, *op. cit.*, 10.
- 16 Het is mogelijk dat Henry Lee, aan wie Cary het werk had opgedragen, in zekere zin ook haar mentor of gids is geweest. Een geschenk als de *Mirror* was het resultaat en het bewijs van een dure opvoeding en in die tijd beschouwd als een geëigend bewijs van dankbaarheid.

- 17 Anne Lake Prescott, ed., *Elizabeth and Mary Tudor* (Aldershot, Engeland and Brookfield, VT, 2001), ix.
- 18 Ifor M. Evans en Heather Lawrence, *Christopher Saxton, Elizabethan Map-maker* (Wakefield and London, 1979), xi; Sarah Tyacke en John Huddy, *Christopher Saxton and Tudor Map-making* (London, 1980), 41.
- 19 Ik dank Lesley Cormack voor dit gegeven.
- 20 Abraham Ortelius, *Abraham Ortelius his Epitome of the theater of the world* (London, 1603). Deze editie, gedrukt door James Shawe, was concurrerend met de *Epitome* van 1602 (*op. cit.*)
- 21 1588/90 *Epitome*, *op. cit.*, viii^v.
- 22 1588/90 *Epitome*, *op. cit.*, 1v.

Summary

An Early English Translation of Ortelius: Elizabeth Tanfield Cary's Manuscript *The Mirror of the Worlde* / Lesley Peterson

The earliest known translation of Ortelius into English is the unpublished manuscript *The Mirror of the Worlde*, written by Elizabeth Tanfield (later Cary), ca. 1597, when she was only eleven or twelve years old, and dedicated to her mother's uncle, the prominent courtier Sir Henry Lee. Cary has become important to English literature, mainly for her original play, *The Tragedy of Mariam* (ca. 1605); she is also well known for her scandalous conversion to Roman Catholicism in later life. However, to date her early translation remains neglected and its source misidentified. This is a largely complete, mainly accurate, and often stylish, translation of the texts accompanying the maps in the 1588/90 *Epitome du Théâtre du monde*. Cary's choice to translate Ortelius, and this edition in particular, suggests an astute grasp of her Protestant uncle's interests and values, while at the same time demonstrating an early, subversive, interest in Roman Catholic Italy.

Te koop

KAARTBOEKEN MET BEGELEIDENDE TEKST

Rotterdam € 40,-
 Amsterdam € 40,-
 Prov. Zeeland, Visscher-Romankaart 1655 € 25,-
 Prov. Utrecht, Nieuwe kaart van den Lande van Utrecht 1696 € 30,-
 Prov. Gelderland, W. Kuyk en Zn. 1843 € 25,-
 Prov. Brabant, Ducatus Brabantiae 1656 € 70,-
 Hoogheemraadschap Rijnland 1746 € 30,-
 Hoogheemraadschap Uitwaterende Sluizen in Kennemerland en West-Friesland 1745 € 35,-
 Hoogheemraadschap Delfland, Kruikius 1712 € 60,-

Grootwaterschap Woerden 1670 € 30,-
 Hoogheemraadschap Rijnland, Delfland en Schieland, 1611-1615 € 80,-
 Doos met kaarten Gelderse Buitenplaatsen (Veluwe) € 60,-
 Doos met kaarten Overijsselse Buitenplaatsen € 55,-

Toezendend franco huis

Brieven onder nr. 6
 administratie Caert-Thresoor
 Postbus 68
 2400 AB Alphen aan den Rijn

De laatste jaren groeit de belangstelling voor de Nederlandse stadsplattegrond uit de negentiende en twintigste eeuw. Die interesse wordt niet alleen gevoed door de betere bereikbaarheid van dit materiaal, evenzeer speelt een rol dat binnen dit genre in de loop van de negentiende eeuw een interessante thematisering optrad. Een van de nieuwe negentiende-eeuwse onderwerpen binnen de stadskartografie was de toeristische kaart. Hoewel de ontwikkeling van dit kaarttype zich feitelijk over een veel langere periode uitstrekte, brak dit genre pas in de tweede helft van de negentiende eeuw definitief door. Omdat actualiteit een essentiële voorwaarde was voor succes, vormen deze plattegronden tegenwoordig een goed hulpmiddel voor het volgen van de historische ontwikkeling van stedelijke gebieden.

De bibliografische ontwikkeling van de negentiende-eeuwse stadsplattegrond is tot nu toe nog onvoldoende vastgelegd. Het is daarom moeilijk om de chronologie tussen de onderlinge kaarten te reconstrueren. Een 'lastig' voorbeeld vormen de verschillende uitgaven van het *Nouveau Plan de la Ville d'Amsterdam*. Deze verschenen in de periode 1837-1850. Een tot op heden onbekende uitgave van deze kaart (zie beschrijving in kader) werd onlangs herkend.¹ Enerzijds is deze 'nieuwe' plattegrond interessant omdat ze op zijde is gedrukt en vergezeld wordt door de oorspronkelijke omslag in de vorm van een envelop. Anderzijds wordt deze editie niet beschreven bij D'Ailly wiens *Catalogus van Amsterdamsche plattegronden* (1934) nog steeds het belangrijkste bibliografische naslagwerk is voor overzichtskaarten van Amsterdam vóór 1866.²

Dr. P.P.W.J. van den Brink is universitair docent aan de Universiteit Utrecht, archivaris van het KNAG en cartografisch consultant bij Ascher Rare Books, IJmuiden.

De kaart die hier centraal staat werd gegraveerd door Willem Cornelis van Baarsel (1791-1854) en gepubliceerd door Johannes Guykens (1800-1850), beiden werkzaam in Amsterdam. Op een schaal van ca. 1:12.000 toont zij de straten, grachten en voornaamste gebouwen van de stad. Enigszins verwarrend lijkt de intekening van het station van de IJzeren Spoorweg naar Haarlem. Het eerste station, dat in 1839 geopend werd, en dat door de rechter kaderrand heen getekend staat, is op het moment dat deze uitgave gepubliceerd werd al in onbruik geraakt. De locatie voor het nieuwe station is het vrijwel rond ingetekende en aangeplempte schiereiland vlakbij de Haarlemmerpoort. Dit station werd in gebruik genomen in 1842. Wat echter als ondergrens voor de datering van deze vierde, in een reeks van zes, uitgave genomen moet worden, is de dag dat de concessie voor

Dr. M.M.Th.L. Hameleers is senior medewerker voor het vakgebied collectieontsluiting bij het Gemeentearchief Amsterdam, met als specialisatie de geschiedenis van de cartografie.

Paul van den Brink
Marc Hameleers

Nouveau Plan de la Ville d'Amsterdam

de toeristische kaart van Amsterdam, gegraveerd
door Willem Cornelis van Baarsel en uitgegeven
door Johannes Guykens (1837-1850)

Nouveau Plan de la Ville d'Amsterdam / W[illem] C[ornelius] van Baarsel del et sculp.

4e uitgave.

Schaal [ca. 1:12.000].

Amsterdam: Joh[annes] Guykens, [nâ 19 april 1844 - 1845].

1 kaart: ets, penseel in kleur, gedrukt op zijde, in begeleidend groene envelop; 35,5 x 40 cm (blad), 33,5 x 38,5 cm (kader), 9,5 x 7 cm (beschermende envelop).

Oriëntatie: zuidzuidwest boven.

Legenda nrs. 1. t/m 93, linksboven en rechtsboven verklaard.

Beschrijving van de niet bij d'Ailly (1934) beschreven kaart van Amsterdam, gegraveerd door W.C. van Baarsel en uitgegeven door Johannes Guykens in de periode 19 april 1844 - 1845.

de diligenceonderneming van Van Heumen (zie legendanummer 83) verleend werd. Dat gebeurde op 19 april 1844.³ Het is onlogisch dat deze lijn op een toeristische kaart genoemd wordt voordat de concessie hiervoor verleend werd.

Tegelijkertijd is er ook geen garantie dat iets wat niet op de kaart staat in werkelijkheid niet bestond. Zo staat het kantoor van de Amsterdamse Omnibus Onderneming (een omnibus is een door paardenkracht getrokken rijtuig) als laatste legendanummer 93 op deze vierde uitgave genoemd. Het is opvallend dat dit AOO-kantoor nu verschijnt. Immers het was al in 1839 geopend. Bovendien valt het ook op dat andere kantoren van diligence of omnibusondernemingen niet in de legenda genoemd worden.

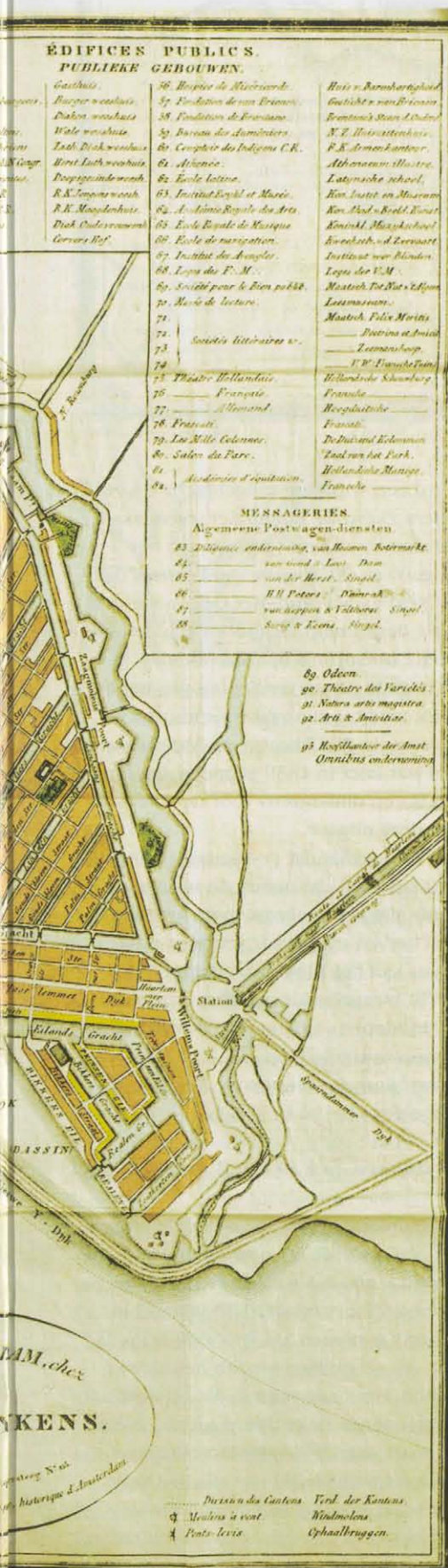
Vermoedelijk moest er voor commerciële vermeldingen die geen direct algemeen nut hadden - en daar behoorde een omnibuskantoor beslist toe - simpelweg betaald worden om op de kaart vermeld te worden. Werd er niet meer voor deze reclame betaald, dan kon de naam ook makkelijk weer verdwijnen. Zo blijkt het AOO-kantoor op de vijfde en zesde uitgave weer verdwenen te zijn. Het lijkt een plausibele verklaring waarom het AOO-

Afb. 1. De recent herkende vierde uitgave van de Van Baarsel-Guykenskaart [n° 19 april 1844-1845] (GAA: M 313-19a; foto: GA Amsterdam).

kantoor maar op één uitgave vermeld wordt, terwijl alle lijnen altijd wel vermeld staan. Het verklaart bovendien waarom op oudere, commercieel uitgegeven staten van kaarten soms meer legen-

danummers voorkomen dan op recentere uitgaven. De plattegrond geeft een eigentijds beeld van de stad op de drempel van de moderne tijd. Uiterlijk toont de stad nog steeds

haar laat zeventiende-eeuwse halfcirkelvormige aanzien, maar tegelijkertijd maakt het kaartbeeld ook duidelijk dat de stad op het punt staat om krachtig te expanderen. Zo kun je aan de bolwerken

die op de zes uitgaven ingetekend staan zien, dat deze deels vergraven worden, dan wel nieuwe bestemmingen krijgen. Aan de overzijde van het IJ doemt de grote Willem sluis⁴ op, die al vanaf 1824 de directe verbinding vormde van het Noord-Hollands Kanaal met de zee. Rechts op de kaart zien we de spoorlijn van Amsterdam naar Haarlem.⁵ De aanleg van een vanaf 1839 almaar groeiend spoorwegnet leidde tot een steeds betere bereikbaarheid van vele locaties in den lande. Daarmee groeide ook het belang van Amsterdam als toeristisch centrum, wat op zich weer een verklaring is voor een groeiend aantal toeristische kaartuitgaven. Kwamen treinreizigers op het station in Amsterdam aan, dan konden zij onmiddellijk plaatsnemen in de omnibussen van de AOO of van één van de andere omnibusmaatschappijen, die hen naar verschillende locaties in de stad brachten, en vandaar ook weer terug.

Overzicht van de verschillende uitgaven van het *Nouveau Plan de la Ville d'Amsterdam* door Van Baarsel en Guykens.

Van de kaart zijn zes verschillende uitgaven bekend. De eerste vijf hiervan werden verzorgd door Johannes Guykens, de laatste uitgave door de gebroeders Diederichs. Op de meeste exemplaren van de tweede tot en met vijfde uitgave van de kaart werden in aquarel de districten van de vier kantongerechten waarin de stad verdeeld was, ingekleurd. De gedrukte uitgaven zijn vrij simpel te onderscheiden, onder andere door telkens gewijzigde legendanummers, waarvan de meeste zowel in het Frans als het Nederlands genoemd worden. Vooral bij de legendanummers die hoger zijn dan 82 zien we verschillen. Hieronder worden een aantal van de verschillen opgesomd. Deze maken het mogelijk de zes uitgaven te identificeren. Ook wordt de motivatie gegeven met betrekking tot de datering van de zes uitgaven.

1e uitgave, [1837]

De eerste uitgave van de kaart werd opgenomen in het boekje *Nouveau Tableau statistique, historique, d'Amsterdam; ou conducteur général de l'étranger dans cette ville*, uitgegeven bij Joh. Guykens (1800-1850) in 1837 (zie afb. 3). Van het boekje uitgegeven door Guykens bestaat ook een uitgave uit 1845. In de *Préface* op de eerste pagina

Afb. 2. Groene envelop voor de vierde uitgave gemaakt van papier waarop een kalender van 1844 gedrukt staat (GAA: M 313-19b; foto: GA Amsterdam).

na het titelblad op de uitgaven van Guykens, wordt verwezen naar een oudere uitgave van het boek, getiteld *Tableau Statistique ...* door E. Maaskamp in 1827. Ook daarin zat een kaart, zij het een andere, van Amsterdam⁶. Op de eerste uitgave van de Guykenskaart lezen we bij de hogere legendanummers:

Messageries.

Algemeene Postwagen-diensten

- 83. *Diligence de Van Gend et Loos. Dam.*
- 84. — *Bouricius. Dam. Dam.*
- 85. — *van der Horst. Singel.*
- 86. — *Hesselenberg. Nieuwendijk.*
- 87. — *van Koppen & Veltborst. Singel.*
- 88. — *Surig & Koens. Singel.*
- 89. *van Heumen. M[arch]é au beurre (Boterm[ark]t) (zie afb. 5).*

In het oog springt verder de wat domme verwisseling in de Volewijk in Amsterdam-Noord van het *Schelvich boofd* (op de eerste uitgave ten onrechte rechts geplaatst) en de *Galgen baak* (ten onrechte links).

Exemplaren: GAA: Collectie Kok, nr. 420 (ingekleurd); UBA, Coll. KNAG: 105-09-40 (gedrukt op zijde, ingekleurd).

2e uitgave, [1837-1839]

In de legenda werd nummer 78* *Grand Salon* bijgeplaatst (zie afb. 6). Dit was een café waar ook theatervoorstellingen gegeven werden. Het was gelegen op de hoek van Rokin en Spui en eigendom van J.E. Duport.⁷ Het pand maakte deel uit van een aankoop in juli 1840 van drie

panden die in 1841 verbouwd werden tot de sociëteit *Arti et Amicitiae*. Duport verhuisde zijn Salon echter al in 1839 naar het pand met adres Nes 71. Hiermee heeft de datering van deze tweede uitgave een redelijkerwijs acceptabele bovengrens voor wat betreft de datering. Na nummer 82 werd de legenda ook aangepast. De vermeldingen zijn nu: *Messageries*.

Algemeene Postwagen-diensten

83. *Diligence onderneming De Nederlander*. Amstel.

84. — *van Gend & Loos*. Dam.

85. — *van der Horst*. Singel.

86. — *Hesselenberg*. Nieuwendijk.

87. — *van Koppen & Veltborst*. Singel.

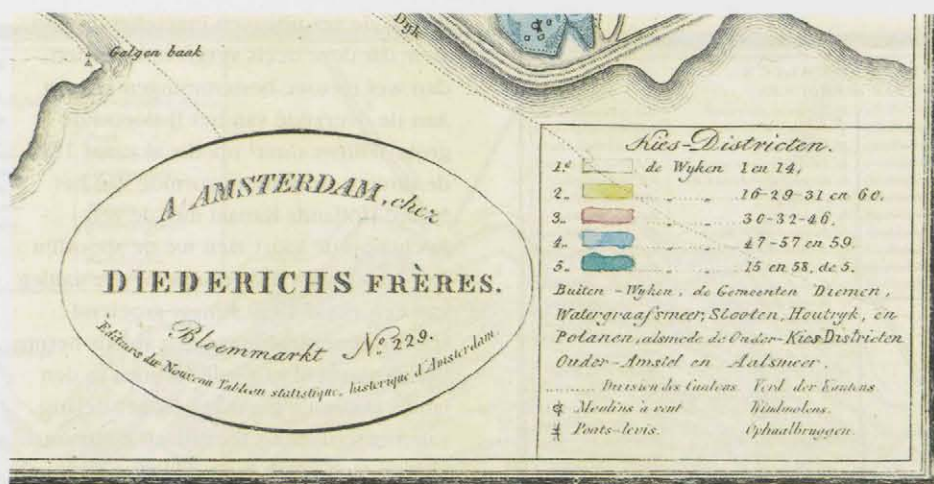
88. — *Surig & Koens*. Singel.

Ook in het kaartbeeld werden enkele wijzigingen aangebracht. Net buiten de Singelgracht tussen de Leidsche Poort en de Raam Poort werd het huis *De Nederlanden* (later de tuin *De Nederlanden*), het huis *Rijssel* en de naam *N. Rozenburg* bijgeplaatst. De toponiemen *Galgen baak* en *Schelvish hoofd* in de Volewijk verwisselden ten opzichte van de eerste uitgave van locatie en staan nu op de goede plaats.

Exemplaren: GAA: M 58-58 (ingekleurd); GAA: Bibl. AA 1444 (ingekleurd); UBA: 1241 G 14 (ingekleurd); UBA: 500 G 24 (ingekleurd); UBA: PK 73-272.

3e uitgave, [1839-1841]

Ter rechterzijde, door het kader heen, werd het *Station van den IJzeren Spoorweg* (de lijn van Amsterdam naar Haarlem) bijgetekend. Dit station was in gebruik vanaf de opening van de lijn op

Afb. 4. Titel van de zesde uitgave [1850] door firma van de Gebr. Diederichs, met legendablok inzake de vijf Amsterdamse kiesdistricten. De *Galgen baak* staat, vanaf de tweede uitgave, op de juiste plek. (GAA: M 58-65; foto: GA Amsterdam).

20 september 1839 toen de eerste treinreis met vermoedelijk tussen de 250 en 300 hoogwaardigheidsbekleders gemaakt werd. De tien rijtuigen werden destijds getrokken door de stoomslepers *De Snelheid* en *De Arend*.

Op de kaart (zie afb. 7) zien we een aanplemping van een stukje van de Singelgracht, vlakbij de Haarlemmerpoort. Op deze nieuwe locatie werd later, in 1842, het nieuwe station in gebruik genomen. Op deze derde uitgave ontbreekt het woord *Station* dan ook nog op het aangeplempte land. Het maakt het aannemelijk dat de kaart vóór 1842 verscheen. In de legendanummers 83 tot en met 88

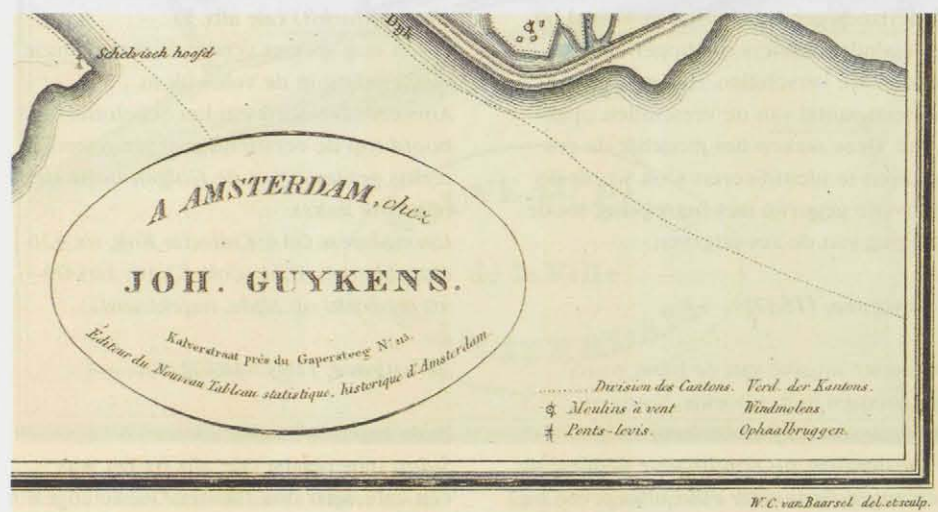
werd één wijziging aangebracht: 86. *H.H. Peters. Damrak*. Buiten het legendakader werden 89. *Odeon* (gelegen aan het Singel)⁸ en 90. *Theatre des Varietés* (aan de Nes) toegevoegd. Het Odeon werd in 1661 door Philip Vingboons gebouwd en heette oorspronkelijk *Nuerenburg*. In 1838 is de eerste verdieping van het huis verbouwd tot een zaal voor muziek en voordracht. Het Theatre des Varietés werd een jaar later in 1839 geopend. Dit laatste feit is een ondergrens voor de datering van deze uitgave.

Het is mogelijk dat er nog een uitgave bestaan heeft die tussen de tweede en derde uitgave geplaatst moet worden. Het beschreven exemplaar vertoont op de plaats van het Rhynspoorstation enig slecht weggehaalde gravure, waar mogelijk eerder iets anders (een afwijkend stationsontwerp?) stond.

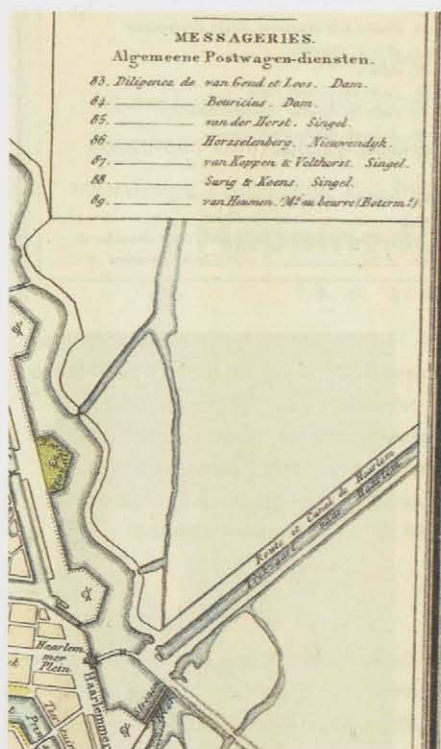
Exemplaar: GAA: Collectie Kok, nr. 428 (ingekleurd).

4e uitgave, [ná 19 april 1844 - 1845]

De aanplemping die bij de derde uitgave genoemd wordt, is nu voorzien van het woord *Station*. Als eindhalte voor de IJzeren Spoorweg werd dit in 1842 in gebruik genomen. De spoorlijn is nu dan ook doorgetrokken tot aan het nieuwe station. Het oude station, dat op de derde uitgave tegen de rechter kaderrand van de kaart staat, is nu ontmanteld en grotendeels weggehaald (zie afb. 8). Op de kaart (zie afb. 1) staat het eind van de Rhynspoorweg (= lijn Utrecht-Amsterdam) ingetekend. Het op 28 december 1843 in gebruik genomen station staat echter niet afgebeeld. Verder springt de herinrichting van verschillende bolwerken in het oog. Nieuw in de legenda zijn 91. *Natura artis magistra* (opgericht in 1838), 92. *Arti et Amicitiae* (1841; zie ook tekst bij

Afb. 3. Titel van de eerste [1837] t/m vijfde uitgave [ná 5 juni 1846-1847] door Guykens, met vermelding van Van Baarsel in rechter benedenhoek. De *Galgen baak* (linksboven) is, ten onrechte, verwisseld met het *Schelvish hoofd*. (GAA: Coll. Kok, nr. 420; foto: GA Amsterdam).

Afb. 5. Detail eerste uitgave [1837]. Legenda boven nummer 83 en omgeving Haarlemmerpoort en Haarlemmertrekvaart. (GAA: Coll. Kok, nr. 420; foto: GA Amsterdam).

tweede uitgave) en 93. Hoofdkantoor der Amst[er]damse Omnibusvereniging (gevestigd in 1839). Het eerder besproken nummer 78* *Grand Salon* in de legenda werd weer weggehaald.⁹ In het kaartbeeld wordt nu de *Willems Poort*¹⁰ genoemd. Op de oudere uitgaven is dit nog de *Haarlemmer Ploort*. Deze stadstoeegang kreeg zijn nieuwe naam op, of kort ná 27 november 1840 toen Koning Willem II door de poort de stad in reed. Vermeldenswaard is dat de groene envelop (zie afb. 2), die bij de kaart bewaard wordt, gemaakt is van een kalender van 1844. Het betekent dat het vervaardigen van de envelop gebeurde op een moment dat de kalender niet meer actueel was, c.q. geen verkoopwaarde meer had. Dit zal op zijn vroegst meerdere maanden na het nieuwjaar van 1844 geweest zijn, mogelijk pas in 1845. Hier komt bij dat aan de legenda de diligence-onderneming van Van Heumen, die een route naar de Botermarkt verzorgde, toegevoegd werd. Van Heumen kreeg volgens Duparc (1987) concessie¹¹ om deze route te gaan rijden op 19 april 1844. *Exemplaar: GAA: M 313-19a (kaart; gedrukt op zijde, ingekleurd) en M 313-19b (envelop). (kaart en envelop werden in december 2005 door het GAA aangekocht bij Antiquariaat Asber te IJmuiden).*

Afb. 6. Detail van het legendablok van de tweede uitgave [1837-1839]. Het kaartbeeld van het afgebeelde detail van de eerste uitgave wijzigde bij de tweede uitgave niet (GAA: M 58-58; foto: GA Amsterdam).

5e uitgave, [ná 5 juni 1846 - 1847]

Er zijn wederom herschikkingen in het rechterblok van de legenda: De vermeldingen na nummer 82 zijn nu:

83. *Natura Artis Magistra. Jardin Zoologique.*

84. *Arti & Amicitia.*

85. *Odéon.*

86. *Salon des Variétés (Nes).*

87. *Salon des Variétés (Amstelstraat).*

88. *Salon du Vaudeville Français.*

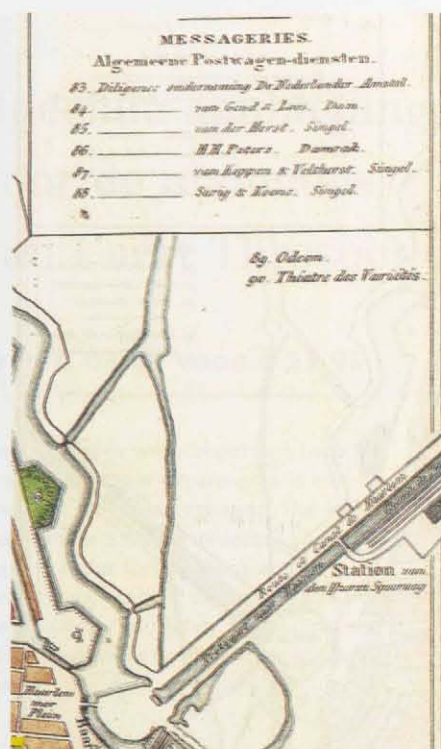
89. *Diligence van Van Gend & Loos.*

90. — *C. van der Horst.*

91. *Spoorweg expeditie van Jonker & Comp. Omnibus &c.*

92. *J.P. Koens. Omnibus Sc. (zie afb. 9).*

De bij de tweede uitgave genoemde uitgave naam van *N. Rozenburg* werd weggehaald. Op bijna dezelfde plaats werd een *R.C. Kerk* bijgeplaatst. Het is de kerk *De Liefde* die gewijd is aan de *H.H. Nicolaas en Barbara*. Merkwaardig is dat de eerste noodkerk die in hout opgetrokken werd er al in 1784 stond en het definitieve gebouw in 1786 opgeleverd werd. De kerk blijkt dus op de oudere uitgaven van de kaart niet ingetekend te staan. Naast de kerk is ook het katholieke kerkhof (een gestippeld rechthoekje rechts van de kerk) ingetekend. De grond hiervoor werd pas in 1845 gewijd. Mogelijk is de ingebruikneming van deze gewijde aarde de aanleiding geweest om kerk en kerkhof nu wel in te tekenen. Er zijn meerdere wijzigingen aangebracht. Onder andere werd nu het *Station Rynspoorweg*, net buiten de Weesperpoort, bijgetekend. Dit was de begin/eindhalte van de lijn Amsterdam-Utrecht. Vanaf het nieuwe station staat een spoorlijntje ingetekend voor militair gebruik. Het loopt naar de Oranje Nassaukazerne, gelegen op de kop van het Entrepôt Dok. Ook staat het zwembad aan de *Nieuwe Y-Dijk* (= Westerdoksdijk) op de kaart. Dit

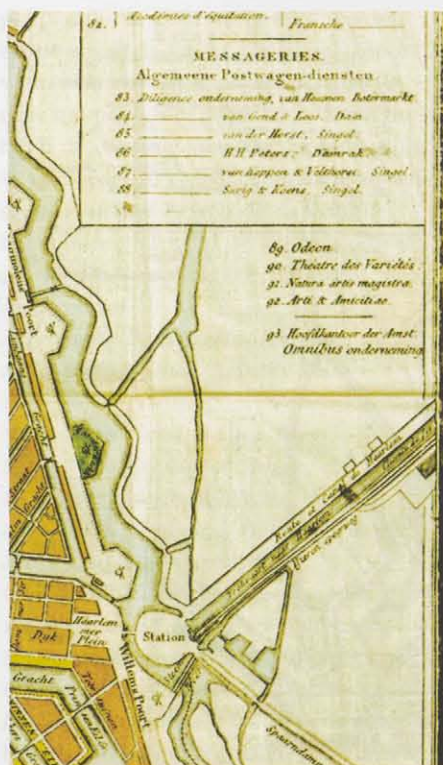
Afb. 7. Detail derde uitgave [1839-1841]. Met wijziging legendanummer 86 en toevoeging nummers 89 en 90. Bijgeplaatst werden het nieuwe *Station van I den IJzeren Spoorweg* (deels door de kaderrand heen) en een aanplemping in de Singelgracht, net buiten de Haarlemmerpoort (GAA: Coll. Kok, nr. 428; foto: GA Amsterdam).

werd opgericht op 5 juni 1846 in gebruik genomen. Dit jaartal is bepalend voor de ondergrens van de datering van deze vijfde uitgave.

Exemplaar: GAA: M 58-64.

6e uitgave, [1850]

De zesde uitgave van de kaart werd voorzien van een nieuw impressum. Dit luidt nu: *A Amsterdam, chez Diederichs Frères. Bloemmarkt No. 229. Éditeurs du Nouveau Tableau statistique, historique d'Amsterdam* (zie afb. 4). In de rechterbenedenhoek werd een legendablok toegevoegd betreffende de indeling in vijf *Kies-Districten*. De inkleuring van de kaart is hierop aangepast, al zijn de gedrukte nummers van de vier kantongerechten (die op de tweede t/m vijfde uitgave ingekleurd werden) niet uit het kaartbeeld verdwenen. Dit is enigszins verwarrend. De datering van de zesde uitgave moet gesteld worden op 1850. In dat jaar werd de nieuwe kieswet van kracht die door minister J.R. Thorbecke tot stand gebracht werd. Amsterdam kreeg voor de vijf kiesdistricten evenzoveel afgevaardig-

Afb. 8. Detail vierde uitgave [ná 19 april 1844-1845]. Meerdere legendanummers werden gewijzigd. De aanduiding *Station van I den IJzeren Spoorweg* bij het oude station uit 1839 werd weggehaald. Het woord *Station* in de aanplemping werd bijgeplaatst. De toponiem *Haarlemmer Ploort* werd gewijzigd in *Willems Poort* (GAA: M 313-19a; foto: GA Amsterdam; detail van afb.1).

den in het parlement. Hier komt bij dat Johannes Guykens in 1850 overleed. Het is voorstelbaar dat de firma van de Gebroeders Diederichs de etsplaat van de kaart na de dood van Guykens overnam. Het feit dat Diederichs (vgl. afb. 3 en 4 en lees opmerkingen bij de eerste uitgave) ook de titel van het boekje *Nouveau Tableau statistique, historique, d'Amsterdam* in het rechter ovaal met het impressum overnam, versterkt de theorie over de overname van (een deel van) het Guykensfonds nog. Aan de legenda voegde Diederichs het nummer 88* *Hortus Botanicus* toe. Exemplaren: GAA: M 58-65 (ingekleurd); GAA: Collectie Kok, nr. 454 (ingekleurd); UBA: VI-13-H-1/9 (in 8 delen, op linnen geplakt).

Afb. 9. Detail van het legendablok van de vijfde uitgave [ná 5 juni 1846-1847] van de legenda-nummers boven nummer 83. Het kaartbeeld van het afgebeelde detail van de vierde uitgave wijzigde bij vijfde uitgave niet (GAA: M 58-64; foto: GA Amsterdam).

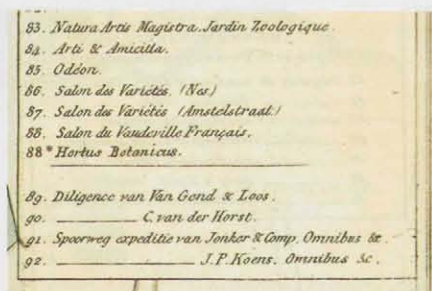
Literatuur

- D'Ailly, A.E., *Catalogus van Amsterdamsche plattegronden*. - Amsterdam: Gemeentearchief Amsterdam, 1934.
- Duparc, H.J.A., *Lijnenloop openbaar vervoer Amsterdam 1839-1989*. - Amsterdam: Gemeentevervoerbedrijf, mei 1989.
- Hofman-Allema, A.C., *Veelwaard en Van Baarsel*. In: Caert-Thresoor 8(1989)1, blz.12-14.
- Kruizinga, J., *Het XYZ van Amsterdam*. - Amsterdam: Amsterdam Publishers, 2003. - 2 dl.

Noten

De auteurs danken John Lane hartelijk voor zijn waardevolle adviezen.

- De kaart werd herkend bij Antiquariaat Asher Rare Books te IJmuiden.
- Zie voor de wel bekende uitgaven van de kaart d'Ailly (1934), nrs. 419, 420, 428, 434 en 454.
- Zie Duparc (1987), blz. 7.
- Zie: Kruizinga (2003), dl. 2, blz. 1251: Willemsluus.
- Zie: Kruizinga (2003), dl. 2, blz. 1023-1026: Spoorwegen.
- Zie: d'Ailly (1934), nr. 384. Exemplaren: GAA: Collectie Dreesmann, nr. 66; GAA: K 101-66.
- Zie: Kruizinga (2003), dl. 2, blz. 958-959: Salon van Duport.
- Zie: Kruizinga (2003), dl. 2, blz. 767-768: Odéon.
- Mogelijk werd, net als bij het eerder genoemde kantoor van de AOO ook hiervoor niet meer betaald.

Afb. 10. Detail van het legendablok van de zesde uitgave [1850], nu uitgegeven door de firma van de gebroeders Diederichs. Toegevoegd werd legendanummer 88* *Hortus Botanicus*. Het kaartbeeld van het afgebeelde detail van de vijfde uitgave wijzigde bij zesde uitgave niet (GAA: M 58-65; foto: GA Amsterdam).

- Zie: Kruizinga (2003), dl. 2, blz. 413-415: Harlemerpoort.
- Mogelijk gaat het om een vernieuwde concessie, omdat de diligenceonderneming Van Heumen met een lijn naar de Botermarkt ook al op de eerste uitgave vermeld wordt, echter niet op de tweede en derde uitgave. Dit vermeldt Duparc echter niet.

Summary

Nouveau Plan de la Ville d'Amsterdam: a touristic map of Amsterdam engraved by W.C. van Baarsel and published by J. Guykens (1837-1850) / Paul van den Brink and Marc Hameleers

The article highlights a so far unknown edition of Johannes Guyken's *Nouveau Plan de la Ville d'Amsterdam*. The map, which was engraved by Willem Cornelis van Baarsel, is printed on silk and preserved in the publisher's lovely little slipcase that could be easily carried when travelling to the city by the new train or around it in the new horse-drawn omnibuses. At a scale of 1:12,000, it shows the streets, canals and principal buildings, including the new train station and the headquarters of the new omnibus company (both opened in 1839). The streets, and a few of the most important buildings, are named on the map itself, while 93 buildings are numbered and listed in the key. The article makes clear that that six different states exist. They were published in the years 1837-1850. The 4th state mentioned here is 'new' and was not described in A.E. d'Ailly's *Catalogus van Amsterdamsche plattegronden* which was published in 1934.

In samenwerking met
boekhandel Sidonius Ettema uit Alkmaar kunnen
abonnees van Caert Thresoor, nu profiteren van een
voordelige aanbieding van het boek van Kees Zandvliet:

Mapping for Money

Mapping for Money

*Maps, plans and topographic paintings and
their role in Dutch overseas expansion*

Dr. Kees Zandvliet: gebonden met
papieromslag 328 blz. Rijk geïllustreerd.
This study aims to give a better
understanding of the role played by maps and
mapmakers during the first century of Dutch
overseas expansion and specifically to see
how the Dutch companies organized the
mapmaking function into their set of
management tools. The departure point was
an examination of the extent to which Dutch
practices were influenced by developments in
other countries, especially Portugal and
Spain, but also England and Flanders.

Speciale aanbieding voor de abonnees van Caert Thresoor

van € 43,00 voor € 23,95

Maps and globes were important tools for
successful overseas expansion and to
represent that same expansion. The various
types of maps enabled directors to make
decisions about fortifications and
townplanning, enabled captains to sail their
ships as quickly and safely as possible, and
enabled governors to exploit agricultural
areas.

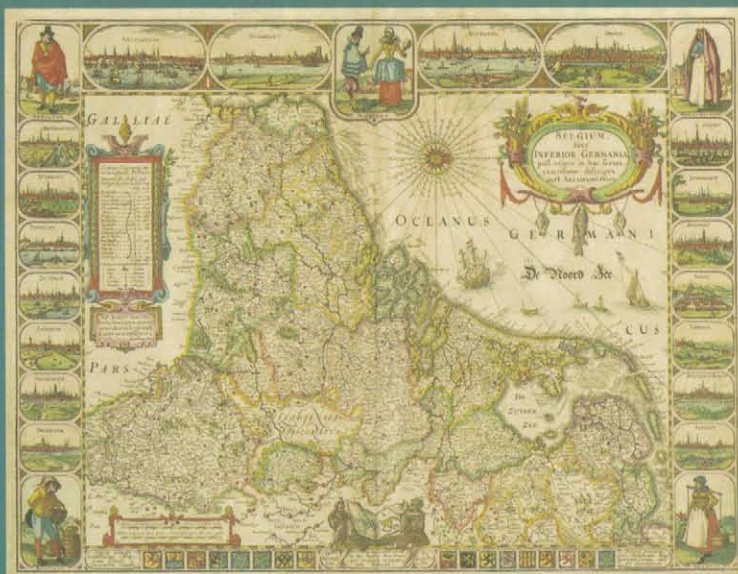
ISBN: 90 6707 550 7

**U kunt het boek bestellen door een e-mail te sturen naar sidonius@nautiek.nl of door een
briefje te sturen naar Boekhandel Sidonius Ettema, Zaagmolenstraat 26, 1823 BA te
Alkmaar. U krijgt het boek dan toegestuurd met factuur. Voor verzendkosten wordt € 5,50
in rekening gebracht.**

antiquariaat
SANDERUS

Nederkouter 32
9000 Gent - Belgium

Tel. +32 9223.3590 - Fax +32 9223.3971
E-mail: sanderus@sanderusmaps.com

Early Antique Maps & Atlases

www.sanderusmaps.com

In- en verkoop: **antiquarische boeken**

prenten

decoratieve grafiek

Brede sortering:

- Geïllustreerde drukken 15-19e eeuw
- Topografie
- Atlassen
- Reisboeken
- Oude kunstgrafiek
- Natuurlijke historie

Antiquariaat Plantijn

Ginnekenmarkt 5 - 4835 JC Breda

Telefoon: 076 560 44 00

Mobiel: 06 532 994 10

E-mail: dieter.d@planet.nl

ANTIQUARISCHE BOEKEN- PRENTENHANDEL

INKOOP/VERKOOP

S.C. LEMMERS

Zeer grote topografische collectie prenten van Nederland van 1500 tot 1900:

- Stad- en dorpsgezichten
- Landkaarten
- Beroepenprenten
- Gemeentekaartjes (van J. Kuiper, ± 1865)

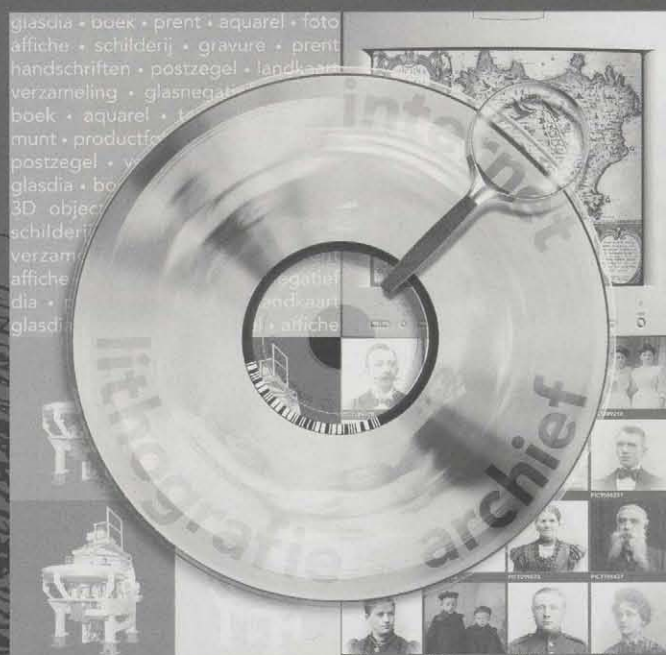
Boeken van 1500 tot 1900:

- Topografie Nederland
- Lokale beschrijvingen
- Vogelboeken
- Bloemenboeken
- Beroepenboeken
- Bijbels
- Atlassen

In verband met variabele openingstijden is een telefonische afspraak aan te bevelen.

S.C. Lemmers
von Bönninghausenlaan 16
2161 ET Lisse
Telefoon 0252-415332
Giro 1344413

Digitalisering elk denkbaar origineel

digitaal procédé

Het zoeken, tevoorschijn halen en bekijken van beelden of teksten in archieven is vaak een tijdrovende operatie. We willen snel en doeltreffend over de gevraagde informatie beschikken en dan ook nog het liefst vanaf de plek waar het ons het beste uitkomt. Wij van Pictura Imaginis hebben een digitaal procédé ontwikkeld waardoor dat mogelijk wordt.

database als vervanging van de ladenkast

Een modern geconserveerd archief is een kostbaar bezit. Niet alleen voor diegenen die er dagelijks verantwoordelijkheid voor dragen. Veel verschillende doelgroepen moeten er ook hun voordeel mee kunnen doen. De door Pictura Imaginis vervaardigde database van ieder gedigitaliseerd archief verhoogt de toegankelijkheid voor alle gebruikers enorm. Zoeken is eenvoudiger, gaat veel sneller en het oproepen van gevonden informatie is opeens een peulenschil. Digitale beelden ziet u 4x groter in topkwaliteit op uw scherm dan het origineel.

PICTURA IMAGINIS
 DIGITALISERING VAN BEELDARCHIEVEN BV

- advisering, implementatie en trajectbegeleiding
- publicatieprojecten (internet, drukwerk)
- database toepassingen

de hoefsmid 13 - 1851 PZ Heiloo - tel: 072 53 20 444 - fax: 072 53 20 400 - e-mail: info@pictura-im.nl - www.pictura-im.nl

Deze rubriek vestigt de aandacht op bijzondere internetsites met betrekking tot de historische cartografie.

Tips: Elger Heere (e.heere@geog.uu.nl) of Martijn Storms (m.storms@geog.uu.nl).

Via de website www.maphist.nl/ct/alacarte/index.html zijn alle hieronder vermelde links direct aanklikbaar.

@ la Carte

Historisch GIS Fryslân

Het 'Historisch GIS Fryslân' is opgezet door de Fryske Akademy, onder leiding van J. Mol en S. Strating. Sinds de jaren '80 worden bij de Fryske Akademy prekadastrale en kadastrale atlanten in boekvorm uitgegeven. Sinds enige jaren is er ook een GIS in ontwikkeling. Onder de naam 'HISGIS' is onlangs een nieuwe versie van dit GIS op internet gelanceerd.

Het doel van het GIS is de realisering van een basissysteem voor het opslaan en ontsluiten van alle lokaliseerbare erfgoed informatie van vóór 1832, voor de gehele provincie Friesland. Hierbij worden administratieve gegevens gecombineerd met archivalische, museale en archeologische data. Zover is het nog niet, maar wat nu op internet te raadplegen is, is al heel mooi. Het systeem kent vier lagen: data uit de florenkohieren (zie hier voor het artikel uit 1998 van Mol en Noomen in CT17-2, blz. 33-37), data over kloostergoederen, de perceelinformatie uit de kadastrale minuutplannen van 1832 en de bebouwing van 1832. Het vectoriseren van de minuutplannen is niet zeer nauwkeurig gedaan. Wanneer er ver ingezoomd wordt is dat duidelijk te zien aan de vorm van gebouwen en de aansluitpunten tussen de oorspronkelijke minuutplannen. Het goedkoop laten digitaliseren in

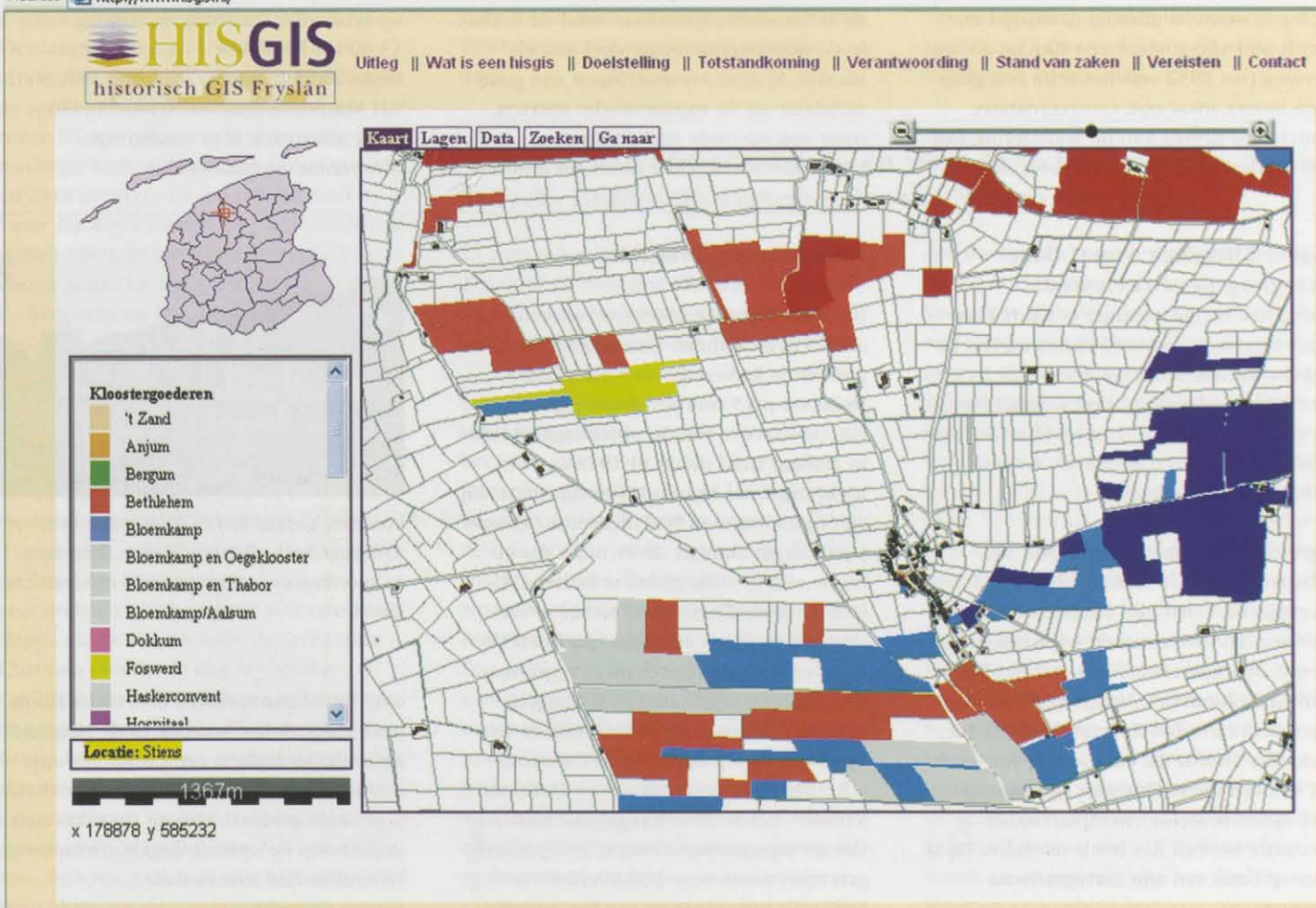
een lageloonland (India) heeft dus zijn keerzijde.

De informatie uit de lagen wordt weergegeven op een kaart. Een van de grote pluspunten is dat de gebruiker de volgorde van de lagen aan kan passen. Dit is belangrijk, want waar lagen elkaar overlappen, zal de informatie van de onderste laag niet zichtbaar zijn op de gegenereerde kaart. Ook is het mogelijk om per laag te kiezen, of deze als gekleurde of open vlakken worden weergegeven. Door een bovenliggende laag open te maken, blijft de informatie uit de laag daaronder zichtbaar. Helaas zijn de kleuren van de grenzen (open vlakken) en de gekleurde vlakken dusdanig gekozen, dat het onderscheid tussen de lagen zeer slecht te zien is.

Via het zoekvenster kan gezocht worden op de diverse soorten data uit de kohieren en de OAT's. De navigatie binnen het systeem verloopt soepel. Via een schaalbalk kan men in- en uitzoomen. Het linker gedeelte van deze balk is echter nutteloos, omdat de schaal dan te klein is om de data in de kaart weer te geven. Een andere manier om te navigeren is door op een provinciekaartje te klikken. Via het menu 'Ga naar' kan direct op een plaatsnaam gezocht worden.

Genoemde website: www.hisgis.nl of www.historischgisfryslan.nl

Address <http://www.hisgis.nl/>

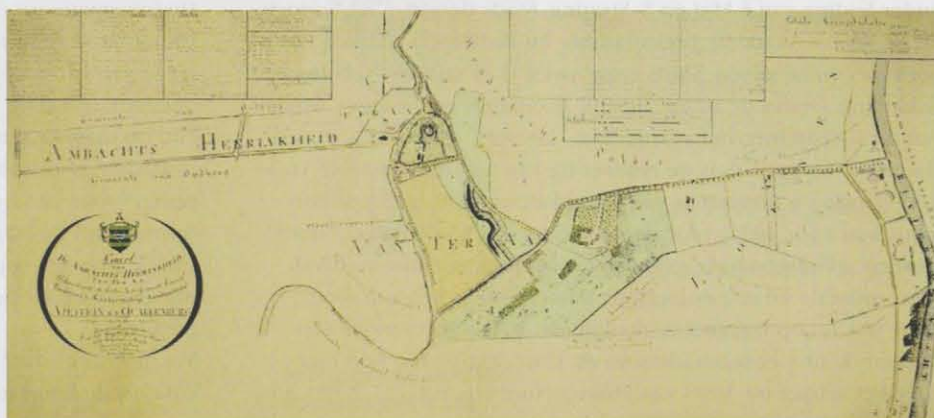
Inzendingen voor deze rubriek aan:
drs. Lida Ruitinga, Bibliotheek Vrije
Universiteit, Kaartenverzameling,
De Boelelaan 1103, 1081 HV Amsterdam,
fax (020) 598 5259,
e-mail: A.H.Ruitinga@ubvu.vu.nl

Varia Cartographica

Tentoonstelling: in Museum Maarssen: *Panorama Vechtstreek*, van perkament tot digitaal

Vier eeuwen Vechtstreek en plassengebied in kaart

Van 26 maart t/m 2 juli 2006 is in Museum Maarssen de tentoonstelling, 'Panorama Vechtstreek' te bezichtigen. 'Panorama Vechtstreek' presenteert niet eerder getoond historisch kaartmateriaal waarmee inzicht wordt gegeven in de ontwikkeling van het landschap van Vechtstreek en Plassengebied tijdens de laatste vier eeuwen. Een scala aan voorwerpen, van topografische kaarten op perkament, papier, koper, steen en op de computer, plattegronden, gravures, schoolplaten van buitenplaatsen aan de Vecht, foto's, ansichtkaarten tot zelfs een oud sigarenblik met een Vechtgezicht, dat alles is op de tentoonstelling te zien. Samen geven ze een prachtig beeld van vervlogen tijden en van ontwikkelingen en veranderingen die de Vecht en omgeving hebben ondergaan. Zo is de loop van de Vecht in de afgelopen eeuwen grondig gewijzigd en heeft niet alleen meer een functie als waterweg (tot 1932 was het zelfs een getijden rivier), maar ook een recreatieve functie als gevolg van de waardering van Amsterdamse en Utrechtse kooplieden

Ambachtsheerlijkheid van Ter Aar.

voor de Vecht als locatie voor de bekende 'buitenplaatsen' met hun prachtige parken en tuinen.

Door de veenaftgravingen in de 18^e eeuw ontstonden de plassen met de karakteristieke legakkers en polders. De vele forten in de Vechtstreek zijn stille getuigen van de Hollandse Waterlinie waar de Vecht in de negentiende eeuw deel van uitmaakte. Al deze veranderingen zijn goed zichtbaar op de topografische kaarten, maar ook op oude ansichtkaarten. De tentoonstelling die duurt tot 2 juli

2006 in Museum Maarssen, laat ons de rijke geschiedenis van de Vechtstreek zien en geeft op die manier een helder en tegelijk boeiend beeld van de ontwikkeling van de Vechtstreek van ongeveer 1650 tot heden.

Museum Maarssen is gevestigd in het koetshuis naast het gemeentehuis Goudenstein (in park Goudenstein) en is geopend op woensdag, zaterdag en zondag van 13.00 tot 16.00 uur

Bezoekadres: Diependaalsedijk 19B, 3601 GH Maarssen. Telefoon: 0346-554440.

Meer informatie is te vinden op www.museummaarssen.nl

Caert-Thresoor vanaf deze jaargang peer-reviewed!

Vanaf het vorige nummer is Caert-Thresoor een peer-reviewed tijdschrift. Dat betekent dat alle artikelen door experts op het desbetreffende gebied worden beoordeeld. Artikelen die in Caert-Thresoor verschijnen worden dan ook als wetenschappelijk aangemerkt.

Speciale aanbieding voor de abonnees van Caert-Thresoor

Verwijzende naar een advertentie elders in Caert-Thresoor maken wij u attent op een voordelige aanbieding van het boek van Kees Zandvliet: *Mapping for Money* (geschreven in het Engels). Boekhandelaar Sidonius Ettema zal een bedrag storten in de kas van Caert-Thresoor (gebaseerd op het aantal bestelde exemplaren); de Redactie beveelt het boek van harte bij u aan op basis van zijn cartografische merites.

Linnemann revisited

In Caert-Thresoor 2005-1 verscheen een artikel over Wilhelm Linnemann's ervaringen bij de kartering van Nederlands Indië; op p.15 was een foto opgenomen van de kazerne van de opleidingsbrigade in Malang zoals die er in 1928 aan de Idenburgstraat bijstond, tien jaar nadat hij zijn opleiding daar had afgerond. Bijna 80 jaar later, in oktober 2005, blijkt dat gebouw nog in volle glorie te bestaan. Alleen de klok die de gevel sierde is verdwenen (volgens een zegsman heeft hij nog een tijdlang op het plein tegenover het vlakbij gelegen station gehangen, maar is daar nu ook verdwenen), en het opschrift Opleidingsbrigade Topografische Dienst is vervangen door TOPDAM-VIBRW - het is nu een regionaal kantoor van de topografische dienst, de opleidingen zijn (weer) naar Midden-Java verhuisd. Na het schrijven van het artikel

Voormalig gebouw van de Opleidingsbrigade van de Topografische Dienst in Malang, Oost-Java, nu onderdeel van de Indonesische topografische dienst.

over Linnemann, samen met Pieke Hooghoff, kreeg ik het verzoek in de bergstad Batu vlakbij Malang een cursus toponymie te verzorgen, en van die gelegenheid is gebruik gemaakt Malang te verkennen in de hoop de opleidingsgebouwen terug te vinden. Met succes dus.

Ferjan Ormel

Michiel de Ruyter is terug! De grote zeeheld

Het Nederlands Scheepvaartmuseum Amsterdam organiseert van 5 juni 2006 t/m 7 januari 2007 de expositie *Michiel de Ruyter is terug!* Volgend jaar is het 400 jaar geleden dat de beroemdste Nederlandse zeeman in Vlissingen werd geboren. Vooruitlopend op het Michiel de Ruyter jaar in 2007 laat de expositie zien waarom De Ruyter als admiraal zo succesvol was en al eeuwenlang onze 'held' is. Een van zijn belangrijkste wapenfeiten was de Vierdaagse Zeeslag voor de Engelse kust (11 t/m 14 juni 1666). De Engelsen verloren 17 schepen en telden circa 5000 slachtoffers. Maar ook onder de Nederlandse militairen waren 2000 doden en gewonden te betreuren. De bezoeker volgt van dag tot dag met een impactvolle audiotour de spannende verwickelingen aan het zeefront.

De Vierdaagse Zeeslag

Bijna iedere Nederlander kent Michiel de Ruyter (1607-1676), maar wie weet nog precies waarom hij zo beroemd is? Als zeeman beschikte hij naast moed en vechtlust over veel strategisch en tactisch inzicht. De expositie geeft een beeld van zijn succesvolle loopbaan en de verschillende zeeslagen die hij heeft geleid. De Vierdaagse Zeeslag (1666) was De Ruyters eerste grote overwinning. Heel Europa sprak over de nederlaag die hij de trotse Engelse vloot toebracht. Zelfs de machtige Lodewijk XIV liet zich lovend uit over de Nederlandse prestaties: *'De Sieur De Ruyter heeft met bart en hoofd daden verricht die mensenkracht te boven gaan.'* De Ruyter was streng maar rechtvaardig en had aan boord ontzag voor zijn eigen mensen.

Opzet van de expositie

Het eerste deel van de expositie gaat over Michiel de Ruyter als de grote admiraal. Trompetgeschal: daar staat hij in volle glorie. Daarna volgt de Vierdaagse Zeeslag, 'hoogtepunt' van de Tweede Oorlog tegen de Engelsen. Een bloedige strijd, ellende, veel doden. En erna volgen nog vele zeeslagen die de Ruyter leidt: de tocht naar Chatham (1667), de slag bij Solebay (1672), de slag bij Kijkduin (1673) en de slag bij de Etna (1676) die hem zijn beide benen kost. Kort erna overlijdt hij. Aan het slot van de expositie staat de 'heldenverering' centraal. De held leeft voort in straatnamen, standbeelden, boeken en talloze liederen. Ook zijn enkele kaarten met betrekking tot de zeeslagen te zien.

De Ruyter in het Scheepvaartmuseum

Uiteraard is deze tentoonstelling over Michiel de Ruyter in het Scheepvaartmuseum te Amsterdam te zien. In en rond het Scheepvaartmuseum ligt een groot deel van De Ruyters historie. Het museum is gevestigd in 's Lands Zeemagazijn, het pakhuis van de Admiraliteit, de marine. Vanuit dit pakhuis, dat gebouwd is in 1656, worden zijn schepen bevoorraadt. Ook krijgt hij op deze historische plek van de Admiraliteit zijn opdrachten. En met zijn gezin woont de Ruyter aan de huidige Prins Hendrikkade, schuin tegenover het museum.

Grootscheepse opening

Op maandag 5 juni a.s. wordt de expositie voor jong en oud geopend. Het Scheepvaartmuseum organiseert dan diverse activiteiten binnen het museum en buiten aan de steiger. Aan boord van het VOC-schip 'Amsterdam' zullen rolspeleers een nieuw spannend Heldenprogramma opvoeren.

Gratis toegang

Iedereen die Michiel heet of De Ruyter als achternaam draagt krijgt gratis toegang tot de tentoonstelling t/m 7 januari 2007. Neem wel een identiteitsbewijs mee.

Portret Michiel de Ruyter en Franse Ridderorde.

Adres en openingstijden

Nederlands Scheepvaartmuseum Amsterdam, Kattenburgerplein 1, 1018 KK Amsterdam.

Bereikbaar met bus 32, 42 of 43 vanaf Centraal Station (5 minuten) of te voet (15 minuten).

Openingstijden: dinsdag t/m zondag 10.00 tot 17.00 uur. Tijdens de schoolvakantie ook op maandag open.

'Deventer, de steden van Twente en langs de Vecht', een nieuw deel in de reeks Historische Plattegronden van Nederlandse Steden

23 november 2005 was een succesvolle dag voor de Stichting Historische Plattegronden van Nederlandse Steden: het derde deel van de steden van de provincie Overijssel, geschreven door Joost Augusteijn, werd in het historische stadhuis te Deventer ten doop gehouden. Het was het elfde deel in de reeks 'Historische Stadsplattegronden', die in 1975 met de uitgave van Amsterdam is begonnen. Na de drie delen over de steden van de Veluwe, het Gelders Rivierengebied en Noordwest Overijssel leverde Augusteijn met deze publicatie zijn vierde bijdrage. Een gelukkig toeval was het, dat de gezamenlijke archivariissen van Overijssel eveneens op deze dag en op hetzelfde uur in Deventer een vergadering hadden gepland en zo de presentatie van het eerste exemplaar konden bijwonen. Archieven zijn immers onmisbaar voor historisch onderzoek en de gemeentearchivariissen zijn toch *de* kenners en informanten bij

een onderzoek naar de ontwikkeling van hun stad en regio.

Voorzitter Dirk de Vries memoreerde in zijn toespraak aan de recente discussie binnen de Stichting, of ze, gezien de ontwikkelingen op het gebied van digitale geo-informatie, die de traditionele kaart van het toneel dreigen te verdrijven, wel met de uitgave in deze vorm moet doorgaan. Ze is echter tot de conclusie gekomen dat er voor de hard-copy kaart vooralsnog wel een markt zal blijven.

Anderzijds is de Stichting zich terdege bewust dat het een werk van lange adem is en zal blijven. In dertig jaren zijn elf delen uitgegeven en er staan momenteel nog vier delen op de rol, waarvan er twee in dit jaar zullen verschijnen, te weten deel 8.3 Zutphen en de steden van de Achterhoek en het eerste deel van de Friese elf steden, deel 10.1. Bovendien wordt er nu gewerkt aan het deel Den Haag en een geheel herziene uitgave van

het deel Rotterdam. Het grootste probleem dat zich bij de voortgang van de reeks steeds opnieuw voordoet is het vinden van ter zake kundige auteurs. Niet minder lastig wordt in toenemende mate het aanboren van de hoogst noodzakelijke financiële ondersteuning, al zijn de auteurs bereid 'pro deo, populo et patria' het werk op zich te nemen.

Vandaar werden woorden van bijzondere dank gericht tot de auteur Augusteijn; niet minder tot Jan Werner en Ria Deelen, die de redactie voor hun rekening namen en tot mr. H.J. Nalis, stadsarchivaris van Deventer voor zijn kritische adviezen. Ook werden de subsidiegevers met erkentelijkheid vermeld.

In de stad waar Jacob van Deventer, de grondlegger van de Nederlandse stadscartografie, zo'n belangrijk deel van zijn leven heeft doorgebracht dat hij ernaar genoemd werd, viel de eerste burger jhr. drs. J. van Lidth de Jeude de eer te beurt het eerste exemplaar in ontvangst te mogen nemen uit handen van de voorzitter.

Joost Augusteijn vertelde vervolgens iets over zijn methode van aanpak, het sterk veranderende stadsbeeld en de spectaculaire groei na WOII, toen bij Deventer, Enschede, Almelo en Oldenzaal complete satellietsteden zijn ontstaan, met grote industrie-terreinen. Ook de samenvoeging van gemeenten stelde haar eigen problemen. Zo zijn Delden, Diepenheim en Goor, die bij de aanvang van het onderzoek nog zelfstandige gemeenten waren met een eigen stadhuis, samengevoegd onder de naam 'Hof van Twente'. Het tekstdeel sluit af met een cartobibliografie van 52 gedrukte plattegronden, waarvan Deventer met dertig en Enschede met tien het merendeel voor hun rekening nemen. 28 kaarten in facsimile, waarvan een groot aantal in kleur, completeren deze fraaie uitgave.

De heer Van Lidth de Jeude was verheugd en trots als eerste het boek te mogen inzien en dankte uitgebreid de Stichting en alle medewerkers.

Bert Kölker, secretaris van de Stichting

Tentoonstelling Zijper Museum

Het Zijper museum te Schagerbrug (NH) heeft 5 maart j.l. een kleine expositie geopend met als titel: 'De Zijpe in kaart gebracht: cartografie van de Zijpe, Petten en Callantssoog vanaf 1550'.

In 1552 begon de moeizame bedijking van de opgeslibde wadgronden ten westen van de West-Friese Omringdijk in de kop van Noord-Holland. Er werden dijken omheen gelegd, die echter doorbraken (1555/56), weer hersteld werden (na 1561), weer doorbraken (1570) en in 1573 doorgestoken werden om de Spanjaarden benoorden Alkmaar weg te houden. In 1596/97 volgde de vierde, definitieve bedijking. Landmeters deden in die periode opmetingen en maakten fraaie kaarten.

Alle bekende kaarten van de Zijpe, inclusief Petten en Callantssoog, vooral uit de periode 1550-1700, worden getoond: als origineel, als facsimile of op de computer. Daarnaast zijn er enkele kaartboekjes, koperplaten (Zoutman 1664/65) en meetapparatuur te zien. Het museum, gevestigd in de oostelijke vleugel van het Zijper Gemeentehuis, is geopend op woensdag- en zondagmiddag van 13.00-17.00 uur en is gratis toegankelijk. Groepen kunnen een aparte afspraak maken. Het adres is: Schagerweg 97 te Schagerbrug. Nadere informatie: www.zijpermuseum.nl of via info@zijpermuseum.nl.

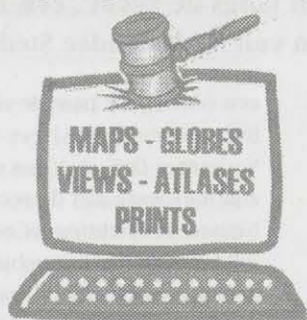
Tentoonstelling over Cruquius

Onder de titel 'Cruquius - Nooyt Schaad Const' wordt van 12 mei t/m 31 oktober in Museum De Cruquius (Cruquiusdijk 27) een tentoonstelling gehouden, die gewijd is aan leven en werken van Nicolaus Samuel Cruquius. Zijn gehele wetenschappelijke werk als ook zijn uitzonderlijke cartografische werk wordt belicht.

Internationaal Symposium Colonial Cartography 1750-1950

Van 21 tot 23 Augustus organiseert de *Working Group on the History of Colonial Cartography in the 19th and early 20th centuries* van de International Cartographic Association (ICA) in samenwerking met het historisch-cartografisch onderzoeksprogramma Explokart een internationaal symposium *Old Worlds - New Worlds: History of Colonial Cartography from 1750 to 1950*. Tijdens dit symposium dat in Utrecht wordt gehouden, wordt in lezingen en discussies van gedachten gewisseld over uiteenlopende aspecten van geschiedenis van de koloniale cartografie. Rond deze thematiek verzorgt de kaartenverzameling van de Universiteit Utrecht een speciale tentoonstelling en vinden er excursies plaats naar de kaartenverzamelingen van het Koninklijk Instituut voor de Tropen en de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam. Voor deelname aan het symposium, de daaraan verbonden kosten en verdere informatie kunt U zich richten tot Mevrouw P.J. van Gestel, p/a Universiteit Utrecht, Faculteit Geowetenschappen, Heidelberglaan 2, 3508 TC Utrecht, tel. 030-2531379 of email p.j.vangestel@geo.uu.nl.

Swaen.com

PAULUS SWAEN
INTERNET MAP-AUCTIONS

September 16-26th, 2006

November 18-28th, 2006

www.swaen.com

Email: paulus@swaen.com

Tel. Paris/France +33 1 4424 8580

Fax +33 1 4424 8580

Inzendingen voor deze rubriek aan:

Sjoerd de Meer

E-mail: de.meer@hccnet.nl

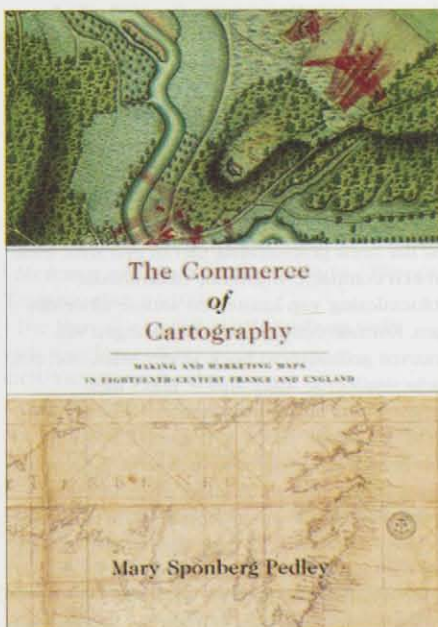
The Commerce of Cartography: Making and Marketing Maps in Eighteenth-Century France and England / Mary Sponberg Pedley.
- Chicago; London: The University of Chicago Press, 2005. - xviii, 345 p.; ill. in kleur en z.w.
- (Kenneth Nebenzahl, Jr., Lectures in the History of Cartography). - ISBN: 0226653412.

Evenals in Nederland tot voor kort het geval is geweest, mocht ook in het buitenland de 18de-eeuwse commerciële kartografie lange tijd op maar weinig wetenschappelijke belangstelling rekenen. Niettemin liep het onderzoek naar de toenmalige kaarthandel in Duitsland, Frankrijk en Engeland wat vooruit op de Nederlandse onderzoeksinspanningen. Zo werden in de jaren negentig van de vorige eeuw hoopvolle initiatieven ontplooid door onder meer Markus Heinz, die baanbrekend onderzoek heeft verricht naar de kartografische nalatenschap van de Neurenbergse onderneming Homann (1702-1848). Voorts heeft ook Mary Pedley aangaande de 18de-eeuwse commerciële kartografie in Engeland en Frankrijk zeer verdienstelijk werk afgeleverd. Reeds in 1992 publiceerde zij een monografie over het Parijse uitgevershuis Robert de Vaugondy (1731-1778). Indirect hebben de werkzaamheden aan deze monografie geleid tot het hier besproken boek. Tijdens het onderzoek naar Robert de Vaugondy stuitte Pedley op vele Franse archiefbronnen met betrekking tot de handel in kartografisch materiaal. Die bronnen boden diepgaand inzicht in het productie- en distributieproces. In het afgelopen decennium breidde Pedley haar onderzoek verder uit. Toen zij in 2000 de brieven van continentale kaarthandelaren aan de Londense firma Jefferys & Faden publiceerde en van annotaties voorzorg, was de tijd rijp voor een overkoepelende analyse.

In het onderhavige boek vergelijkt Pedley de 18de-eeuwse Franse en Engelse kaartenmarkt. Voor wat betreft de Engelse gegevens steunt zij hoofdzakelijk op onderzoek van anderen. Daardoor ontstaat inderdaad enige disbalans - waar zij zich zelf overigens van bewust is - maar echt storend is dit niet. In een keurig verzorgd boek (persoonlijk dan even afgezien van de vierkante haken waar de paragraaftitels tussen zijn geplaatst) beschrijft Pedley op treffende wijze het functioneren van de 18de-eeuwse kaarthandel in Frankrijk en Engeland. Het boek telt zes hoofdstukken, die achtereenvolgens de fasen in het totstandkomingsproces van kaart tot consument belichten. De eerste twee hoofdstukken gaan in op de productie van de kaarten. Daarna zijn drie hoofdstukken ingeruimd voor een beschrijving van het distributieproces. Het laatste hoofdstuk behandelt de perceptie van de kaarten door het publiek.

Interessant is Pedley's definitie van commerciële kartografie: de productie van gedrukte kaarten voor de verkoop aan een vrije markt. Net als bij elke andere definitie bevestigen ook hier uitzonderingen de regel. Denk aan de firma Van Keulen, die manuscriptkaarten verhandelde, en

Besprekingen

aan de legio voorbeelden van toenmalige publiek-private samenwerking. Overigens siert een afbeelding van een handschriftkaart zelfs de omslag!

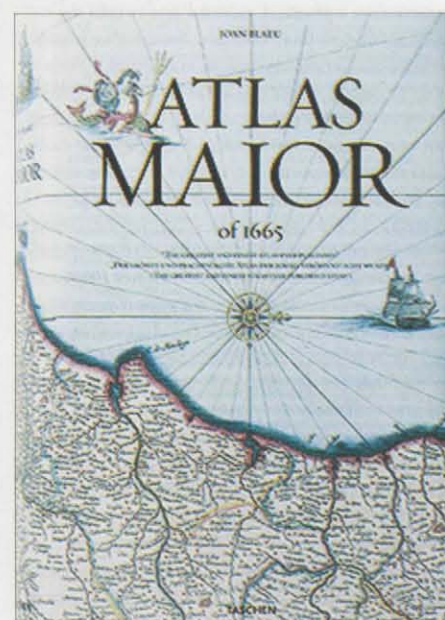
Joan Blaeu, *Atlas Maior* of 1665: 'The greatest and finest atlas ever published', 'De grootste en schoonste atlas die ooit verschenen is', 'L'Atlas le plus grand et le plus admirable jamais publié' / introduction and texts by, inleiding en teksten van, introduction et textes de Peter van der Krogt; based on the copy in the, naar het origineel uit de, d'après l'original de la Österreichische Nationalbibliothek; with a selection of original texts by, met een selectie originele teksten van, avec une sélection de textes originaux de Joan Blaeu; [transl. Jennifer Schaudies ... et al.; red.: Nienke van Bommel]. Köln [etc.]: Taschen; Hedel: Librero [distr.] 593 p., [7] uitsl. bl.; ill.; 45 cm. Met index en literatuuropgave. ISBN 3-8228-3125-5 gebonden. Prijs € 150,-

Het is inmiddels lang geleden dat in woord en beeld zo uitbundig aandacht besteed is aan Joan Blaeu's meesterwerk, de *Atlas Maior*; sive *Geographia Blaviana* of 'Grooten Atlas'. In 1970 was het Cornelis Koeman, die - als *spin-off* van zijn onderzoek voor de oorspronkelijke uitgave van de atlasbibliografie *Atlantes Neerlandica* - een complete twaalfdelige facsimile-editie van de Franse Blaeu uit 1663 begeleidde. Was het toen een apart toelichtend boek over het leven en werk van Joan Blaeu en zijn *Atlas Maior*, gevoegd bij het facsimile uit 1967, nu heeft Koeman's bibliografische opvolger, Peter van der Krogt, de inleidende tekst, bijschriften en annotaties verzorgd waarmee de afgebeelde kaarten in het hier besproken boekwerk afgewisseld worden.

De kracht van Pedley's boek zit in de grote rijkdom aan praktijkvoorbeelden. Verder biedt zij in uitgebreide bijlagen een prachtig overzicht van de verscheidene kosten van kaartproductie in Frankrijk, Engeland en Noord-Amerika. Tevens zijn bijlagen opgenomen betreffende de prijzen van de kaarten en, ter vergelijking, de lonen en uitgaven in Frankrijk en Engeland. Op die manier kan men een uitstekende indruk verkrijgen van de vele kostenposten en van de relatieve betaalbaarheid van een kaart.

De Nederlandse kaarthandel in de 18de eeuw vertoont qua structuur een opmerkelijk verschil met de Franse en de Engelse commerciële kartografie. In Frankrijk werd de markt beheerst door enkele 'ingenieur-géographes', terwijl in Engeland de kopergraveurs de teugels in handen hadden. In de Republiek zijn het vooral de boekhandelaren geweest, die middels een uitgebreid distributienetwerk de kaartenmarkt bedienden. Niettemin was de groothandel in kaarten sterk internationaal georiënteerd. Tussen de Franse, Engelse, Nederlandse en niet te vergeten Duitse kaartmakers en -verkopers bestonden vele handelsrelaties. Hoewel Pedley's boek nauwelijks ingaat op de banden met Nederlandse kaarthandelaren, is het absoluut onmisbaar voor het doorgronden en analyseren van die relaties.

Marco van Egmond

Er is evenwel een duidelijk verschil in aanpak en omstandigheden tussen beide, vijfendertig jaar in leeftijd van elkaar verschillende uitgaven. De toenmalige facsimile-editie van uitgeverij Theatrum Orbis Terrarum had een primair wetenschappelijk oogmerk, mikt op onderzoeksbibliotheken, vakmensen en de toen nog vrij kleine groep van particuliere geïnteresseerden. Nu lijkt het wel of 'iedereen' in kaarten geïnteresseerd is en ook niet bang is een flink bedrag voor boeken erover neer te tellen. Dat

resulteert heden ten dage in heel wat cartografische uitgaven, met ongeëvenaard grote oplagen, soms met een wereldwijde distributie en daardoor voor een zodanig dalende prijs, dat de product / prijsverhouding wel heel aantrekkelijk wordt. En dat is, zonder nog een woord over de inhoud gerept te hebben, bij voorbaat al vast te stellen bij deze ambitieuze productie van mega-uitgeverij Taschen.

De basis van deze 'atlas' (straks zal ik de aanhangstekens verklaren) is een fraaie, luxueus ingekleurde *Atlas Maior* in de Nationalbibliotheek in Wenen, een exemplaar van de tweede Latijnse editie uit 1665 (Van der Krogt, Koeman's *Atlantes Neerlandici*, Vol. II, p. 322, nr. 2:602.1). Wat het eerst opvalt – het oog wil nu eenmaal ook wat – is de uitstekende verzorging van het reprografische werk. Zonder een woord gelezen te hebben – sommigen komen daar misschien niet eens aan toe – is de kwaliteit daarvan werkelijk uitzonderlijk te noemen. Het grootste deel van de kaarten is afgebeeld over het oppervlak van een dubbele openslaande bladzijde. Af en toe wordt het volle oppervlak tot aan de snijranden gebruikt voor het plaatwerk. Meestal is er dan sprake van uitvergrotingen van kaarten of delen daarvan, want het bedrukte oppervlak van de reguliere kaarten uit een Blaeu-atlas bereikt gewoonlijk niet eens het folio bladformaat (van ongeveer 44 x 58 cm) van deze atlas. De scherpte die bij de vergrotingen gehandhaafd blijft geeft een fraai effect, alsof je met het blote oog, zonder vergrootglas, inzoomt op een groot stuk zeventiende-eeuws landschap, waarbij minuscule secundaire details tot leven lijken te komen. Door zo kwistig te spelen met details krijgt het beeldmateriaal een extra dimensie, die 'vanzelfsprekende' gravure-elementen tot zelfstandige kunstwerkjes verheft, en daarmee een hernieuwde bewondering en waardering opwekt. Ondanks het royale formaat is hier en daar niet geschroomd een nog grotere uitklapper tussen te voegen, die eveneens vergroot is ten opzichte van het origineel. De bekende afbeelding van het Escorial is daarvan een aardig voorbeeld, of – nog groter, tweemaal uit te vouwen – een detail met een enorme indiaan uit de frontispice van het deel Amerika. Ik heb geen foutjes kunnen ontdekken in de platen. Als ze er zijn is de kans groot dat het foutje of een onscherpheid al in het origineel zit, dat heb ik natuurlijk niet kunnen vergelijken. Een vergelijking kan ik hooguit trekken met de vele Blaeu-atlassen in de UB Amsterdam, en dan valt op dat de kleuring werkelijk overvloedig is. Ik heb de indruk dat het gladde, zijdematte papier van deze Taschenuitgave de kleuren net iets steviger 'neerzet' dan ze wellicht in werkelijkheid zijn, maar dat neemt niet weg dat we met een uitzonderlijk mooi 'geillumineerd' origineel en een goede weergave ervan te maken moeten hebben. De kaartbladen staan niet, zoals bij echte atlassen vaak gebeurt, op strookjes, waardoor zij niet volkomen plat gepresenteerd kunnen worden. Bij het binden is echter voor een heel milde middenvouw gezorgd, waardoor de meeste kaarten wonderwel, goed zichtbaar, openvallen. Voordeel is, dat door die vouw de werkelijke vouw in de originele atlasbladen, minder opvalt. De kromming die door de originele vouw veroorzaakt wordt is nog wel goed zichtbaar op de kleiner afgebeelde kaarten.

De titel 'Atlas Maior' wekt een beetje de suggestie alsof we hier te maken hebben met een atlas

die een weerspiegeling vormt van Joan Blaeu's *Atlas Maior*. Ik schrijf expres 'weerspiegeling', want als dat begrip ruim geïnterpreteerd wordt is dat inderdaad waar. Het boek geeft een uitstekende indruk over wat er zoal in een Atlas Maior aan te treffen is. Maar qua opbouw, structuur, inhoud, volledigheid en één op één weergave van de kaarten is het zeker niet wat wij een 'facsimile' zouden noemen. In dat geval zouden we – zoals Koeman aan het eind van de jaren 1960 – in twaalf delen uitmonden, zouden alle teksten (die in de atlas heel wat meer pagina's dan de kaarten innemen) meegereproduceerd moeten zijn, en zou het geheel, inclusief de kaarten en andere gravures, netjes op ware grootte afgedrukt moeten zijn. De uitgever zal ongetwijfeld begrepen hebben dat een dergelijk werk geen groot publiek bereikt zou hebben. En dat heeft geresulteerd, niet in een atlas, maar in een compacte, bijzonder volumineuze 'bloemlezing' van kaarten en andere afbeeldingen. Kortom: een rijk met afbeeldingen van kaarten geïllustreerd boek, ja; een atlas, nee; een gefacsimileerde *Atlas Maior*: zeker niet. Fijnproevers en kenners kunnen daarover wellicht een beetje 'moeilijk' doen, maar ik denk dat deze formule de enige is waarmee het mogelijk is een groter publiek eens op een aantrekkelijke doch verantwoorde, integere manier kennis te laten maken met datgene wat er achter dat inmiddels bijna magische begrip 'Blaeu-atlas' schuilgaat. Zelfs als je dagelijks dit soort atlassen onder ogen krijgt, blijft het fascinerend om in dit boek van Taschen te zien hoe de mensheid met vallen en opstaan steeds meer greep heeft leren krijgen op die grote bol van twaalfeneenhalfduizend kilometer doorsnede en alles wat daarop te vinden is en eromheen lijkt te draaien. Om te zien hoe slechts tweehonderd jaar na de uitvinding van de boekdruk kunst de typografie, het graveren in koper en de techniek van het drukken een ongelooflijk hoog niveau had weten te bereiken, speciaal in Amsterdam. Om te zien met wat voor moeizaam tot stand gebrachte, kostbare boeken rijke mensen in de zeventiende eeuw hun kasten konden vullen. Inderdaad was en is zo'n Blaeu-atlas een 'Spiegel der wereld', in al zijn facetten. Ik heb het nu gehad over datgene wat het eerst opvalt, het prachtige plaatwerk in de 'atlas'. Als het daarbij bleef was deze uitgave toch gewoon weer een zoveelste plaatjesboek. Ten opzichte van de afbeeldingen neemt de opgenomen tekst niet veel ruimte in. Maar op zo'n enorme lap papier kan men in een tienpunts letter (en achterin in een nog veel kleiner corpus) toch heel wat tekst kwijt, ook al moet de beschikbare ruimte door drie talen gedeeld worden. Zo heeft men nu eens de gelegenheid het voorwoord van de atlas echt te lezen, iets wat gewoonlijk niet gauw gebeurt, eenvoudig omdat niet iedereen zomaar toegang tot een echte 'Blaeu' heeft. En als dat wel het geval is moet je stevig in je klassieke schoenen staan om het Latijn of anders de oud-Hollandse, oud-Franse, oud-Duitse of oud-Spaanse tekstvarianten ten volle op hun merites te kunnen beoordelen. Het valt op dat 'Oprechte lezer, gegroet', het voorwoord door Joan Blaeu, ineens zo prettig leesbaar en begrijpelijk is. Dat blijkt te komen door het feit dat de oorspronkelijk tekst professioneel in modern Nederlands vertaald is. Dat geldt ook voor Joan Blaeu's inleiding. Ineens staat heel helder neergeschreven hoe Joan Blaeu en de geleerde wereld om hem heen in

die tijd over de geografie en de kosmografie dachten. Bij het lezen daarvan zal een geograaf zich weer de eerste inleidende colleges in zijn vak herinneren. Niet voor niets luidt de ondertitel van Blaeu's uitgave ... *sive Geographia Blaviana*. Joan Blaeu's wereldatlas was niet alleen een atlas, maar bedoelde ook een *beschrijving* van de aarde te zijn, zelfs van de hele kosmos, dus ook van alles daaromheen, de wereldruimte, het heelal. En dat verklaart waarom Blaeu's inleiding bovendien zo mathematisch, kosmografisch getint is, mede gericht op de aarde als deeltje van het universum. We vinden in zijn werk allerlei invloeden terug; de oude doelstelling van Mercator om de gehele schepping te beschrijven, de invloed die Deense astronoom Tycho Brahe op vader Willem Jansz. Blaeu heeft gehad (zie ook de beroemde, prachtig gereproduceerde reeks prenten van diens observatorium op het eiland Hven, in de Sont) en de nautische achtergrond, die mede terug te voeren is op de eerste succesnummers van Blaeu senior: de globes en zeemansgidsen. Als zoon Joan meer tijd van leven had gehad, had hij zijn atlas, zoals die nu bekend is, willen uitbouwen tot een enorm kosmografisch werk, aangevuld met talloze stedenboeken en kaartboeken over de zeeën en de rest van het universum.

Het is een beetje verwarrend hoe alle tekstfragmenten in het boek tot stand zijn gekomen. Het is nogal een mengelmoesje geworden, dat enigszins verklaard wordt in de heel kleine lettertjes op de voorlaatste pagina, waar de vertalers en selecteers van de citaten bedankt worden. Hier komt de meer wetenschappelijk geïnteresseerde lezer van het boek wel wat te kort. Waar komen die teksten nu precies vandaan? Zijn ze rechtstreeks getranscribeerd en zoja hoe en waaruit? Uit welke uitgave, behorend bij welke kaarten of boekdelen? Soms zijn het 'losse flodders', soms staat er ineens 'Joan Blaeu' onder, of bijvoorbeeld 'William Camden'. Voor een kritische kenner soms een puzzel, voor degene die voor het eerst, onbevange, zo'n werk onder ogen krijgt 'leuke' informatie.

Taschen mag blij zijn dat het geluk is Peter van der Krogt bij de uitgave te betrekken. Ik kan wel raden dat Peter met sommige praktische oplossingen en beperkingen van deze uitgave misschien minder gelukkig zou zijn. Maar door inschakeling van Van der Krogt heeft het werk een verantwoorde inleiding meegekregen en zijn er annotaties aan vele kaarten toegevoegd. Alles natuurlijk zonder voetnoten, wat je in een dergelijke uitgave van te voren kunt verwachten. Maar op die royale bladzijden wordt in grote lijnen toch maar ten beste gegeven wat wij tegenwoordig zoal te weten zijn gekomen over de geschiedenis van de Nederlandse atlas-kartografie. En dat voor een belangrijk deel dankzij de jarenlange arbeid van Peter van der Krogt zelf.

Deze uitgave zal voor een echte liefhebber van de geschiedenis van de Nederlandse cartografie, die zijn literatuur een beetje bijgehouden heeft, niet veel nieuws opleveren. Wat veel belangrijker is, is dat met het verschijnen van deze 'Atlas Maior' – zie mede de enthousiaste aandacht die er in de landelijke media aan besteed is – aan dit opmerkelijke stukje Gouden Eeuw en het onderzoek ernaar bredere publieke bekendheid gegeven is.

Jan W.H. Werner

Inzendingen voor deze rubriek aan:
dr. Peter van der Krogt, Universiteit Utrecht,
Faculteit Geowetenschappen,
Postbus 80.115, 3508 TC Utrecht,
e-mail: peter@vanderkrogt.net.

Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven

ALKHOVEN, P.

Is it Real or is it Virtual? Digital Facsimile Maps and Atlases in the Netherlands / Patricia Alkhoven. - In: *Journal of Map & Geography Libraries Advances in geospatial information, collections & archives* 1 (2005) 2: 85-96 en 2 (2005) 1: 5-36.

BAYNTON-WILLIAMS, A.

Gerard de Jode's Speculum Orbis Terrarum / Ashley Baynton-Williams. - In: *Mapforum* 8 (Winter 2005): 40-44.

BEEKMAN, F.

Kaart van Zierikzee met de stadsvronen (1679) / door Frans Beekman. - In: *Kroniek van het land van de zeemeermin* (Schouwen-Duiveland) 30 (2005): 41-52.

BOER, A. den

Landmeet oefeningen nabij de Goudse kazerne anno 1866 en 1867 / Adri den Boer. - In: *De Schatkamer: Regionaal-historisch tijdschrift Midden Holland* 2005-3, blz. 80-84.

BORNHOLT, J.P.

Cartographic confusion in New Spain / Jens P. Bornholt. - In: *IMCoS Journal* 104 (Spring 2006): 57-61. - Artikel naar aanleiding van de kaart 'Nova Hispania Nova Galicia Guatemala' in Arnoldus Montanus, 'De Nieuwe en Onbekende Wereld of beschrijving van America en t'Zuid-Land (Amsterdam: Jacob van Meurs, 1671).

BRACKE, W.

Maps by Fricx / Wouter Bracke. - In: *BIMCC Newsletter* 24 (January 2006): 14-18. - Eugène Henri Fricx, 1644-1730, uitgever te Brussel.

BRINK, L.

Nederlandse wandkaarten in het negentiende-eeuwse aardrijkskunde-onderwijs / L. Brink. - In: *Geo-Info: Tijdschrift voor Geo-informatie Nederland* 3 (2006) 4, 154-162.

BRINK, L.

De Schoolkaart van Insulinde van R. Schuiling: Een overzicht van de Indische cartografie in 1898 op vijf m² / Lowie Brink. - In: *Caert-Thresoor* 25 (2006) 1: 13-19.

DONKERSLOOT, W.

Tekeningen, prenten, schilderijen en kaarten van de ruïne van Brederode (1537-1750) / Wietske Donkersloot. - In: *Jaarboek Kastelenstichting Holland en Zeeland* (2005), 49-101. FÖLLMER, M., et al. (red.)

Die Welt des Gerhard Mercator: Karten, Atlanten und Globen aus Duisburg / Red. Michael Föllmer, Ruth Löffler & Werner Pöhl. - Duisburg: Kultur- und Stadthistorischen Museum der Stadt Duisburg; Mercator-Verlag, 2006. Bevat:

- Gerardus Mercator 1512-1594 / Gernot Tromnau (blz. 8-15),

- Gerhard Mercator kartiert die Erde: Erdgloben, Wandkarten, Atlanten / Peter van der Krogt, bearb. v. Gisela Luther-Zimmer (blz. 16-55),

- Anstöße für Entdeckungsfahrten durch Gerhard Mercator / Gernot Tromnau (blz. 56-64),

- Die Islandkarte von Arnold Mercator [1558] /

Oswald Dreyer-Eimbcke (blz. 65-67),

- Ein Reisebericht des 16. Jahrhunderts:

...Grüssen Gerhard Mercator oftmals! [Abraham Ortelius en Joannes Vivianus, Itinerarium per nonnullas Galliae Belgicae partes. Antwerpen: Plantijn, 1584] / Ruth Löffler (blz. 68-80),

- Neuerwerbungen für die Mercator-Sammlung des Kultur- und Stadthistorischen Museums / Gernot Tromnau (blz. 81-93),

- Mercator und das heutige Duisburg / Gernot Tromnau (blz. 94-109),

- Die Mercator-Gesellschaft Duisburg stellt sich vor (blz. 110-111).

GOUTBEEK, A.

De 18de eeuwse manuscriptkaart van Overijssel door Samuël Kupfer / Ab Goutbeek. - In: *Caert-Thresoor* 25 (2006) 1: 6-10.

HENNINGER, W. et al.

Die große handgezeichnete Campsche Karte von Ostfriesland von 1806 / hrsg. u. eingel. von Wolfgang Henninger, Bernd Kappelhoff und Heinrich Schumacher. Veröffentlichungen der Historischen Kommission für Niedersachsen und Bremen; 226. - Hannover: Hahnsche Buchhandlung, 2005. - 6 bl. facs. + begleitend boek (73 blz.) in omslag. - ISBN 3-7752-6026-9. - Prijs € 28. - Zie ook het artikel over deze kaart in *Caert-Thresoor* 24, 2 (2005).

HORSTEN, F.H.

Doorgaande wegen in Nederland, 16e tot 19e eeuw: Een historische wegenatlas / Frits H. Horsten. - Amsterdam: Aksant, 2005. - 138 blz. - ISBN 90-5260-158-5. - € 60. - Handelsuitgave van dissertatie Universiteit van Amsterdam, 1992 (zie literatuur *Caert-Thresoor* 12, 1 (1993)).

HRUBY, F. et al.

Das interaktive 3D-Faksimile des Erdglobus von Gerard Mercator (1541) / Florian Hruby, Irmgard Plank & Andreas Riedl. - In: *Cartographica Helvetica* 33 (Januar 2006): 11-15.

KADASTRALE ATLAS

Kadastrale atlas van de gemeente Udenhout / Heemcentrum 't Schoor, Heemkundekring De Kleine Meijerij. - Udenhout: [Heemcentrum 't Schoor [etc.], 2004. - 71 blz. - Ondertitel op omslag: anno 1832. - Ringband met cd-rom.

KADASTRALE ATLAS

Bunschoten in 1832: grondgebruik en eigendom / Stichting kadastrale atlas provincie Utrecht, Werkgroep kadastrale atlas Bunschoten; [bijdragen van: A. ter Beek ... et al.]. - Utrecht: Stichting kadastrale atlas provincie Utrecht; [S.l.]: Werkgroep kadastrale atlas Bunschoten, 2005. - 159 p.: ill.; 21x30 cm + [21] krt. (in map). - (Kadastrale atlas provincie Utrecht; 11). - ISBN 90-75602-11-1.

KADASTRALE ATLAS

Ermelo: tekst en kadastrale gegevens / [K. van der Hoek, J. van Eck en J.W.P. van Dijk]. - Arnhem: Stichting Werkgroep Kadastrale Atlas Gelderland, 2005. - (Kadastrale Atlas Gelderland 1832). - ISBN 90-71988-53-8. - 104 blz. - Tekstdl met losse krt in portefeuille.

KADASTRALE ATLAS

Hattem: tekst en kadastrale gegevens / [K. van der Hoek, J. van Eck en G. Kouwenhoven].

- Arnhem: Stichting Werkgroep Kadastrale Atlas Gelderland, 2005. - (Kadastrale Atlas Gelderland 1832). - ISBN 90-71988-52-x. - 70 blz. - Tekstdl met losse krt in portefeuille.

KROGT, P. van der

Kartografie of Cartografie? / Peter van der Krogt. - In: *Caert-Thresoor* 25 (2006) 1: 11-12.

NES, G. van, & F. van LOO

Unieke kopergravure uit 1664: De collectie van het Zijper Museum, afl. 6 van 'Schatten en schatjes van/op zolder' / G.J.H. (Gerard) van Nes en L.F. (Frank) van Loo. - In: *Zijper Historie Bladen* 24, 1 (maart 2006): 23-24. - betr. koperplaat van de kaart van de Zijpe door Reinier Persijn, 1664.

VERSELT, H.J.

De Hottinger-kaarten / Herman J. Verselt. - In: *Caert-Thresoor* 25 (2006) 1: 1-5.

WERNER, J. e.a.

Ein historisch-kartographischer Stadtrundgang durch Amsterdam / Jan Werner, Eric Geenen & Holger Scharlach. - In: *Kartographische Nachrichten: Fachzeitschrift für Geoinformation und Visualisierung* 56, 1 (Februar 2006): 21-29.

WILKES, M., & Chr. FLEET

'Look at Scotland and enjoy a feast for the eyes': A special collection of invited seminar papers to celebrate the 350th anniversary of the publication of the 'First atlas of Scotland' in 1654 / guest editors: Margaret Wilkes and Chris Fleet. - *Scottish Geographical Journal* 121, 3 (2005) [publ. april 2006].

Bevat:

- Guest editorial / Margaret Wilkes (blz. 235-236),

- The Blaeu atlas of Scotland: Background and introduction / Chris Fleet (blz. 237-242),

- Mapping North Sea print networks during the gestation of the first atlas of Scotland: Commercial, legal and political landscapes / Alastair J. Mann (blz. 243-260),

- The place of the 'Atlas of Scotland' in the atlas production of Willem Jansz. and Joan Blaeu / Peter van der Krogt (blz. 261-268),

- Blaeu's Atlas Novus, volume V: The texts and their authors / Ian C. Cunningham (blz. 269-287),

- The cartographic signs and content of Blaeu's maps of Scotland / Jeffrey C. Stone (blz. 289-296),

- Working with old maps: Charting the reception and legacy of Blaeu's 1654 Atlas Novus / Charles W.J. Withers (blz. 297-310),

- The Scottish-Dutch context to the Blaeu atlas: An overview / Esther Mijers (blz. 311-320).

Inhoud historisch-cartografische tijdschriften

BIMCC NEWSLETTER 24 (Jan. 2006)

Bracke, Wouter, Maps by Fricx [Eugène-Henri Fricx, 1644-1730, uitgever te Brussel] (blz. 14-18).

Jouret, Bernard, Those brilliant but forgotten scientists of the 19th century [Adolphe Quetelet] (blz. 19-20).

DE HOLLANDSE CIRKEL 8, 1 (maart 2006)

Kreffer, J.C., Drie generaties Snellius (blz. 2-5).

Boer, Adri den, Nieuw kwadrant van Snellius (blz. 9-11).

Holsbrink, Henk, Historisch nieuws: Hissig van Fryslân (blz. 12-13).

Hilster, Nicolàs de, Bij een Jacobsstaf in een gevelornament te Edam (blz. 14-16).

Pouls, Henri, Internetsites: nuttig, maar niet altijd juist (blz. 22-24).

CARTOGRAPHICA HELVETICA 31 (Juli 2005)

Internet: <http://www.stub.unibe.ch/dach/cb/cb/carbe-en.html>

Cavelti Hammer, Madlena, Eine bisher unbekannte Karte des Kantons Zug von Franz Ludwig Pfyffer von Wyher (um 1780) (blz. 3-10).

Hruby, Florian, Irmgard Plank & Andreas Riedl, Das interaktive 3D-Faksimile des Erdglobus von Gerard Mercator (1541) (blz. 11-15).

Meurer, Peter H., Ein Landkartenstich des elfjährigen Johann Christoph Homann (1703-1730) (blz. 17-20).

Gerhardt, Regine, Heinrich IV. in der Kartographie seiner Hauptstadt: Paris als Projektionsfläche des Königs (blz. 21-33).

Liebenberg, Elri, Kreisrunde Farmen im südwestlichen Kapland (Südafrika) (blz. 36-38).

Forstner, Gustav, & Kurt Brunner, Längenfehler und Ausgangsmeridiane in alten Landkarten und Positionstabellen (blz. 39-41).

IMAGO MUNDI 58, 1 (2006)

Van Duzer, Chet, & Ilya Dines, The only 'Mappamundi' in a bestiary context: Cambridge, MS Fitzwilliam 254 (blz. 7-22).

Birkholz, Daniel, The Gough Map revisited: Thomas Butler's 'The Mape off Ynglonnd', c. 1547-1554 (blz. 23-47).

Bousquet-Bressolier, Catherine, Matthäus Merian's 1615 map of Paris: Its structure, decoration and message (blz. 48-69).

Kanas, Nick, Alessandro Piccolomini and the first printed star atlas (1540) (blz. 70-76).

Andrews, John, & Sarah Bendall, Draft maps of Galway and Coventry for John Speed's 'Theatre of the Empire of Great Britaine' (blz. 77-79).

Rizzo, Gerald J., The patterns and meaning of a great lake in West Africa (blz. 80-89).

IMCoS JOURNAL 104 (Spring 2006)

Nicholson, Tim, On the road Down Under: some Australian maps and guides for cyclists and motorists, 1895-1961 (blz. 5-25).

Wajntraub, Eva, The smallest map of Jerusalem we know [in miniature: bijbel uitgegeven door Cannstein'schen Bibelanstalt in Halle 1816] (blz. 27-31).

Leonard, Stephen J., 'A Stretch of the Imagination': Denver before and after the 1859 Gold Rush (blz. 32-35).

Svatek, Petra, Wolfgang Lazius: A Viennese scholar of the 16th century and his political and historical maps (blz. 36-46).

Dreyer-Eimbcke, Oswald, The new Gottorf globe (blz. 47-49).

Dreyer-Eimbcke, Oswald, A new light on Ptolemy and a recently discovered papyrus map (blz. 50-55).

Bornholt, Jens P., Cartographic confusion in New Spain ['Nova Hispania Nova Galicia Guatemala' in Arnoldus Montanus, 'De Nieuwe en Onbekende Wereld of beschrijving van America en t'Zuid-Land. Amsterdam: Jacob van Meurs, 1671] (blz. 57-61).

MAPFORUM 8 (Winter 2005)

Internet: <http://www.mapforum.com>

Baynton-Williams, Miles, Three more obscure reproductive methods [Aquatint, wood engraving, type maps] (blz. 18-21).

Baynton-Williams, Ashley, Osgood Carleton [1741-1816, Amerikaans cartograaf] (blz. 22-28).

Gestetner, David, Thomas Jefferys': West-India Atlas, 1775 (blz. 30-35).

Baynton-Williams, Ashley, Robert Morden's playing cards maps of England and Wales (blz. 36-38).

Baynton-Williams, Ashley, Gerard de Jode's Speculum Orbis Terrarum (blz. 40-44).

Herbert, Francis, A Crimean war triptych: John Arrowsmith's cartographic response in 1854-55 (blz. 46-52).

Bodington, Jeff, The mapping of Martinique and Guadeloupe to 1800 (blz. 54-58).

Geographical Misconception: Korea as an Island (blz. 60-61).

Baynton-Williams, Ashley, Nelson and the Napoleonic wars (blz. 62-64).

MERCATOR

Achter Clarenburg 2

3511 JJ Utrecht - NL

Tel. 030-2321342

Bezoek op afspraak.

HOLGER CHRISTOPH & Co.

*Sellers and buyers
of Antique Maps,
Atlases & Prints*

We hold one auction sale yearly of
Antiquarian books, maps and prints

www.antiquariat-christoph.com

Antiquariat CHRISTOPH
& Co. GmbH

Kaiserstr. 1a • D-53113 Bonn

Tel.: 0228 - 261 82 80 • Fax 0228 - 261 88 19

E-mail: auktion@antiquariat-christoph.com

Restoration-Workshop Paul Peters

Op het terrein van de kartografie bieden wij een in brede kring erkende expertise ten dienste van de conservering en restauratie van

○ **GLOBES**
en verwante objecten,

○ **KAARTEN**
(ook zeer grote formaten tot ca. 350 x 350 cm),

○ **ATLASSEN** en **STEDEBOEKEN**

Object-specifieke, passief-conserverende restauratie van papier, incunabelen en oude drukken, grafiek, kerkelijke en overheidsdocumenten, charters en zegels, uit alle tijden.

Restoration-Workshop Paul Peters is lid van de VeRes, de VAR en de IADA (International Association of Book and Paper Conservators).

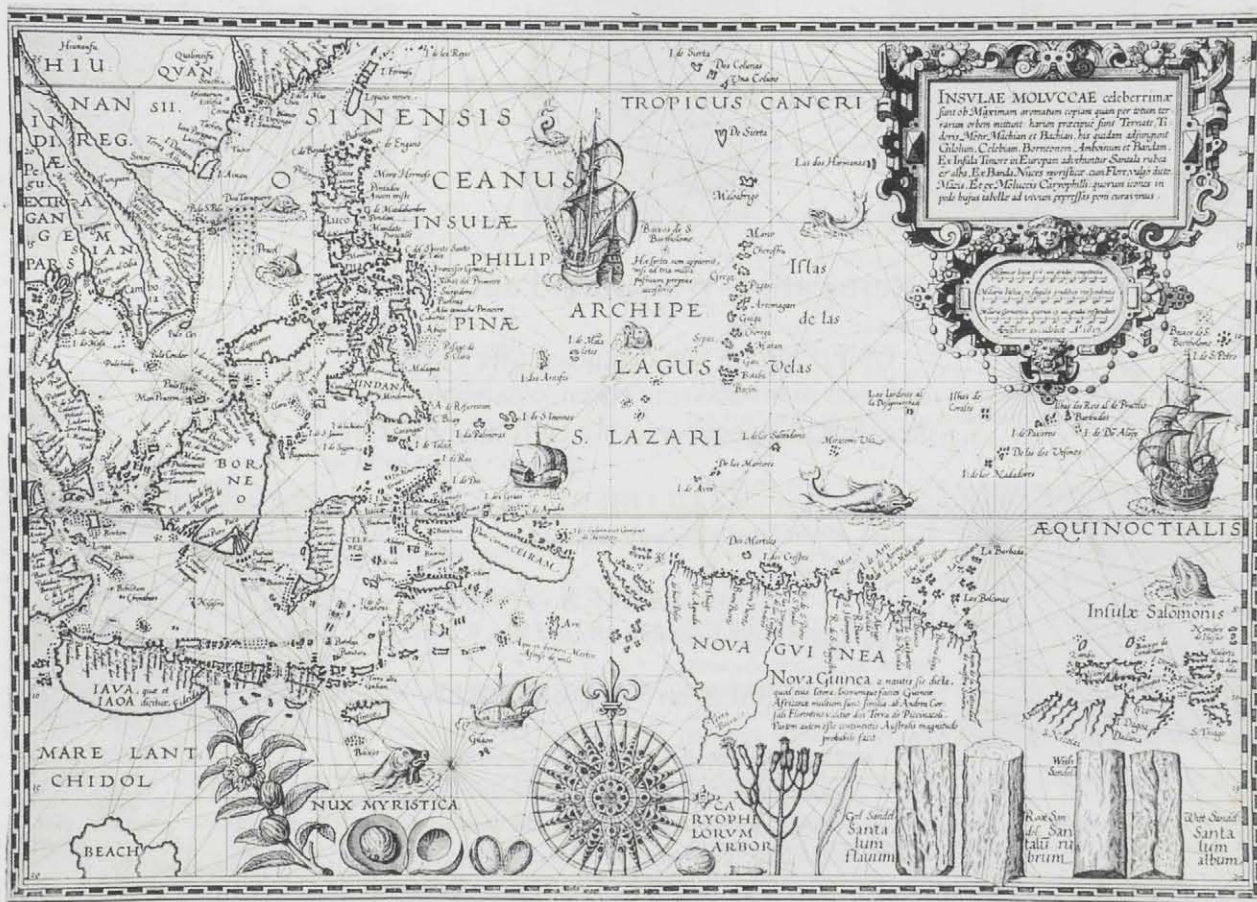
Ons dochterbedrijf
Iris Antique Globes and Maps
verkoopt historisch belangrijke en decoratieve globes uit het midden van de 17e tot het midden van de 20e eeuw.

Op www.irisglobes.nl maakt u kennis met een keuze uit de steeds wisselende voorraad.

Bezoekadres van beide bedrijven:
Dorpsstraat 31B, 7218 AB Almen.
Telefoon: 0575 43 94 44, fax: 0575 43 39 73.
info@paulpeters.demon.nl - info@irisglobes.nl

**WIJ ZIJN GEÏNTERESSEERD IN DE AANKOOP VAN (BESCHADIGDE, INCOMPLETE)
GLOBES EN VERWANTE OBJECTEN**

Leen Helmink

Antique Maps & Atlases

www.helmink.com